

Presshistorisk årsbok

2015

Utgiven av Svensk Presshistorisk Förening

Redaktör:

Docent Birgitta Ney
Stockholm
epost: birgittaney@gmail.com

Redaktionsgrupp:

Professor Lars-Åke Engblom
Huskvarna

Docent Kristina Lundgren
Nacka

FD Gunilla Lundström
Lomma

Docent Birgit Petersson
Umeå

Professor Per Rydén
Lund

Eftertryck utan författarnas medgivande förbjudes

ISSN 0282-020X

Omslag: Maria Balke

Omslagsbild: SvD:s *Quelq' une*, Märta Lindqvist, i *Idun* 1926, nr 25, s. 616. Teckning av Annie Bergman. Tack till Birgitta Krebs för rätten att publicera bilden.

Teckning på titelsidan: Björn Berg

Elanders Sverige AB, 2015

Föreningen Sveriges tidningsmuseum 1947–1948

Föreningen Sveriges pressmuseum 1948–1960

Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum 1961–1974

Föreningen Pressarkivets vänner 1975–1999

Svensk Presshistorisk förening 1999–

Förord

Sveriges Radio jubilerar 2015 och *Presshistorisk årsbok* uppmärksammar de 90 första åren med ett kapitel om radiomannen Manne Berggren, skrivet av Peter Dahlén, föreningens stipendiat år 2013. Ännu en reporter skildras i ett kapitel av Arne Järtelius där han berättar om Martha Larsson som skrev för *Svenska Dagbladet* i många år – även Järtelius var föreningens stipendiat år 2013.

Tre kapitel om svensk dagspress följer därefter. Jan Thorsson berättar om en tidning i Ystad, den socialdemokratiska *Aurora*, som utkom med sitt första nummer år 1899. I nästa kapitel har Sven Nordlund studerat hur svensk dagspress rapporterade om Tysklands ockupation och kränkning av Belgiens neutralitet under första världskrigets inledning. En kamp om kristendomsämnets ställning i svensk skola utspelade sig 1963 – Ann-Katrin Hatje har i ett kapitel studerat pressens betydelse i den bevakningen.

Därefter kommer två kapitel om ett par tidskriftsprojekt. Ett blev inte mer än planer: Ellinor Melander berättar om den tänkta tidskriften ”Framtiden” under 1900-talets början. Håkan Sandblad skildrar i sitt kapitel en tidskrift som blev kortlivad på 70-talet: *Musikens makt*, vars konkurrent *Ny Musik* hade en ännu kortare utgivningstid.

Johan Jarlbrink berättar i ett kapitel om ett av alla mer eller mindre kortlivade tekniska hjälpmedel som reportrar har kunnat använda sig av – här gäller det en trådbandspelare i tidigt 1950-tal. Nina Linder presenterar därefter den teckningssamling som Barbro Sollbe lämnat till Pressarkivet. Birgitta Ney avslutar med ett kapitel från nyligen avslutad forskning. Hon har studerat en minnessamling bestående av journalisters yrkeslivsberättelser och ger förslag på ytterligare forskningsmöjligheter.

Sist i årsboken: information om Svensk Presshistorisk förenings verksamhet under det gångna året och en medlemsförteckning.

Redaktören

Innehåll

<i>Peter Dahlén</i>	
En säregen radioreporter. Ett yrkesporträtt av Manne Berggren . . .	7
<i>Arne Järtelius</i>	
Martha Larsson: korre, kåsör och poet	29
<i>Jan Thorsson</i>	
Tidningen <i>Aurora</i> – ”Det var ett konstigt namn”	47
<i>Sven Nordlund</i>	
Svensk dagspress om Tysklands ockupation och kränkning av av Belgiens neutralitet	61
<i>Ann-Katrin Hatje</i>	
Kampen om kristendomsämnet i skolan. Pressens betydelse för en kyrklig namninsamling 1963.	81
<i>Ellinor Melander</i>	
”Framtiden” – Ett nedlagt kvinnotidningprojekt	91
<i>Håkan Sandblad</i>	
Om när myggan <i>Musikens makt</i> slog elefanten <i>Ny musik</i> med 7–½.	101
<i>Johan Jarlbrink</i>	
Magnefonmysteriet: med trådbandspelare på reportageresa 1951	109
<i>Nina Linder</i>	
Barbro Sollbes teckningssamling.	123
<i>Birgitta Ney</i>	
När journalister minns – journalisters berättelser om sitt yrke . . .	133
Svensk Presshistorisk Förening 2014	153
Medlemsförteckning	157

En säregen radioreporter

Ett yrkesporträtt av Manne Berggren

Peter Dahlén

År 1938 anställdes vid Radiotjänst AB (namnbyte 1957 till Sveriges Radio) en reporter och redaktör vid namn Manne Berggren. Tämligen bortglömd idag, finns det anledning att lyfta fram hans mångsidiga och inflytelserika yrkesgörning.

Manne Berggren föddes den 14 maj 1913 i Annedal, Göteborgs och Bohus län, och avled den 29 januari 1991 i Stockholm. Han blev alltså 77 år gammal. Berggren började sin journalistiska bana vid *Göteborgs Morgonpost*. Han var uppenbarligen mycket intresserad av den litterära debatten. Vid en genomgång av hans personarkiv i Riksarkivet fann jag att det nästan undantagslöst bestod av pärmar fulla med pressklipp från mitten av 1930-talet rörande litteratur: recensioner, artiklar, debattinlägg.

På Sveriges Radio var Berggren anställd från 1938 till 1972. Vid sidan av inslag för *Dagens Eko*, dit han först kom, uppmärksammades han, som det står i NE, ”för sina fristående reportage i både Sverige och utlandet”. Nils-Olof Franzén, anställd vid Sveriges Radio 1940–81 och ljudradions programdirektör 1956–73, skriver i sin Jerring-biografi att Berggren under och efter kriget gjorde ”en rad reportage utformade med beundransvärd skicklighet och samtidigt präglade av stark personlig pregnans”, att ”Jerrings unge kollega Manne Berggren gjorde sig känd och uppskattad bland annat för skickliga trevliga flygreportage”.¹ I sin memoarbok *Radiominnen* menar Franzén att Berggren var en ”frisk, frejdig reporter med bland annat flyget som en särskild specialitet”, en ”lysande reporter med högst personlig och engagerande stil, både uppslags- och infallsrik, och för mig en hjälpsam handledare”.²

Franzén skriver också om ”ekogropen”, dvs. *Dagens Eko*-redaktionen, där Berggren var närmaste medarbetare till ekochefen Carl Åke Wadsten.³ Aktualitetsprogrammet *Dagens Eko* hade startats den 1 oktober 1937, året innan Berggren kom till radion, och innehöll intervjuer, dagsaktuella kommentarer, idrott, korta reportage från evenemang av olika slag, meddelanden, anföranden av olika myndighetspersoner med mera. Något

¹ Franzén 1988, s. 211, 290.

² Franzén 1991, s. 7, 147.

³ Franzén 1991, s. 20.

egentligt nyhetsprogram var det dock inte, eftersom TT (Tidningarnas Telegrambyrå) hade monopol på nyhetssändningar i radio, för att skydda pressen från konkurrens.⁴ Kontroversiella ämnen som svensk inrikes- och utrikespolitik undveks noggsamt. Främmande länders utrikespolitik samt världspolitik behandlades däremot ofta. Innehållsmässigt liknade *Dagens Eko* på så sätt snarare biografernas journalfilmer än ett renodlat nyhetsprogram (först 1956 började Radiotjänst med egna nyhetssändningar vid sidan om TT:s).

Under 1938 blev Sven Jerring den flitigast förekommande medarbetaren i *Dagens Eko*, främst med idrottsinslag. Åke Engerstedt och Rolf Engström svarade också för ett stort antal inslag under året, då alltså Manne Berggren tillkom som ny medarbetare. Berggren blev med tiden ”en av radions skickligaste reportrar”, menar Göran Elgemyr.⁵ Berggren arbetade också på programtidningen *Röster i Radio*, men lämnade denna under kriget för att kunna göra fler insatser inom reportaget.⁶ I NE står bland annat följande att läsa under rubriken ”Sveriges Radio AB”: ”Radiopersonligheter som Sven Jerring, Gösta Knutsson, Lars Madsén och Olof Forsén, Manne Berggren och efter 1945 Lennart Hyland blev kända över hela landet.”

Berggren tillhörde alltså helt klart de kända radiorösterna. Min farbror (f. 1931), berättar följande: ”Manne Berggrens röst kan jag än i dag höra inom mig. Hans röst var ju nästan skraddarsydd för dåtidens radio. Vi hade en 3 eller ev. 5 rörs skolradio som man knappt hörde vad som sas i den. Men Manne Berggrens djupa, barytonliknande röst tillika med ett säreget klart uttal gick fram. Lika väl som upptäcktsresande Sten Bergman som berättade om sina äventyrsresor i fjärran östern.”⁷ Ulf Nilsson (f. 1933), krönikör på *Expressen* och tidigare världsreporter, skriver: ”Första VK var slut långt innan jag föddes. Det andra upplevde jag som grabb: radionyheter som gjorde röster som Sven Jerring och Manne Berggren riksbekanta. Så mycket en radioröst kan betyda – det var ju *sanningen* vi hörde...”⁸

Förre radiomedarbetaren, radiohistorikern med mera Göran Elgemyr skriver, att med ”den skicklige reportern” Manne Berggren kom ”en ny generation medarbetare, som vuxit upp med radion och inte var så akade-

⁴ Se Elgemyr 1987a och 1987b om uppkomsten av och innehållet i *Dagens Eko*.

⁵ Elgemyr 1987b, s. 69.

⁶ Franzén 1991, s. 155.

⁷ I e-brev till mig 19/4 2013.

⁸ *Expressen* 7/1 2014.

Hallåmännen julen 1943 samlade runt julgranen. Manne Berggren, med pipa i handen, och Sven Jerring på varsin sida om granen. Foto: Bertil Danielsson/TT.

miskt präglade som många av de tidigare anställda”.⁹ Elgemyr berättar också om en intervju han gjorde 1983 med sin tidigare tekniker Hans Sjöström, där Sjöström säger följande om sitt samarbete med Berggren under krigsåren: ”Han kunde vara marig, han ställde stora krav, men å andra sidan kunde man inte låta bli att hjälpa en sådan där kille, man gjorde allt man kunde för han gjorde så förbannat bra program.”¹⁰

En av den svenska radions tidigaste medarbetare, Berggrens namne Manne Ginsburg (till Radiotjänst 1929), kommer i en minnesartikel publicerad 1968 in på Berggren. Ginsburg berättar att det år 1942, ”efter påtryckning från den progressiva delen av personalen”, beslöts att införa mer värtalig titulatur för programtjänarna: ”De främsta av gossarna kunde då sätta ‘intendent’ på visitkorten. Dit hörde bl.a. sedermera Stimchefen Wilson, [Bo] Willners och [Carl Åke] Wadsten och inte minst nuva-

⁹ Elgemyr 2005, s. 60

¹⁰ Göran Elgemyr i mejl till mig 16 mars 2014. Elgemyrs intervju med Hans Sjöström gjordes 18 oktober 1983.

rande ständige sekreteraren i Svenska Akademien, Karl-Ragnar Gierow. Olof Forsén fick i vevan den välförtjänta men oanvändbara titeln 'Förste reporter' (som han heller aldrig använde), och Manne Berggren m.fl. förhippies tilltalades hövligen 'amanuens'.¹¹ Ginsburg skriver alltså detta 1968, då hippiekulturen stod på sin höjdpunkt, varför det kanske låg nära till hands att begagna sig av beteckningen på denna alternativa och sökande ungdomskultur för att beskriva Manne Berggren som en hippie-föresin-tid. Ginsburg tycks alltså ha uppfattat Berggren som något av en fritänkare och bohem som gick litet utanför vedertagna ramar och konventioner.

Att Manne Berggren hade arbetat som tidningsjournalist innan han kom till radion torde ha medverkat till att han blev en av dem som utvecklade intervjugenren i radion. Som Karin Nordberg skriver i sin avhandling om radion som folkbildare 1925–1950 var intervjun kanske den programform som mest dramatiskt ingrep i bildningsidealen: "Människor kunde dela med sig av sina erfarenheter och det vardagsnära talet gjorde det möjligt för nya befolkningskikt att delta i det offentliga samtalet. [...] Med intervjun bereddes marken för en ny kunskapssyn, sprungen ur människans vardagsliv och tänkande."¹² Med intervjun formulerades kunskapen i stunden. Intervjun demokratiserade i den meningen radion, och till denna samtidiga demokratiseringsprocess och finslipning av radions intervjuteknik bidrog Manne Berggren.

I en artikel i *Röster i Radio* våren 1940 urskilde han tre sorters radiointervjuer, där "den improviserade" var tidningsintervjun överlägsen, och i första hand användes för att de icke lärda skulle komma till tals.¹³ Övriga intervjuformer var "den omsorgsfullt skrivna dialogen", vilken föredrogs av fackmän som var rädda att kritiseras i sin ämbetsmannavärdighet, samt "den förberedda intervjun" för mer välutbildade intervjupersoner som kände sig hämmade och osäkra.

I jubileumsboken *Tjugofem år med Sveriges Radio*, utgiven 1949 (bolaget konstituerades 1924), utvecklar Manne Berggren sin syn på reportagetets form och innehåll. Hans artikel, som är full av bildspråk och liknelser, har rubriken "Tulipanmarosen", en blomma som tänks som en korsning mellan ros och tulipan men i själva verket är teoretiskt omöjlig. Detta tar Berggren som utgångspunkt för en kritik av de – programchefer,

¹¹ Ginsburg 1968, s. 60.

¹² Nordberg 1998, s. 148.

¹³ Detta återges av Nordberg 1998, s. 148, 407 (not 145).

debattörer och andra – som vill styra utformningen av radioreportagen, av

alla de patentlösningar och frälsningsbudskap, som förkunnas med enveten monotoni av nymornade revolutionärer och spekulanter. [...] Varje gång det blåses i blecktrumpet och utbasuneras friska vindar, nya revolutionerande uppslag och djärva tag, idésprutor, öppna fönster och dörrar, brännande problem, Alexanderhugg och S:t Göransbravader och annat noch nie gewesenes [som ännu aldrig existerat] i radio hajar jag automatiskt till och undrar: Vad är det för en gammal sill som är ute och åker och vilken kapprock har han på sig idag?¹⁴

Varför var det då så vanskligt att ”göra tulipanarosen i form av ett enligt mått och ritningar skräddarsytt program”? Jo, menar Berggren,

av den anledningen att det oftast rör sig om och hänger på människor, som inte kan vägas i kilon, mätas i meter, kalkyleras i siffror eller sättas ihop och plockas isär som monteringsfärdiga hus. Och än så länge är människor olika funtade och det inte bara sinsemellan. Det finns ingen som reagerar efter ett på förhand upp-gjort schema. Var och en uppvisar en mängd skilda och motsägande personlighetsvariationer från fall till fall, ibland beroende på skenbart betydelselösa omständigheter och faktorer.¹⁵

Detta, understryker Berggren, gäller även radiomannen, som hur rutinerad och vältränad han än må vara är underkastad samma naturlag. Är det då inte yrkesmannens uppgift att se till att hans instrument – i detta fall han själv – får en sån hårdighet och stadga att dylika fluktationer inte spelar någon roll, frågar sig Berggren retoriskt, och konstaterar att vi då är framme vid tulipanarosen igen: ”Ett programs utformning och kvalitet beror först och främst på hur mycket och noggrant det är förberett och repeterat, påstår besserwissern tvärsäkert. – Låt gå, det låter säga sig, men satsen är inte alltid riktig”, konstaterar Berggren. Bland många osäkerhetsfaktorer som styr finns uppkomsten av nervositet vid omtagningar, problem med tekniken m.m. Vid direktsända intervjuer har mikrofonmannen inte bara ansvaret för sig själv utan också för de medmänniskor han på yrkets vägnar drar in i sin verksamhet, och för vad som sägs i radio, där det ogrannlaga, krasst okyska och klumpigt

¹⁴ Berggren 1949, s. 152.

¹⁵ Berggren 1949, s. 153–54.

klavertrampande blir ”ofantligt uppförstorat” när det kommer ur högtalaren, jämfört med motsvarande yttranden i tryck, poängterar Berggren vidare. Han kommer så fram till

tulipanarosens atomkärna, som inte är ett testamente till eftervärlden men ett memento till mig själv. – Glöm inte att du är en förmedlare, en mäklare, en introduktör av andra människors personligheter, idéer, och i bästa fall andes stämma i världen. [...] Kom ihåg att där du själv inte skulle vilja blotta och prisge dina ömtåligaste personliga angelägenheter, ska du heller inte provocera andra att göra det.¹⁶

Berggren visar också på en medvetenhet om sociokulturella värderingar, och svarar de som vill slippa höra ”knarriga, skrovliga gubbar med obegripliga dialekter i programmen”, att de ”utgår från den otroligt spridda fördomen att sonora, välljudande s. k. skolade röster gör sig bäst i radio. Det är inte sant. De bästa jag känner till har just denna skrovlighetens charm och fräschör.”¹⁷ Berggren drar den slutsatsen, att det inte existerar en, allenrådande äkthet i radio, utan att det finns ”många sorter att välja på. Förresten, det som är färskt och äkta i Flen är förfuskat och skämt så nära inpå knutarna som i Hallsberg beroende på transporten och de varor som fraktas.” Hur man än vänder och vrider på tulipanarosen, tror Berggren inte att ”radioskolan någonsin ens i sina mest avancerade kurser kommer att inför en storögd och häpen skara lärjungar visa upp ett enda levande eller herbariepressat exemplar av denna sällsynta blomma, som man bara hört talas om hittills”.¹⁸ Det finns så många andra rara örter i stället: ”Och det vore synd att inte plocka och examinera dem den blomstertid vi lever.” Vad Berggren säger är alltså, att det patenterat äkta och ideala reportaget, det perfekta programmet inte existerar. Det handlar i stället om att vara nyfiken och försöka lyfta fram det unika i varje situation, människa och miljö.

Manne Berggren och Lennart Hyland

I sin bok *Stockholm – Motala. Radion i Sverige från 20-tal till 50-tal*, skriver historikern Gunnar Hallingberg att Manne Berggren, när denne

¹⁶ Berggren 1949, s. 155–56.

¹⁷ Berggren 1949, s. 157.

¹⁸ Berggren 1949, s. 158.

kom till radion, ganska snart blev ”något av Radiotjänsts *enfant terrible*, den som kom med okonventionella uppslag till reportage, lite av en tidig Günther Wallraff med bl.a. ett klassiskt reportage om att vara inbrottstjuv”.¹⁹ Man kan här fråga sig hur mycket Berggrens ”okonventionella uppslag till reportage” kom att betyda för Lennart Hyland när denne kom till radion 1945 och snart därefter förnyade det sociala reportaget i exempelvis programserien ”Med mikrofonen i andras yrken”, där han – ofta med dold mikrofon och kortvågsteknik – dök upp i olika yrkesroller, bland annat som servitör.²⁰ Berggren och Hyland tycks också ha varit vänner, i alla fall om man får tro Hylands hustru Tuss Hyland. I sin bok om maken Lennart Hyland (nedtecknad av Ulf Nilson) har Tuss Hyland med några rader om Berggren som, ehuru strikt subjektiva, förtjänar att lyftas fram eftersom de också bidrar till bilden av Berggren och den miljö han verkade i.

Lennart Hyland kom till Radiotjänst som allmän- och idrottsreporter 1945, efter åtta år som tidningsjournalist. Tuss sökte sig som 19-årig kontorist vid Arméförvaltningen till Radiotjänst 1946, eftersom det verkade vara en trevlig och spännande arbetsplats. Hon berättar:

Postkuren där jag satt låg mitt emot Sven Jerrings rum på fjärde våningen. I omedelbar anslutning satt hela Aktualitetsavdelningen, befolkad av en rad av de mest underbara människor jag träffat i mitt liv. Chefen, Olof Forsén, var lika snäll och omtänksam som han var kunnig och bra på att förklara komplicerade sammanhang. Reportrar som Manne Berggren, Karl Axel Arvidsson, Farbror Sven – och naturligtvis Lennart – levde för sina jobb och slet som djur, men hade ändå alltid tid att stanna upp och svara på frågor, hjälpa till att reda ut problem eller bara prata.²¹

Enligt Tuss Hyland satte alla en ära i att behärska så många sidor av journalistiken som möjligt – samtidigt som var och en hade sin specialitet, som helst ingen annan fick röra vid. Hon menar också att alla i själ och hjärta var bohemer, men samtidigt enormt yrkeskunniga och hängivna sin uppgift:

¹⁹ Hallingberg 1999, s. 142, 283.

²⁰ Forssberg 2013 skriver intressant om Hylands socialreportage, dock utan att nämna föregångaren Manne Berggren.

²¹ Hyland 1994, s. 24–25.

De skämtade och glammade och gnabbades och verkade ibland alldeles oförmögna till allvar (ja, utom när de talade i radion, förstås) men skämten gled ofta över i seriösa diskussioner, ibland kanske till och med djupsinniga, om uppslag och reportage, om Sverige och världen efter kriget, flyktingproblemen i Europa, jag vet inte allt.²²

Tuss och Lennart blev ett par, och firade sin första julafton 1946. Flyttade ihop på allvar gjorde de inte förrän 1950, strax innan de gifte sig. Att de verkligen skulle bli ett par bestämde de sig för i januari 1947 på Djurgårdsbrunns vårdshus. Tuss Hyland: ”Vi hade promenerat på Djurgården tillsammans med Manne Berggren och någon mer en solig och gnistrande vacker vinderdag. När vi var framme vid restaurangen hade jag gjort mig ett ärende en trappa upp och när jag kom promenerande ner hörde jag Lennart säga: – Här kommer flickan som jag ska gifta mig med...”²³ Lennart Hyland tycks alltså ha stått på god fot med sin sex år äldre radiokollega Manne Berggren (Lennart H. var född 1919).

Krigsåren

Berggren kom att bli en av de mera uppskattade radiorösterna under andra världskrigets dagar. Han kom på många sätt att förknippas med rapportering och reportage som hade direkt eller indirekt anknytning till krigsläget. Den 6 juli 1940 skrev exempelvis *Stockholms-Tidningen* om Riksmarschen, de propagandatävlingar i gång som anordnades 1940–46 för att höja folkhälsa och motståndskraft. Tävlingarna, som genomfördes ungefär en gång om året, hade ibland karaktär av folklandskamp mellan Sverige och ett eller flera andra nordiska länder (1946 även Tjeckoslovakien). Rubrik och underrubrik var: ”Vi ska vandra vidare på den inslagna vägen blev kvällens måtto för tusentals glada riksmarschereare. Prins Gustaf Adolf och statsrådet Sköld talade till Riksmarschens 200.000. Ståtlig prisskörd fördelad.” Samlingen ägde rum framför Sollidens musikestrad på Skansen i Stockholm. *Stockholms-Tidningen* skrev att det var

²² Hyland 1994 s. 24–25.

²³ Hyland 1994, s. 26, 46.

en prisutdelning, som till färg och form och format var värdig det väldiga riksevenemanget. Ja, strängt taget var vi väl med allihop, vi som kunnat pryda rock- och kappslaget med det vackra marschmärket, ty de som inte voro på Skansen kunde i högtalaren höra hur Manne Berggren beskrev det hela och vad talarna hade att anföra om denna märkliga masspropaganda. Som skall upprepas i höst och då locka ännu mycket fler deltagare, än de trots allt bara 3 procent av svenska folket, som i våras trampade sina mil. Åtminstone tog talarna heligt löfte av auditoriet om en stabil påbyggnad av den fysiska beredskapen och auditoriet såg gripet och högtidligt ut och nickade stumt bifall.

Berggren omtalas bland annat i Kurt Lindals bok om den svenska radions roll och hållning under andra världskriget, *Självcensur i stövelns skugga*. Under hösten 1939 började radion ge ett visst stöd åt försvaret och civilförsvaret, varvid man bland annat under ett par år sände en serie program som riktade sig mera direkt till de inkallade, *Giv akt!... Lediga! Ett program för männen i vapenrock*. Tillsammans med Carl-Åke Wadsten och Olof Forsén, den senare en av de mest kända och framstående radioreportrarna under 1930-, 1940- och 1950-talen, svarade Manne Berggren för en stor del av dessa ”Giv Akt”-program, men också för många separata program för och om försvaret.²⁴ Speciellt kom Berggren att ägna sig åt flygvapnet. I januari 1940 gjorde han exempelvis ett reportage från krigsflygskolan i Ljungbyhed, *Där våra stridsflygare skolas*, vilket skulle följas av en lång rad tämligen våghalsiga program om det svenska militärflyget, som då han i februari 1941 följde med den lätta bombflottiljen i Jämtland i programmet *Störtanfall*. I september samma år rapporterade han i *Dagens Eko* från ett flyganfall mot Stockholm med övningsbomber och ett år senare, 1942, gjorde han reportage från en flygvapenövning i programmet *Luftkrig över Sverige*, där hela sändningen skedde från ett bombplan av typen B 3: Berggren satt bredvid piloten, medan teknikansvariga Johan von Utfall och Erik Mattsson satt i planets bombrum och tog upp det hela med en magnetofon-bandspelare.

Berggren var alltså intresserad av och engagerad i saker som rörde kriget, beredskapen och det svenska försvaret. I april 1942 sändes, i en serie om hemortsförsvaret, programmet *Blixtanfall! Ett krigsspel om hemortsförsvaret i aktion*. Det presenterades av Yngve Hugo, riksprogramchef och VD 1942–50. Enligt Hugo hade programmet till uppgift att

²⁴ Lindal 1998, s. 188–190.

”åskådliggöra det samarbete som äger rum mellan organ, som står för försvaret av hembygden”.²⁵ Krigsspelet var utarbetat av Radiotjänst i samråd med försvarsstaben, hemvärnsstaben, luftskyddsinspektionen och utrymningskommissionen. Förutom Yngve Hugo hade från radions sida Carl-Åke Wadsten och Manne Berggren deltagit.

Franzén berättar om en episod under kriget som belyser Berggrens engagemang och avsky för nazisterna. Händelsen inträffade när de allierade började bombardera Tyskland och *Dagens Eko* spelade in en kommentar av en flygöverste, som började med en påminnelse, nämligen att det var Tyskland som började bombardera öppna städer. Då skivan med den inspelade intervjun strax började hacka blev det: ”Det var tyskarna som började det var tyskarna som började det var ty.” Franzén skriver: ”Ekoreportern Manne Berggrens leende i studion vid detta missöde var så sardoniskt tillfredsställt att ett närvarande vittne lika sardoniskt undrade om det möjligen förelåg ett avsiktligt tekniskt missöde. Vilket det dock inte gjorde.”²⁶

Hösten 1942 var Berggren också central i en serie radioprogram med rubriken *Under knapphetens kalla stjärna*.²⁷ Denna serie ingick i Radiotjänsts långa satsning, sedan början av 1930-talet, på att utgöra ett slags allmäntillgängligt universitet och föra ut vetenskapligt tänkande genom serier som rustade det svenska folket för utveckling och rationellt tänkande samt utgjorde fora för debatt, bidrog med förebilder för diskussion och lärde lyssnarna att ge och ta argument. *Under knapphetens kalla stjärna* lanserades av ekonomiprofessorn Gunnar Westin Silverstolpe som ”en snabbkurs i ekonomiskt tänkande”. Man tog här till vara de lyckade försöken med dialogformen våren samma år, och i sex program samtalade Westin Silverstolpe med Manne Berggren, som hade rollen av utfrågare, eller lyssnarens representant, om man så vill.

Samtidigt fortsatte Berggren med att göra vardagsinriktade reportage, som då han dagarna före jul 1944 skildrade jularbetet i postkupé på ett tåg, inklusive bland annat urlastning från postkupén i Norrköping.

Berggren var också aktiv i insamlandet av citerbart material från utländska radiostationer. Kurt Lindal nämner i sin bok något som kom att få stor betydelse i samband med sändningarna från krigets sista vecka. Saken var den, att dåvarande aktualitetschefen Henrik Hahr (sedermera

²⁵ Citerat i Lindal 1998, s. 201.

²⁶ Franzén 1988, s. 252.

²⁷ Nordberg 1998, s. 269, 299, 301.

TV:s första programdirektör åren 1956–60) kom att göra en betydande insats som ”spanare i etern” för att i utländsk – och framför allt de krigförande ländernas – radio fånga upp de dagsaktuella krigshändelserna.²⁸ Denna radiojournalistiska ambition gick hand i hand med en ökande medvetenhet om värdet av radions inspelningsarkiv, och Hahr såg nya möjligheter att utnyttja det i programverksamheten och inte minst att förse programarkivet med nya historiska upptagningar (teknik för programinspelningar fanns sedan 1931). I november 1943 samlade Hahr kring sig radioreportrarna Manne Berggren, Olof Forsén, Sven Jerring, Lars Madsén och Carl-Åke Wadsten i programmet *Reportaget går igen. Skivor och mikrofonmän berättar*. På ett fotografi i Stig Hadenius' bok om Sveriges radio och TV under 1900-talet, *Kampen om monopol*, kan man också se Berggren sitta med en bunt skivor i famnen för att tillsammans med Henrik Dyfverman och Ernst Fogelberg förbereda nyårsaftonens Årskrönika 1943, ett alltid uppskattat programinslag.²⁹

Allt detta bidrog alltså till en mera förutseende inriktning på programverksamheten under krigsslutet 1945. Olof Forsén berättar om krigsslutet och de väl förberedda improvisationer som gjordes i programmen beroende på de emotsedda händelsernas gång under krigets sista dagar, efter Hitlers död den 30 april – meddelandet om hans död sändes den 1 maj – och fredens ankomst en vecka senare. Alla i radions aktualitetssektion hade under månader räknat med och hoppats på ett krigsslut, och förberett sig därefter. Henrik Hahr hade som sagt sedan länge ordnat med en katalogisering av radions historiska inspelningar, det vill säga de skivor och band som kunde väntas få historisk betydelse en gång i världen: ”Det var sådant som rörde svensk och utländsk politik under de gångna åren och som kunde komma till pass när vi en dag stod inför uppgiften att ge återblickar på krigs- och förkrigstiden.”³⁰ Hahr hade, som nämnts, också organiserat kontinuerlig avlyssning av en rad utländska radiostationer, så att man skulle veta vad som hände i Europa. Manne Berggren deltog även i detta arbete och hade, i kontakt med Bo Enander, lyssnat igenom det mesta av det material i arkivet som hade med Hitler och national-socialismen att göra.

Efter att Radiotjänst på kvällen den 1 maj utan betänkande brutit mot radioavtalets förbud för företaget att själv anordna nyhetssändningar, be-

²⁸ Lindal 1998, s. 170–171.

²⁹ Hadenius 1998 s. 108.

³⁰ Forsén 1965, s. 77–78. Se även Franzén 1988, s. 312, om hur Manne Berggren hade förberett sig inför Hitlers död med citat ur dennes tal etc.

Manne Berggren med en bunt skivor i famnen förbereder tillsammans med Henrik Dyfverman och Ernst Fogelberg årskrönikan nyårsaftonen 1943. Foto: Bertil Danielsson/TT.

gav sig Sven Jerring i hast till Malmö för att dagen efter i *Dagens Eko* rapportera om flyktingskarorna vid Sundet. I ett särskilt program, *Hem under ockupationen*, fick lyssnarna höra danska och norska kvinnor berätta, medan den öppna programpunkten *I dag ...* fylldes av Manne Berggren med ett sammandrag av nazismens och Hitlers historia, ett program som till stor del byggde på citat ur de inspelade Hitler-tal som samlats i radions programarkiv.³¹

På kvällen den 4 maj hörde de svenska radiomedarbetarna i den danska radion någonting om allmän flaggning och om klockringning i alla Dan-

³¹ Lindal 1998, s. 174–176.

marks kyrkor den 5 maj på morgonen, med anledning av befrielsen. Forsén berättar att han då gick in i studion där Manne Berggren satt för att avsluta det svenska programmet, och stack till honom en lapp med ett officiellt meddelande till det danska folket, på begäran av en högre dansk ämbetsman, med uppmaning till sans och gott uppförande när den stora glädjedagen bröt in (många danskar var vana att lyssna på svensk radio), samt en fras om att svenska folket väntades ta del i den allmänna glädjen.³² En stund efteråt fick Forsén höra att någon av cheferna vid ett svenskt ämbetsverk hade ringt och frågat vem det var som hade beordrat allmän flaggning i Sverige den 5 maj. Han fick svar av en nykommen vaktmästaryngling: – Det är visst Forsén. Men det var alltså Manne Berggren som satt vid radiomikrofonen och förmedlade budskapet.

Måndagen den 7 maj kom den slutliga befrielsen, och för norrmän och svenskar blev detta framför allt ”Norges dag”.³³ De omtumlande händelserna krävde extra nyhetsändringar och i hast tillskapade program, vilket innebar att det dagsprogram som sändes denna oförlikneliga dag inte hade någon likhet med det som annonserats i programtidningen *Röster i Radio* eller i dagstidningarna.

Manne Berggren var aktiv på olika håll under dagen. Han förekommer bland annat på en bild som blivit klassisk. Klockan 14.42 denna dag, den 7 maj 1945, kom budet till radion att Tyskland kapitulerat. Radiotjänst hissade den svenska flaggan på Kungsgatan 8 men framför allt norska studenter och flaggor skapade stämningen på Kungsgatan, där inom någon halvtimme tusentals människor samlats. Reporter på plats var Gunnar Helén, sedermera Folkpartiets ordförande 1969–75. Helén kunde emellertid inte komma upp på inspelningsbilen på grund av all trängsel och fick rådet av medhjälparen Lennart Hyland att hoppa upp på en kommunal renhållningsbil. När kollegan Manne Berggren såg Helén med mikrofon uppe på flaket bland tunnorna med slaskvatten och matrester ropade han: ”Säg att det är Europas skit, som åker ut i dag.”³⁴ Detta återges av Helén i hans memoarbok, där Helén också berättar att rösten svek i ett avgörande ögonblick – i meningen ”Kriget i Europa är slut” hörs inte de första två orden i den ofta återutsända inspelningen, som inte var helt luftburen: teknikern fick springa med den inspelade skivan till studion 5

³² Forsén 1965, s. 80.

³³ Lindal 1998, s. 180–183.

³⁴ Citerat i Helén 1991, s. 125. Se även Djerf-Pierre och Weibull 2001, s. 77.

tr upp i Radiotjänsts lokaler på Kungsgatan 8 och sända reportaget däri-
från; mikrofonteknik med bärbar sändare kom först någon månad senare.

Senare på kvällen återkom Sven Jerring med stämningsbilder från Kö-
penhamn, reportage gjordes från studenternas uppvaktning vid den
norska legationen i Stockholm och vid midnatt skildrade Manne Berg-
gren från ett av Radiotjänsts fönster det allt hetsigare folklivet på Kungs-
gatan.³⁵ Dagen efter, den 8 maj, var den officiella V-dagen. Genom att
Radiotjänst under krigets sista dagar förbigick TT:s nyhetsmonopol och
började sända egna nyhetskommunikéer, togs ett viktigt steg mot en egen,
oberoende nyhetstjänst. ”Dagarna kring krigsslutet visade vilka möjlig-
heter radion hade att spegla nuets allra mest dramatiska skeenden”, skr-
iver Franzén och fortsätter: ”Händelserna tycktes driva fram ett antal
självlara insatser. De radiomän som på detta sätt med olika insatser ba-
nade väg för ett genombrott i radions aktualitetstjänst var, förutom Jer-
ring, Manne Berggren, Olof Forsén, Henrik Hahr, Gunnar Helén och Carl
Åke Wadsten.”³⁶

Efterkrigsåren

Efter krigsårens stängda gränser och mediala censurbegränsningar in-
fann sig naturligt nog när freden kom en vilja på Radiotjänst att både
rapportera om och att ge sig ut i omvärlden. ”Efterkrigsreportage” hör-
de, som Franzén skriver, till de självklara inslagen i radioprogrammen
under andra hälften av 1940-talet. Liksom de stora tidningarna skickade
radion ut sina främsta reportrar utomlands för att ge rapporter från åter-
uppbyggnad och omställningar, varvid orienteringen i nuet ”vidgades
genom reportageserier av Manne Berggren, Henrik Hahr, Gunnar Helén
och Olof Forsén och genom en utvidgning av den dagsaktuella rappor-
teringen från en småningom växande skara utlandskorrespondenter”.³⁷

Detta ökade fokus på omvärlden märktes exempelvis i *Dagens Eko*,
där utrikesmaterialet ökade kraftigt efter 1945: år 1950 gällde närmare
hälften av inslagen utlandet, medan den inrikespolitiska bevakningen
fortsatte att vara blygsam.³⁸ Ekoinslagen hade dock sällan någon utpräg-
lad dagsaktualitet och bestod dessutom nästan uteslutande av studioin-

³⁵ Lindal 1998, s. 183.

³⁶ Franzén 1988, s. 320–321.

³⁷ Franzén 1988, s. 330.

³⁸ Djerf-Pierre och Weibull 2001, s. 90–91.

slag – endast vart tionde inslag kan beskrivas som ett litet längre reportage, med flera intervjuer och en reporter på plats. Desto mer angeläget blev det därför att få iväg egna reportrar till olika länder.

Den första programplanen efter kriget, för arbetsåret 1945/1946, lyfte särskilt fram reportaget: Radiotjänsts medarbetare i utlandet skulle medverka i dagsaktuella reportage och utrikeskrönikan skulle få en ny form. Nyckelorden var kontakt med världshändelserna och fredsarbetet.³⁹ Satsningen på dagsaktuella reportage var förmodligen också en viktig faktor bakom omorganisationen av radions programavdelningar våren 1946, då Aktualitetsavdelningen bröts ut ur föredragsavdelningen och gavs en självständig ställning, med Olof Forsén som chef, Lennart Dansk som avdelningssekreterare, Sven Jerring som förstereporter och Carl Åke Wadsten, Manne Berggren, Karl-Axel Arvidsson, Lennart Dansk och Lennart Hyland som övriga reportrar.⁴⁰ Avdelningen fick tre sektioner: inrikes (Forsén), utrikes (Henrik Hahr) samt *Dagens Eko* och andra dagsaktuella frågor (vakant). Mansdominansen var med andra ord total.

Radiotjänsts stora satsning inom ramen för aktualitetsprogrammen gällde just utlandsreportaget: redan hösten 1945 hade radions medarbetare varit på längre besök i grannländerna, men också åkt med brittisk konvoj genom Skageraksspärren, samt gjort program om polacker som återvände till Warszawa. År 1946 öppnades så dörren till världen på vid gavel. Monika Djerf-Pierre och Lennart Weibull skriver:

I ett fyrtiotal program rapporterade i stort sett alla medarbetare på aktualitetsavdelningen från olika delar av världen. Manne Berggren var i Österrike och Ungern, Sven Jerring i Mellaneuropa och USA, Henrik Hahr i Storbritannien och Nederländerna, Gunnar Helén i Nederländerna, Olof Forsén i Italien, Karl Axel Arvidsson i Polen, Carl-Åke Wadsten i Norge och Lennart Hyland i Storbritannien. Till detta kom regelbundna bidrag från vad som kallades ”Radiotjänsts fasta rapportörer” i Köpenhamn, Helsingfors, Oslo, Reykjavík, London, Paris och New York.⁴¹

Efter denna storsatsning minskade de större utlandsreportagen året därpå till ca 25, och de närmaste åren skedde en ytterligare minskning. I stället kom ett ökat fokus på den svenska – och nordiska – verkligheten; år 1949 var exempelvis temat vardagens villkor i de nordiska länderna.

³⁹ Djerf-Pierre och Weibull 2001, s. 89, 392.

⁴⁰ Styrelseprotokoll för Radiotjänst 15 maj 1946.

⁴¹ Djerf-Pierre och Weibull 2001, s. 93.

Det innebar dock inte att de utomnordiska radioreportagen helt försvann ur programtablån. Det såg bland annat Manne Berggren till. Vid sidan av inhemska reportage gjorde han under 1940- och 1950-talen några långväga reportageresor. År 1947 gjorde han exempelvis en resa till den svenska nybyggarkolonin Misiones i Argentina. I en rad reportage därifrån skildrade Berggren, tillsammans med sin tekniske medhjälpare Åke Lundin, svenskättlingarnas öden och äventyr i urskogen.⁴²

Manne Berggren med sin tekniske medhjälpare Åke Lundin på resa i Argentina 1947. De originella byxorna påstås vara "djungeldivisionens". Foto: TT.

⁴² Se Berggren 1949, s. 157.

Samtidigt fortsatte Berggren arbetet vid *Dagens Eko*-redaktionen, där han kunde påverka vad som sändes och inte. Elgemyr berättar om en brevväxling mellan Olof Forsén och författaren och radio-föredragshållaren Hans Ostelius 1947, som belyser hur försiktigt radions aktualitetsavdelning ännu arbetade.⁴³ Efter att ha rådgjort med sakkunniga sade Manne Berggren nej till ett manus av Ostelius som behandlade planerna på en sammanslagning av flygbolagen ABA och SILA, därför att det gällde känsliga frågor, som inte ansågs lämpade för offentligheten (även pressen ombads att tills vidare inte diskutera saken).

En annan incident i *Dagens Eko* i september 1949 belyser Berggrens aktiva roll i redaktionen. Det som hänt var att kommunistledaren Hilding Hagberg, som en av många tidningsmän från olika partier, hade kommenterat ett devalveringsbeslut. Hagberg såg beslutet som en följd av Marshallplanen: ”Det vore rena självuppgivelsen av arbetarna, det vore att i förväg finna sig i en väsentlig sänkning av levnadsstandarden 1950, om de inte inför det skedda säger upp kollektivavtalen och begär löneökningar.”⁴⁴ Kritiker uppfattade detta som en uppmaning till arbetarna – *Svenska Dagbladet* ansåg till exempel att Radiotjänst visat en upprörande omdömeslöshet. Tidningskritiken föranledde Berggren och kollegan Lennart Dansk att hos chefskollegiet begära instruktioner för personalen vid radioutsändning av politiska deklarerationer. Kollegiet kom fram till att överträdelse hade skett av gällande instruktioner – antagligen ansåg chefskollegiet att Hagberg som kommunist skulle ha blivit bemött.

Berggren hade dock inte någon av de högre tjänstebefattningarna. På en förteckning över Aktualitetsavdelningens programmedarbetare 1951 framkommer, att Henrik Hahr var avdelningschef, Sven Jerring och Olof Forsén ”Förste reporter”, Kurt Andersson ”Utrikesredaktör”, Wilhelm Röhl ”Inrikesredaktör”, medan Manne Berggren, Karl Axel Arvidsson, och Lennart Hyland sysslade med ”Allmänna reportage”. Till detta kom Lars Orup och Lars Ramsten som verkade på *Dagens Eko*-redaktionen.⁴⁵

Till de utrikes reportersysslorna hörde också att rapportera från olika evenemang, som för övrigt var vanliga programinslag fram till slutet av 1950-talet och televisionens ankomst. Den 19 februari 1952 skrev signaturen Fale Bure i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* att ”Norsel-expeditionens Sverige-deltagare vid ankomsten till Southampton [togs]

⁴³ Elgemyr 2005, s. 262.

⁴⁴ Citerat i Elgemyr 2005, s. 290.

⁴⁵ Djerf-Pierre och Weibull 2001, s. 101.

emot av Radiotjänsts begravningsreporter Manne Berggren”. Nu var det ingen i denna norsk-brittisk-svenska vetenskapliga expedition till Antarktis 1949–1952 som hade dött – de var snarare återvändande upptäcksresande med hjältestatus. Vad Bure syftar på är sannolikt begravningen av George VI den 15 februari, som Berggren uppenbarligen förmedlade till de svenska radiolyssnarna.

Detta bekräftar vad Lars Boberg, född 1929 och anställd vid radion 1953, berättar när jag intervjuar honom för denna artikel, att ”så fort det var begravningar eller andra högtider var Manne Berggren referent, för att han hade så bra stämningssläge och var så välformulerad. På nyhets-sidan var han glänsande.”⁴⁶ Innan Boberg kom till Radiotjänst var Manne Berggren en idollfigur för honom, vid sidan av Lars Madsén, Olof Forsén, Folke Olhagen, Åke Falck och andra. Dock skall Manne Berggren, enligt Boberg, inte ha varit speciellt trevlig mot nykomlingar, och behandlade Boberg som någon som inte behövdes. Det var svårt att få kontakt med honom, menar Boberg: Berggren ”var väldigt konstig under en period, hade en massa upptåg för sig”. Boberg undrar om Berggren kan ha varit krigsskadad, eller deprimerad. Detta beteende stämde inte med Bobergs bild av honom som radiolyssnare. Trots sin ungdom blev Boberg ordförande för RTS, Radiotjänstemännens förening. Där kunde det gå häftigt till, och Berggren ”uppträdde bisartt”, var inte så sympatisk. Boberg undrar om Berggren kanske tyckte att han var för ung och grön.

I februari 1952 gjorde Berggren bland annat också ett program om föraren på ett lok och ett trafikplan och deras arbete och villkor.⁴⁷ En lokförare fick åka med i planet Vinterbrittens förarkabin till Göteborg och en flygbefälhavare skulle göra en resa tillbaka till Stockholm i ellokets förarhytt för att utbyta yrkeserfarenheter. Här kommer alltså Berggrens intresse för såväl vardagligt yrkesliv som för flygplan och även tåg till uttryck.

År 1954 gjorde Manne Berggrens återigen en långväga reportageresa, denna gång till Afrika, i programtidningen *Röster i Radio* ömsom benämnd ”Afrikaexpedition” och ”afrikanska strövtåg”. Berggren kom här bland annat att genomströva Belgiska Kongo med inspelningsapparat, modell maihak, och kamera. Här kunde han exempelvis skildra Watutsi-stammen,

⁴⁶ Intervjun med Lars Boberg gjordes 29 augusti 2014 per telefon.

⁴⁷ *Röster i Radio* nr 6, 1952, s. 4–5.

ett aristokratiskt f. d. krigar- och herrefolk, som numera lever på sina boskapshjordar. ”Krigarna” krigar inte längre, men krigsdanserna hålls i helgd och praktiseras med skicklighet, känsla och inlevelse till ackompanjemang av trummor och lur- och hornmusik. Den välbärgade turisten kan efter hänvändelse hos chieften få en specialföreställning av denna krigiska balett utförd för ett par hundra kronor.⁴⁸

Äkthet är alltså någonting relativt (men inte därmed falskt), enligt Berggren, och här tematiserar han detta explicit. På en av de många fotografier från resan som publicerades i *Röster i Radio* kan man se Berggren tillsammans med en kostymklädd chief Beniga, ”som har egen bil, europeiskt hus och elegant, snobbig, västerländsk klädedräkt”. Berggren kunde här alltså förmedla bilden av en afrikansk kultur som på många sätt var modern och turistmedveten, samt även kristen, som svenska folket: det framkom i inslaget från ett friluftsmöte hos svenska pingstmissionen i Shangugu, Kongo.⁴⁹ Reportageresan gick sedan vidare till bland annat Kapstaden och Godahoppsudden.⁵⁰ Att Berggren hade sinne för humor och ironi framkom söndag 7 november samma år, då han hade en programpunkt kallad ”Afrikanskt Allehanda. Illustrerad obygdjournal” – detta som en uppenbar blinkning åt den stående programpunkten ”Var 14:e dag. Illustrerad bygdejournal”, som sändes samma dag med Carl Åke Wadsten som redaktör. Den illustrerade bygdejournalen var landsortsombudens eget program, tillkommet 1949.⁵¹ Berggrens obygdjournal å sin sida innehöll ”bidrag från platskorrespondenter på såväl norra som södra hemisfären”.⁵²

Avslutning

Manne Berggren var helt uppenbart en mångsidig och uppskattad radioröst, väl känd på sin tid, då det, fram till 1955 då P2 tillkom, bara fanns en radiokanal att lyssna på. Förutom reportage- och nyhetssysslor i radio verkade han också inom film och TV. Inom filmen hade han ofta

⁴⁸ *Röster i Radio* nr 35, 1954, s. 4.

⁴⁹ *Röster i Radio* nr 36, 1954, s. 7.

⁵⁰ *Röster i Radio* nr 39, 1954, s. 7.

⁵¹ *Röster i Radio* nr 17, 1952, s. 12.

⁵² *Röster i Radio* nr 45, 1954.

en roll som speaker, i kortfilmer som *Vetenskapens vikingar* (1941), med bilder från Observatorielunden i Stockholm, *Skådetennis* (1945), ett reportage från skådespelarnas tennistävlingar i Saltsjöbaden med bland andra Mr G (kungen), Karl Gerhard, Elof Ahrle, Nils Poppe, Alice Babs, Inga Tidblad och Lauritz Falk, *Det vänliga fjället* (1947), en skildring av samernas liv i Norrlands fjäll, men även i en spelfilm som Hasse Ekmans *Jazzgossen* (1958).⁵³

Berggren medverkade också när televisionen startade i Sverige. Den 1 juni 1953 började Radiotjänst svara för tillflödet av program till TV-nämndens försökssändningar på onsdagar. Programmässigt försågs onsdagsprogrammen med så kallade smalfilmer på 16 mm, som man hyrt för katalogpriser från olika firmor. När det gällde nyhetsmaterial fick man från BBC deras engelska TV-journal, som sändes med svensk speakerröst direkt från studion. Oftast medverkade Manne Berggren eller Bengt Feldreich, vilka broderade runt den text BBC sände dem (Radiotjänst hade även börjat producera egna journaler).⁵⁴

Inom radion fortsatte Berggren att förmedla historiska kunskaper. I *Svenska Dagbladets Årsbok* för året 1956 skrivs, att bland Talavdelningens mera uppmärksammade serier och periodiskt återkommande program under året kan nämnas "Lars Madséns och Manne Berggrens årskrönikor från 30-talet med inspelningar ur Radiotjänsts arkiv".⁵⁵ Berggrens omfattande radioproduktion kröntes 1965 med en stor programserie om andra världskriget, *Världsbranden och eldens återsken*. Programmen berättar om hur Sverige och världen påverkades av kriget som pågick 1939–1945. Därmed var på ett sätt cirkeln sluten, med tanke på vilken betydelse Berggren kom att få för radions verksamheter under kriget, och hur detta ämne engagerade honom.

Referenser

Berggren, Manne (1949): "Tulipanarosen", i *Tjugofem år med Sveriges Radio*, Stockholm: Radiotjänst.

Dahlén, Peter (2008): "Från *SF-journalen* till *Aktuellt*. En studie av *TV-journalen* 1955–1958", i Anna Edin & Per Westerlund (red.):

⁵³ Se Svensk Filmdatabas på Svenska Filminstitutets hemsida. *Skådetennis* kan ses via Filmarkivet: <http://www.filmarkivet.se/sv/Film/?movieid=64&returnurl=http://www.filmarkivet.se/sv/Sok/?quicksearch%3Dpopular>

⁵⁴ Dahlén 2008, s. 32.

⁵⁵ *Svenska Dagbladets Årsbok* för 1956, s. 218.

- Svensk television – en mediehistoria* (Mediehistoriskt Arkiv 6), Stockholm: Statens Ljud- och Bildarkiv. <http://www.kb.se/dokument/Aktuellt/audiovisuellt/31-61DahlenSFjournalen.pdf>
- Djerf-Pierre, Monika och Lennart Weibull (2001): *Spegla, granska, tolka. Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*, Stockholm: Prisma. http://webbshop.ur.se/Content/Images/uploaded/download/Spegla_granska_tolka.pdf
- Elgemyr, Göran (1987a): ”Maktkampen kring *Dagens Eko* – uppkomst och utveckling”, i Kerstin Brunnberg och Göran Elgemyr (red.): *Dagens Eko. Nyheter i radio under 50 år*, Stockholm: Sveriges Radios förlag.
- Elgemyr, Göran (1987b): ”’Får jag be om en kommentar?’ Strödda iakttagelser kring de första 20 åren”, i Kerstin Brunnberg och Göran Elgemyr (red.): *Dagens Eko. Nyheter i radio under 50 år*, Stockholm: Sveriges Radios förlag.
- Elgemyr, Göran (2005): *Får jag be om en kommentar? Yttrandefriheten i svensk radio 1925–1960*, Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Forsén, Olof (1965): ”Nyhetens genombrott i radio”, *Sveriges Radios årsbok 1964*.
- Forsberg, Lars Ragnar (2013): *Hyland: Legenden och hans tid*, Stockholm: Leopard.
- Franzén, Nils-Olof (1988): *Sven Jerring. Ett stycke radiohistoria*, Stockholm: Bonniers.
- Franzén, Nils-Olof (1991): *Radiominnen: Historia och hågkomster*, Stockholm: Natur och kultur.
- Ginsburg, Manne (1968): ”Ur minnets skattkammare”, SR:s personaltidning *Antennen*, december.
- Hadenius, Stig (1998): *Kampen om monopolet. i Sveriges radio och TV under 1900-talet*, Stockholm: Prisma. http://webbshop.ur.se/Content/Images/uploaded/download/Kampen_om_monopolet.pdf
- Hallingberg, Gunnar (1999): *Stockholm – Motala. Radion i Sverige från 20-tal till 50-tal*, Stockholm: Atlantis.
- Helén, Gunnar (1991): *Alltför många jag. Memoarer*, Stockholm: Bonniers.
- Hyland, Tuss (1994): *Leva med Lennart Hyland*, Stockholm: Bonnier Alba.

Lindal, Kurt (1998): *Självcensur i stövelns skugga. Den svenska radions roll och hållning under andra världskriget*, Stockholm: Carlsons.

Nordberg, Karin (1998): *Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925-1950*, Stockholm/Stehag: Symposion.

Peter Dahlén är professor vid Institutt for informasjons- og medievitenskap, Universitetet i Bergen, och har tidigare publicerat flera texter om Svensk TV- och radiohistoria, bland annat om presskritiken i Sverige 1956 av TV-serien *I Love Lucy*, publicerad i *Presshistorisk årsbok* 2003.

Epost: peter.dahlen@infomedia.uib.no

Martha Larsson: korre, kåsör och poet

Arne Järtelius

Nyligen fyllda 25 år inledde skånska Martha Larsson (1908–93) sitt medarbetarskap i *Svenska Dagbladet* den 9 juni 1933. Det skedde med en notis om antalet kuggade i studentexamen det året. Martha valde för egen del bort studenten vid mitten av 1920-talet. Innan 1933 var till ändalupet hade hon i tidningen fått infört 200 artiklar i olika ämnen – och en dikt. Arne Järtelius presenterar här Martha Larssons journalistik under hennes 24 år, 1947–71, som *SvD*:s fasta korrespondent i Rom.

Martha Larsson var en av tioalet kvinnor som på 30-talet anställdes på *Svenska Dagbladet*, ibland litet nedlåtande Svenska Dambladet kallat. Hon var maskinskrivningskunnig, franskspråkig, orädd och med en journalistutbildning från Paris i bagaget. Till det yttre hade hon kultiverat och förfinat en parisinspirerad look efter några år som sekreterare vid ASEA:s kontor i den franska huvudstaden.

Den första januari 1935 blev Martha, ”som hittills uppburit styckebe-
talning” (uppges i *SvD*:s styrelseprotokoll), ordinarie medarbetare i *SvD* med en månadslön på 450 kronor. I sak innebar det ingen skillnad. Hon fortsatte att som allmänreporter skriva om det som kom hennes väg. Hon fortsatte också att vara lika produktiv som tidigare. Således publicerade hon under 1935 357 artiklar och 1936 351. I genomsnitt för tiden 1934–46 publicerade Martha över 350 artiklar om året. Hennes årslön gick från 5 400 kronor 1933 till 9 000 kronor 1947.

Martha skulle utan uppehåll bli sin tidning trogen till långt efter det för henne så avskräckande pensionsstupet. Hennes sista artikel som återkommande medarbetare i *Svenskan* var införd 19 april 1981 och handlade om den lilla staden Palestrina utanför Rom. Så dags hade Martha publicerat närmare 2 500 artiklar från Italien. Den 11 augusti 1990 fick Martha en minnesartikel införd i *SvD* om livet på födelsegården Sofiedal i Alstad mitt på Söderslätt dit hon flyttade tillbaka efter tiden i Italien (hennes fyra år yngre syster Dagny kom att bo där hela livet). Artikelns avslutas med att Martha, ur minnet citerar från en av sina egna dikter – något mycket ovanligt för en kvinna som under hela sin journalistkarrär annars var mycket diskret om sin egen person.

Martha Larssons 48 år på *Svenska Dagbladet* kan indelas i fyra perioder: frilanstiden (1933–34), fast medarbetare med tidningens Hem- och hushållssida som ordinarie hemvist (1935–47), *SvD*:s fasta korrespondent i Rom (1947–71) och kontraktsknuten frilansmedarbetare i Italien (1971–81). Det följande ska skildra Marthas tid som tidningens första fasta kvinnliga utrikeskorrespondent.

Korrespondent i Rom

Margareta Berger skriver att Martha Larssons placering i Rom skedde ”närmast av en ren tillfällighet” (*Pennskaft*, s. 205). Vad hon baserar det påståendet på framgår inte. *Svenska Dagbladets* styrelseprotokoll från december 1947 säger om hennes placering att hon ”from 6 december och tills vidare överflyttats till Rom såsom tidningens korrespondent där”. Att hon ”överflyttats” till Rom låter som om hon redan hade en placering någonannanstans i världen. Möjligen kan med det menas att Martha, som vid den här tiden var på en tio månader lång stipendievistelse i Paris för litterära studier, i någon hast förflyttats till Rom. I sin opublicerade fjärde del till *Svenska Dagbladets* historia skriver tidningens dåvarande redaktionschef Lars Lagerstedt om Marthas placering i Rom: ”Hon hade önskat sig den tjänsten för att få mer självständiga uppgifter än de hon haft i så många år som allmänreporter.”

Svenskan hade inte haft någon egen reporter i Italien sedan Henrik Hahr lämnade posten 1941. Ett möjligt alternativ till Martha i Rom hade kunnat vara dito *SvD*-reportern Astrid Ljungström, ”Attis”. Hon hade börjat på tidningen 1938, och enligt Kristina Lundgren (*Solister i mångfalden*, s. 317) arbetade hon under hösten 1945 som ”ett slags korrespondent”. Som sådan rapporterade hon vid fyra tillfällen i början av 1947 om politiska förhållanden i Italien (bl.a. om ”kvinnorna utan intresse för politiken” och om en kunskapshungrig italiensk ungdoms skeptiska inställning till politiken). Under samma tid hade Martha ett flertal artiklar om och från Paris – bl.a. intervjuade hon såväl författarna François Mauriac och André Gide som skådespelaren Sacha Guitry och hon var närvarande vid Louvrens återinvigning efter andra världskriget. Av styrelseprotokollen framgår det tydligt att något var i görningen när det gällde tidningens korrespondenter.

Den efter sin tid i Paris franskspråkiga Martha hade med största säkerhet helst sett att hon blivit placerad i Paris, men där fanns för *Svenskans*

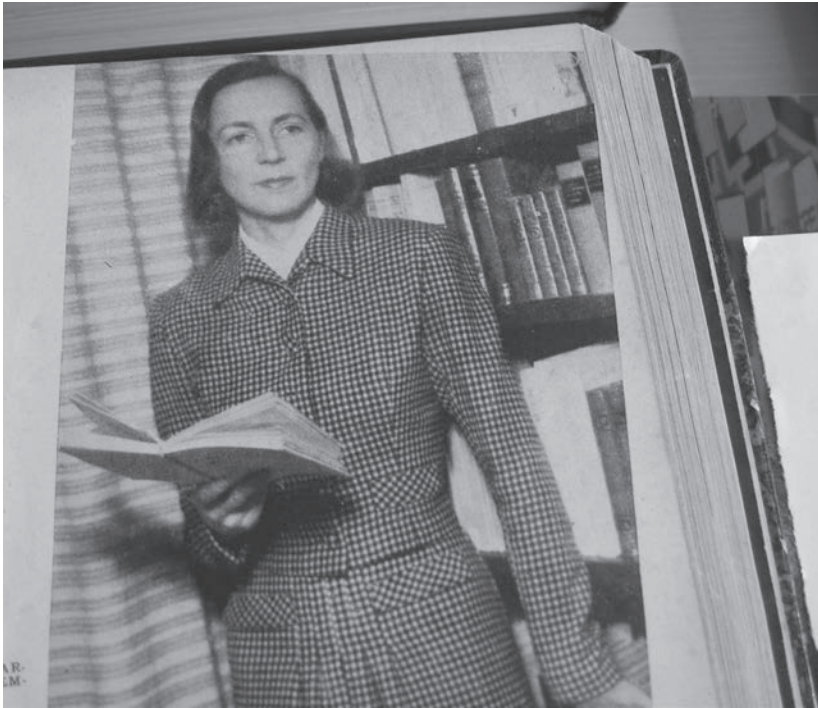
räkning Sven Aurén sedan 1945, och honom flyttade man nog ogärna på. I stället kan det ha handlat om att placera någon av ”Attis” eller Martha i Rom. Vad som till slut vägde över till Marthas förmån vet vi inte. Läggs till det vad som sägs om Martha i ett styrelseprotokoll från 1941: ”frk. Larssons stora mångsidighet i arbetet och hennes beredvillighet att tjänstgöra även på lediga dagar och kvällar”.

Den första tiden i Rom

Martha Larsson inledde sin rapportering som *Svenska Dagbladets* Romkorrespondent den 13 december 1947. Hon skrev under rubriken ”Forcerade förhandlingar om breddad Gasperiministär”, och inledde sin artikel: ”På lördagsmorgonen hade Roms gator återtagit sitt normala utseende”. Man kan undra hur hon som blott veckogammal nykomling i staden redan kunde säga sig veta vad som var dess normala utseende. Två dagar senare skrev Martha att den politiska opinionen i Italien svängt åt höger det senaste året som resultat av den alltmer impopulära politik som förts av det kommunistiska partiet, och ytterligare två dagar därefter skriver hon att kommunisterna lidit ett nytt nederlag. Martha, som då inte kunde italienska, verkar trots det inte ha några problem med det italienska språket utan citerade frejdigt ur italienska tidningar och lagtexter.

Den 22 december hade hon en litet längre artikel om Italiens nya författning, och hon avslutade året och sin första månad i landet med att berätta att sympatin för monarkien i Italien växt efter exkonung Viktor Emanuels bortgång. Även här fick Martha det att låta som om hon varit posterad i landet under en längre tid. Hon skriver dels om ”italienarna med sin fallenhet för sentimentalitet”, dels att ”en viss glömska uppges ha givit ökade sympatier för en monarki i landet”. Den italienska hemtamhet Martha ger uttryck för ska förmodligen inte tydas som att hon ville klä sig i lånta fjädrar; i stället kan det ha varit på det viset att hon inte önskade göra något väsen av sin egen person samtidigt som hon ville förmedla att livet i Italien gick vidare i sina invanda fotspår med eller utan hennes närvaro i landet.

Ivar Anderson kom att ända fram till sin pensionering 1955 (han var *Svenska Dagbladets* chefredaktör 1952–55) fungera som Martha Larssons främsta (för att inte säga enda) direkta kontaktperson på tidningen. Från den tiden finns det i tidningens arkiv i Riksarkivet totalt 79 brev som

Ur en artikel om svenska kvinnliga poeter, året innan Martha Larsson flyttade till Italien. (Idun 1946:16 s. 26)

Tre diktsamlingar med utgivningsår 1946, 1948 och 1964. Det var den första samlingen som gjorde att skribenten i Idun bl.a. behandlade Martha Larssons lyrik.

utväxlades dem emellan. Det första brevet, ställt till fröken Martha Larsson, är avsänt drygt en månad efter det att Martha inledde sin bevakning från Rom. ”Jag vill då först tacka Er för det osparda nit, som Ni visat under denna tid.” När artighetsbetygelserna är överstökade, kommer det: ”Man jag vill inte dölja, att i många fall telegrammen synt oss rätt överflödiga.” I stället ville den dåvarande huvudredaktören ha sådant som inte observerats av de stora nyhetsbyråerna. Ivar Anderson avslutar sitt brev med ett principiellt önskemål som han delgivit tidningens övriga korrespondenter: ”Min tanke är att få vår utländska nyhetstjänst inriktad inte blott på de flyktiga dagshändelserna utan på att mera regelbundet följa händelseförloppet på de politiska, sociala och kulturella områdena i respektive länder.” En vecka senare får huvudredaktören fil.dr Ivar Anderson svar från den tillgivna medarbetaren i Rom. Hon inleder med att tacka för ”Doktor Anderssons brev med instruktioner; de var mycket välkomna”, utan att för den skull lägga sig platt. Hon påpekar att det dels förekommer att telegrambyråerna distribuerar missvisande material, dels att nyhetsbevakningen i Rom erbjuder särskilda problem genom att man där som korrespondent, enligt Martha till skillnad mot i London och Paris, är helt utlämnad till sig själv. Brevet avslutas med en förhoppning om att ”även i fortsättningen få del av Doktor Anderssons synpunkter och direktiv”. Det skulle hon i rikligt mått både få och ge om sådant som nyhetsvärdering, artiklar som ställts på vänt eller som aldrig kommit in, artiklar som ”misshandlats” i redigeringen, sensationsjournalistik, kontakten mellan korrespondenten och hemmaredaktionen, allmänna kostnader i landet och lönekostnader, Romkontorets vara eller icke samt synen på konkurrenterna (läs: Agne Hamrin, *DN*) på plats.

Nya chefer och italienska förhållanden

Nya chefer på *Svenska Dagbladet* efter Ivar Andersons avgång som chefredaktör 1955 kom vartefter in i Martha Larssons journalistiska liv. Dit hörde chefredaktörerna Allan Hernelius (1955–69) och Sven Gerentz (1969–73), kulturcheferna Gunnar Brandell (1950–62), Åke Janzon (1963–68) och Leif Carlsson (1969–81), redaktionschefen Lars Lagerstedt samt kulturredaktörerna K.A. Tunberger och Carl Henrik Svenstedt.

I mycket är det mesta som tidigare i de 63 brev som finns utväxlade mellan Martha och de ovan nämnda nya cheferna på hemmaredaktionen.

Korrespondensen inleds med att den nytillsatte chefredaktören Allan Hernelius som svar på ett brev från henne konstaterar: ”Ja, jag skall utlova att då och då ge synpunkter på arbetet. För närvarande har jag inte mycket att säga – allt förefaller vara väl beställt i fråga om kontakterna mellan Rom och SvD.” (1955) Martha är i sina brev till tidningen under de här åren, på samma sätt som tidigare, ibland missnöjd med hur hennes material behandlas (”misshandlas”) i redigeringen, att hennes artiklar lite väl ofta blir ställda åt sidan och att hemmaredaktionen gör en från henne avvikande nyhetsbedömning. Så här kunde det låta: ”Ofta skulle jag önska att jag hade bättre kontakt med huvudredaktionen och fick en del synpunkter på arbetet, även negativa, samt önskemål”, ”den i söndagsnumret införda artikeln från Syditalienresan var ett jämmerligt redaktionellt mischmasch” och ”yngre telemottagare har kanske aldrig fått lära sig romerska siffror”. Vid ett tillfälle dristar hon sig att gå så långt att hon inte känner sig ”bergsäkert” ha sin tidning bakom ryggen.

För att få en uppfattning om kunskapsläget om Italien bland svenska tidningsläsare vid tiden för Marthas inträde på den arenan ska här nämnas att det i Rom då fanns utsända korrespondenter för följande tidningar: *Stockholms-Tidningen* (Gunnar D. Kumlien), *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* (Arla Breithel), *Dagens Nyheter* (Agne Hamrin och Ingemar Wizelius) och *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (Gunhild Berg). Av dessa, vid sidan av deras tidningsrapportering från Italien, utkom vid den här tiden Berg, Hamrin och Kumlien med böcker om Italien. Andra svenska journalister som under 1940-talet i bokform skildrade Italien under och direkt efter andra världskriget var Anna Lenah Elgström, Margareta Suber och Frank Heller.

En sökning på de svenska universitets- och forskningsbibliotekens söktjänst Libris visar att totalt 71 faktaböcker med anknytning till Italien och det italienska utkom på svenska 1940–49. Av dessa böcker var det 13 som skildrade aktuella händelser (därav två böcker författade av Il duce Benito Mussolini och en, Per Engdahls *Mussolini* (1940), som handlade om diktatorn). Av de tio återstående var i sin tur sex författade av svenska journalister. Det var Gunhild Berghs *Italien av idag* (1940), Anna Lenah Elgströms *Italiens elfte timma* (1943), Frank Hellers *Gladiatorernas uttågsmarsch* (1943), Agne Hamrins *Diktatorns fall* (1944) och *Italiens väg till demokrati* (1946) samt Gunnar Kumliens *Axelbrott: en diktators fall* (1944). Där fanns även reseskildringar av journalister som Margareta Subers *Jag reste med Bellina* (1948), Oscar Kjelléns *Dagboksanteck-*

ningar från en resa i Italien (1948), K.W. Gullers och Stig Trenters *Italien* (1949) och Ellen Rydelius *Rom på 8 dagar* (1948).

Utbudet av böcker och filmer på den svenska marknaden gör att man sammantaget kan konstatera att kunskapen om Italien, italiensk politik och italienska förhållanden vid den här tiden hade alla förutsättningar att vara ganska både bred och djup. Ovanstående genomgång leder vidare till en fråga: Hur förhåller sig historisk forskning till av journalister på plats gjorda och i skrift förmedlade egna och samtida iakttagelser? Frågan väcktes vid läsningen av Göran Häggs skildring av Rom 1943 i boken *Mussolini: En studie i makt* (2008). I den finns bara en enda av de ovan nämnda svenska journalisternas böcker medtagen. Det är den av Anna Lenah Elgström, medan ögonvittnesskildringar, inte minst då från den dramatiska natten mellan den 24 och 25 juli ”då fascistregimens och landets öde avgjordes” (Hamrin), av sådana som Hamrin, Heller och Kumlien, lyser med sin frånvaro. I litteraturförteckningen till sin bok påstår Hägg utan att blinka: ”För den som vill läsa mer i ämnet Mussolini och fascismen finns det ytterst lite på svenska.” Är journalistiskt skildrad samtidshistoria inte intressantare än så?

Martha Larssons presskort i Italien år 1956.

I april 1948 gick Italien till val, det första demokratiska valet sedan Mussolini med våld tog makten i landet 1922. I en valartikel skriver Martha att valkampanjen nu är avblåst, medan Italiens 29 miljoner väljare, ”därav 15 miljoner kvinnor”, bereder sig för att gå till urnorna. I juli 1948 uppmärksammar hon i ett längre bidrag kvinnorna i Italiens

parlament samtidigt som hon skriver om kvinnans ställning i Italien i allmänhet. Hon beskriver den italienska kvinnan som ”föga feminist till sin läggning”, och de italienska tidningarna som manschauvinister i sin skildring av kvinnorna i den italienska deputeradekammaren. Här ska inte vara sagt att inte även andra svenska korrespondenter i Rom uppmärksammade italiensorna, men för Martha är kvinnans roll och ställning i Italien något hon ständigt håller utkik efter.

Från början av 1950-talet blev det allt mindre av politik i Marthas bevakning från Rom. För det hade hon stöd av huvudredaktören Ivar Anderson, som i ett brev av den 6 oktober 1949 uppmanade Martha: ”att vi framför allt skära ner de politiska nyheterna”. Det var helt i linje med hennes egna bevakningsintressen. I ett privat brev till poeten Stig Carlsson avsänt från Rom 1948 beskriver hon sig som en politisk analfabet och ”politiskt tämligen indifferent person” som hoppas kunna göra sig fri från skyldigheten att följa italiensk politik.

92 italienska understreckare

I juni 1948 publicerade Martha Larsson sin första (av totalt 92) understreckare från Italien under sin fasta tid i landet (som frilans kom hon att under tio år nästan enbart ägna sig åt att skriva streckare). Denna första italienska understreckare handlade om författaren Alberto Moravia. Italienstreckare nummer två hade den romerska vardagen som tema. Vad man slås av vid läsningen av denna streckare är det försiktigt tassande inkännande hon ger uttryck för på en poetiskt ljudande prosa. Hon börjar med solen – ”långsamt och försiktigt trevar sig morgonsolens knippen av sökarljus över campagnan” – tar sig sedan ut på gatan – ”man hör mjölkutkörarnas höga och skrangliga vagnar, hästrampets synkoper når upp från gatan, så kommer tidningsutroparen till kvarteret” – för att sedan leta sig ut i storstadens vimmel – ”den eviga stadens ansikte är oändligt skiftande, fyllt av grälla motsättningar, men saknar helt den glatta och opersonliga skönhet som hör ungdomen till”. Till slut visar sig Rom vara en gammal man som redan sett allt – ”Han vet att tiden rider fort och att dagens sensation bara är en smula grått damm i morgondagens rännsten.”

Uppdelade på ämnen handlar drygt hälften av Marthas streckare om enskilda författare (19), om italiensk litteratur (22) och om film, teater och musik (16). Av dessa 57 streckare hade en enda en kvinna som

huvudperson. Det är Beatrice Cenci (1577–99) som är huvudrollsinnehavare i ett drama av Moravia. Om Italien i bred mening skrev Martha genom åren 16 streckare. Religion ägnade hon sex streckare och kvinnan i Italien fick lika många sig tillägnad. Resterande fem streckare var av blandat innehåll.

I sina streckare om kultur kom Martha att vid flera tillfällen introducera sådant i det svenska kultursamtalet som väckte ett stort intresse. Det var där hon presenterade ett helt koppel med italienska författare, berättade om nya filmskapare, gav den italienska teatern ett ansikte (lustigt nog skrev hon endast en streckare om italiensk opera – Monteverdi) och hon såg till att katolska kyrkan i italiensk och vatikansk tappning tydliggjordes i Sverige. När det gäller film var hon tidigt ute med Fellini, som hon för övrigt delade lunchtrattoria med under en tid, och hon presenterade på ett tidigt stadium Umberto Eco och semiologin. Den moderna italienska novellen följde hon återkommande. Bland italienska författare återkom hon, som ovan nämnt, upprepade gånger till Moravia och hon var för-

Ur ett reportage om Martha Larsson i Rom, SvD 10 januari 1956.

modligen den både första och främsta här i landet att presentera och poetiskt tolka Pier Paolo Pasolini. Det skedde första gången 1960 i en understreckare med en rubrik helt i hennes anda: Grävskopans gråt.

Fördelat över nästan 24 år låter kanske 92 streckare inte som någon jättelik insats, men då ska man ha i minnet att dessa blev till som en del av Marthas dagliga nyhetsrapportering. De tillkom inte i brådrasket. Det räcker att läsa några stycken av dem för att inse att det låg ett inte minst tidskrävande arbete bakom de flesta av dem. Så här beskriver hon själv i ett brev till kultursidans Åke Janzon tillblivelsen av en streckare: ”Här kommer en understreckare om Gadda. Jag har kämpat med honom en hel vecka, på alla lediga stunder, inklusive idag söndag. (...) När jag tänker på arbetet som ligger bakom är det ju bisarrt att jag skänker tidningen detta, en överlopsgärning vid sidan av allt löpande.” (1959). Att hon trots det fortsatte sitt det arbete handlade nog framför allt om att hon i streckformatet fick en möjlighet att fördjupa sig och detta därtill i ämnen hon till största delen valde själv. Italienrapportering i allmänhet var väl helt OK för Martha, men fick hon ta ut svängarna och leta sig bakom det redan ganska kända (och än hellre det för en svensk publik okända) så var tillfredsställelsen desto rikare.

Endast vid två tillfällen under sin tid i Italien skrev Martha om idrott. Första gången var vid midsommartid 1957. Då gifte sig fotbollsproffset Hasse Jeppson med Emma Di Martino. Andra gången var i december 1958 då Lennart ”Nacka” Skoglund fick ta emot en medalj av konungen för sin insats i VM i fotboll i Sverige samma år. Det som kunde ha varit en tredje gång var denna utandning av lättnad sommaren 1960: ”Äntligen är OS över. Leve OS!” Sportigare än så var hon inte.

Rapportering om katolsk tro

Om Vatikanen och katolska kyrkan skrev Martha desto mer. Under 20 år (1950–70) blev det totalt 146 artiklar och fem understreckare där framför allt Vatikanen behandlas men även katolsk tro i allmänhet. Av understreckarna handlar den första om hur helgon blir till. 1962 skrev Martha dels en understreckare om protestanternas ställning i Italien, dels en om ekumenik i Rom. Mer allmängiltigt intresse har en streckare (1960) om italienarna och kyrkan, en annan om vallfart och välfärd (1970) och en tredje som frågar: Är italienarna katolska? Den sistnämnda var inte införd förrän 1974, under hennes frilanstid i Rom, men har

här sitt intresse som pendang till den 15 år tidigare införda streckaren om italienarna och kyrkan. Det var då. Så här skriver Kristina Kappelin i sin *Italiensk dagbok* (2014) om svenska tidningars intresse för katolska kyrkan idag: ”Svenska medier är egentligen bara intresserade av den katolska kyrkan när den är indragen i skandaler eller när påven ska dö.” (s. 126)

I ett brev till Allan Hernelius i januari 1962 skriver Martha att ”jag vet att våra hemmakatoliker är lömska på undertecknad för att jag berättar hur det är i ett katolskt land och de försöker göra gällande att allt är fel”. Varifrån Martha hämtat den uppfattningen säger hon inte, och hon får inget medhåll från chefredaktören: ”För mig var det nytt att våra hemmakatoliker är lömska på dig. Jag har i varje fall inte hört något därom, och till mitt bord har ingen klagan kommit fram.” I en insändare till *SvD* i samband med Romkonciliet avslutning 1965 skriver Torgil Magnusson, direktör vid Svenska Institutet i Rom, med anledning av hennes rapportering: ”Men varför denna negativa attityd? Varför överhuvud taget tala om bristerna, när det finns så mycket verkligt positivt i detta koncilium, framför allt på det ekumeniska området.” Martha känner inte igen sig i kritiken, och tillägger: ”Sverige är ju faktiskt ett protestantiskt land och det är väl inte helt ur vägen att dessa synpunkter får komma fram även om de skulle innehålla reservationer?”

För att se om insändarskribenten hade rätt i sin kritik eller om Martha hade rätt i sin självkritik har jag gått igenom samtliga hennes 146 artiklar från Rom i ämnet religion. Bland dem intar de artiklar en särställning där hon skriver under sitt *nom de plume*, sitt kåsörsnamn Charlotte alternativt Charlotta. I ämnet religion finns sju sådana artiklar att uppbringa. Här tar hon, som det brukar heta, bladet från munnen, men utan att för den skull komma med några förlöpnings mot vare sig katolska kyrkan eller Vatikanen. Det blir i stället lika små som gladlynta tjuvnyp på prästerskapet som dessa: ”På påvens bord står en skrivmaskin – vit, alltså berövad något av sin jordiska tyngd.”, ”Kan man egentligen tänka sig en älskligare legendbildning än den katolska, full av naiv humor?” och ”Påven hade oavbrutet sitt vänliga leende klistrat i mungipan.” Men med ett för Martha i alla sammanhang viktigt undantag: kvinnofrågor. Där var det allvar! Från kyrkomötet i Rom hösten 1965 skriver Charlotta:

Det är som om kvinnan i sådana sammanhang bara vore ett instrument för släktets fortplantning och mera sällan en individ som också kunde ha rätt till krav, alldenstund hon ju också utgör ett stycke liv, inte ett osäkert stycke liv i varande som den befruktade

cellen, utan ett redan färdigt liv värt omsorg och uppmärksamhet på denna sidan graven även det.

Av de övriga 139 artiklarna i ämnet religion har jag endast hittat 16 där Martha går utanför de saklighetskrav som på den tiden gällde för nyhetsartiklar. För att knyta an till kvinnan skriver hon i en nyhetsartikel om kvinnliga präster: ”Kvinnan anses ännu inte mogen att överträda det katolska Rubicon, man kan inte ens säga att hon står ’ante portas’...”. I tre artiklar talar hon om en ”negerkardinal” och ”representanter för en färgad ras”, och i lika många artiklar kommenterar hon katolikernas uppfattning om judarna som ”Jesusmördare”: ”För de flesta av oss förefaller frågan om en kollektivskuld besynnerlig och egendomlig.” Om påvekröningar skriver hon apropå den 1963 av Paul VI: ”Påvekröningen är ett grandios skådespel, som har mer med världslig prakt att göra än med verklig samling och andakt.” Om den världsliga maktens förhållande till den, enligt Martha, i de flesta politiska spörsmål tämligen neutrala katolska kyrkan skriver hon med anledning av parlamentsvalet 1963: ”I valtider är det litet si och så med Vatikanmyndigheternas ’transcedenta neutralitet’.”

Låter inte det som att både Martha själv och hennes kritiker var ute i ogjort ärende? Man skulle nästan kunna vända på det och undra varför en protestant som Martha, därtill med en övervägande protestantisk läsekrets, inte mer ifrågasatte Vatikanens och den katolska kyrkans ibland märkliga uppfattningar i olika religiösa och samhälleliga frågor.

En mycket privat person

I sina brev till redaktionen (någon privatkorrespondens finns inte att tillgå för dagen) släpper Martha endast mycket sparsamt ifrån sig en och annan detalj om sin person och sitt eget privata tyckande. Hon ser sig således som apolitisk och som en ickematlagande bohème. Om sig och sin syster säger hon att de är mycket sällskapliga. Om Martha säger system i ett arkiverat brev från 1996: ”Min syster skyddade sin integritet med stor kraft.” Under rubriken ”Vi i SvD” sägs (1951) om Martha att hon är en gracil liten varelse och att det är ”något av ’noli me tangere’ över denna fina och sökande ande”. I en reportageserie om *Svenskans* många utrikeskorrespondenter var det Marthas tur i januari 1956. Hon skriver där personligt om sina arbetsuppgifter med tidningsläsning

som den viktigaste insatsen för att hitta nya uppslag: ”Dagens tidningar ska läsas, en tidsödande sysselsättning, men de ger besked om kommande händelser. En notis förtäljer låt oss säga om val till fabriksrådet i en storindustri. Kanske en uppslagsända att ta vara på – vad blåser det för vind?” När det sedan gäller själva gallringen av vilka uppgifter hon ska ta sig an nämner Martha aktualitetskravet, ”vilket betyder att man sällan hinner med det som man helst skulle vilja skriva om”, och utrymmet, ”en annan sträng diktator”. Den som vill förstå och nå fram till personen Martha Larsson är till allra största delen hänvisad till att söka sig fram via hennes verk – som journalist och som författare.

Här skulle man kunna gå vidare och se vad andra i Rom vid den här tiden ackrediterade korrespondenter hade att säga om sitt sätt att arbeta. Exempelvis har Agne Hamrin med *Medelhavskorrespondent* (1980) skrivit en hel bok i ämnet, och i *Diktators fall* (1944) gör han en jämförelse med hur det var att arbeta i Italien före och efter kriget. I den senare boken skriver han: ”Utrikeskorrespondentens yrke är nog fortfarande i många tidningsläsares ögon höljt i ett romantiskt skimmer.” Man skulle med fördel även försöka undersöka hur det var och är att som kvinna arbeta som utrikeskorrespondent. På vad sätt skiljer det sig från de manliga korrespondentkollegernas arbetssätt och mottagande i olika länder?

Finns det några andra sätt att komma Martha närmare in på livet? Kåserierna, som upptar en stor del av hennes produktion och som här bara nämnts i förbigående, skulle förtjäna att studeras närmare. I den friare formen som dagstidningskåsör kommer Martha till tals på ett mer personligt sätt. Att intervjua personer som känt henne är ett annat sätt. Det har emellertid visat sig vara ganska svårt att hitta personer som hade med Martha att göra för åtminstone nästan 40 år sedan och längre.

Skildringar av italienskor

Italienaren och italienskan, då? Vem var och vem är hen? Det skulle vara intressant att skaffa sig en uppfattning om på vilket sätt italienaren/italienskan skildrats genom åren i svenska medier. Finns det någon återkommande bild att hänvisa till från exempelvis dagstidningar? Hur ser Marthas ut? Ett jämförelseobjekt skulle i så fall den med Martha Larsson i Italien samtidigt verksamme Agne Hamrins bild av samma folk kunna vara. En sådan jämförelse får tills vidare anstå. Här ska jag i stället bara kort göra en genomgång av vad ett antal av svenska författare

och journalister utgivna böcker de senaste drygt 100 åren om italienare/italienskor kan förmedla som en jämförelse. Jag har med hjälp av Libris listat och undersökt följande titlar: Ellen Lundberg, *Bland italienare*, Anna Lenah Elgström, *Italiens elfte timma*, Emil Zilliacus, *Italienare*, Gunnar D. Kumlien, *Italien in på livet*, Agne Hamrin, *Italienarnas Italien* och Kristina Kappelin, *Italiensk dagbok*.

Det allmänna intryck man får av ovan nämnda böcker är att situationen för den italienska kvinnan inte skulle ha förändrat sig i någon avsevärd utsträckning under den tiden. Det är samma italienska nu som då. Den bild som genomgående ges är en stereotypisering av henne som en kvinna till största delen inriktad på att ta hand om hem, barn och man. Instämmer Martha Larsson i den uppfattningen?

Beträffande Marthas kvinnosyn nöjer jag mig här med den bild hon ger av italiensorna i fyra understreckare: *Kvinnan i Italien* (1957), *Landet utan skilsmässa* (1965), *Kvinnor i toga* (1965) och *Italienskan i hennes kvinnoroll* (1965). I den första streckaren inleder hon med att konstatera att "en ny syn på kvinnans möjligheter har slagit igenom åtminstone i norr – Syditalien kommer som vanligt alltid efter." Vad hon syftar på är dels att italiensorna i allt större utsträckning söker sig till högre utbildning, dels att de börjat söka sig ut på arbetsmarknaden i allt större skaror. Men det gäller inte alla. Om de i Italien ogifta mödrarnas situation skriver hon att "den är lika förtvivlad som hos oss vid sekelskiftet", och som det största kvinnoproblemet i Italien beskriver hon de utsläpade mödrarna med de många barnen "som familjefadern inte orkar med att försörja". I sin andra kvinnostreckare skriver Martha: "Sammanfattningsvis kan sägas att nya möjligheter har öppnat sig för den italienska kvinnan dessa senaste decennier." Den tredje streckaren handlar egentligen mer om katolska kyrkan än den italienska kvinnan. Eller bättre: den som rätt vill förstå den italienska kvinnans situation och inställning ska först ta sig en titt på i vilken position katolska kyrkan med dess "oomkullerunkeliga kyrkliga principer" till synes en gång för alla placerat henne. Med krav på sig att vara oskuld vid giftermålet, utan kyrklig sanktion att få använda sig av p-piller, med starkt begränsade möjligheter att få skilja sig och fjättrad av kyrkans dubbelmoral gäller det, enligt Martha, för kvinnan i Italien att göra så gott hon kan. "Egendomligt nog är det av kvinnan i hennes egen skap av kvinna som den katolska kyrkan kräver de största offren." Där ovan nämnda skribenter ställer sig och pekar finger svarar Martha med att undersöka varför det förhåller sig på det ena eller andra sättet. Jovisst, även hon stereotypiserar – "en av italienarnas allra trevligaste egenskaper

är att de tycker så mycket om barn” – men hon stannar inte där: ”Det gör vi också – men här i landet kommer det fram på ett annat sätt.”

Gränsöverskridanden

Det finns som bekant gott om journalister som publicerar sig i olika genrer. Bland dessa finns även en och annan utrikeskorrespondent representerad. Men poetiska korrar – hur många sådana har det funnits genom åren i den svenska tidningspressen? Antalet skönlitterära svenska korrar är väl inte heller så stort. Den främste av dem alla är nog sedermera ledamoten av Svenska Akademien Gustaf Hellström, men där finns också, om man ger skönlitteraturen en generös definition, namn som Harald Hamrin, Barbro Alving, Torsten Ehrenmark, Astrid Ljungström och Knut Ståhlberg. Kanske ska även Fredrika Bremer och Selma Lagerlöf räknas dit?

Det skulle vara intressant att titta litet närmare på hur arbetet som journalist i allmänhet och utrikeskorrespondent i synnerhet påverkat ett visst författarskap. När det gäller Gustaf Hellström är det gjort med Rune Oxelqvists licentiatavhandling *Gustaf Hellström, journalist* (1973) och något liknande har Stig Dagerman bestått med av Karin Palmkvist i hennes avhandling *Diktaren i verkligheten* (1989). När det gäller författaren/journalisten Martha Larsson skrev Sten Selander 1946 i sin recension av hennes novellsamling *I drömmen var det så*: ”Hennes novellistik förenar lyrikens sensibilitet med journalistens intima verklighetskontakt.” Här nöjer jag mig med att konstatera att Martha i sina båda sista diktsamlingar släppte in världen på ett sätt som tydligt avviker från de båda första samlingarnas naturnära skildringar. I sin recension 1980 i *DN* av poesisamlingen *Fjärrkontakter* skriver Ole Hessler: ”Hon hyser en djup medkänsla för de i olika meningar jagade och förtryckta. Det må gälla främmande världsdelaers kvinnor som tvingas till omskärelse eller den fattige italienske bondpojken.”

Inom litteraturvetenskapen brukar man i den franska sociologen Pierre Bourdieus efterföljd diskutera begreppet fält för att med hjälp av det undersöka en viss författares ställning på det samma. Med fält menas enligt Bourdieu en avgränsad grupp människor och institutioner som strider om någonting för dem gemensamt. Det sena poetiska 40-talet i Sverige var, liksom alla föregående decennier, en manligt dominerad arena. Det gör att när Bourdieus definition av fältet i inskränkt mening tillämpas

på de kvinnliga poeterna vid samma tid, för att citera Eva Lilja från ”Skaldinnans rörelser på fältet”, det handlar om att ”se hur kvinnor klarar sig (eller inte klarar sig) i den offentliga sfären”. Om Martha Larssons ställning på det litterära fältet under 40-talet, då hon utkom med två poesisamlingar och en novellsamling, ska sägas att den var god, kanske till och med mycket god (se Järtelius, 2013).

Vilken var (och är) Marthas position på, om nu ett sådant kan sägas finnas, det journalistiska fältet alternativt på utrikeskorrespondenternas fält? Ett sätt att ta reda på det är att titta närmare på de antologier som på senare år utkommit om och med kvinnliga journalister. Vi såg tidigare att hon omnämndes i Margareta Bergers *Pennskaft* (1977), men där tog det slut. Martha finns nämligen inte med i någon av Hansén/Thor *Kvinna, reporter* (1994), Lundgren/Ney, *Tidningskvinnor* (2000) eller Lönnroth, *Empati och engagemang: en kvinnolinje i svensk journalistik* (2008). I uppräknningar av kvinnliga svenska utrikeskorrespondenter nämns Martha Larsson, sin långa tid i Italien till trots, nästan aldrig. Hon finns inte ens omnämnd i tredje delen av *Svenska Dagbladets* historia. Vad säger det om Martha Larssons plats på det journalistiska fältet?

En av Martha Larssons många opublicerade dikter, signerad i februari 1992, och funnen bland hennes av system Dagny efterlämnade papper på universitetsbiblioteket i Lund, får avsluta. Den säger kanske hur någon som Martha Larsson i en grånad och till synes ganska trött, sliten och lätt besviken backspegel så dags såg på sig själv och sin gärning.

Porträtt

*Hon var aldrig stor, inte ens i
sin föreställning
Men ibland bubblar upp
till ytan
från det förflutna
vittnande om möjligheter,
sumpade*

Otryckta källor

Svenska Dagbladets arkiv i Riksarkivet

Martha Larssons arkiv i Lunds universitetsbibliotek

Tryckta källor

Berger, Margareta, *Pennskaft* (1977)

Elgström, Anna Lenah, *Italiens elfte timma* (1943)

Hamrin, Agne, *Diktatorns fall* (1944)

Hansén/Thor, *Kvinna, reporter* (1994)

Hägg, Göran, *Mussolini: en studie i makt* (2008)

Järtelius, Arne, ”Martha Larsson: poet och korre med rötterna i Alstad”
ingår i *Gamla Trelleborg årsbok* (2014)

Kappelin, Kristina, *Italiensk dagbok* (2014)

Kumlien, Gunnar D., *Italien in på livet* (1959)

Lilja, Eva, ”Skaldinnans rörelser på fältet” ingår i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1994:1

Lundberg, Ellen, *Bland italienare* (1907),

Lundgren, Kristina, *Solister i mångfalden* (2002)

Lundgren/Ney, *Tidningskvinnor* (2000)

Lönnroth, Ami, *Empati och engagemang: en kvinnolinje i svensk journalistik* (2008).

Sandlund, Elisabeth, *Svenska Dagbladets historia: SvD under Ivar Andersons tid* (1984)

Zilliacus, Emil, *Italienare* (1953)

Klipparkivet vid Sigtunastiftelsen har på alla sätt underlättat i arbetet att leta fram artiklar signerade Martha Larsson. Ett stipendium från Harald och Louise Ekmans forskningsstiftelse underlättade ytterligare i det sökandet.

Arne Järtelius är journalist och författare. Om medier och journalistik har han tidigare publicerat *Svenska Journalistföreningens Stockholmskrets 1902–77* (1977) och ”Stig Ahlgren i Malmö 1917–46”, som ingår i *Elbogen*, 2009. För närvarande arbetar han på en antologi om journalister som blivit skönlitterära författare, i ett historiskt perspektiv.

Epost: arne.jartelius@telia.com

Tidningen *Aurora*

”Det var ett konstigt namn”

Jan Thorsson

Ystad var tidigt ute med en socialdemokratisk tidning – staden kallades inte för inte för ’socialisthålan’, kan vi läsa i *Den Svenska Pressens Historia*, del III. Där skrivs också att namnet Aurora kan ha inspirerats av franska *L’Aurore*, som började komma ut år 1897. Författaren presenterar här Ystads *Aurora*: han skriver om staden, dess tidningshistoria och redaktörer.

Vid 1800-talets slut var Ystad en relativt mer betydelsefull stad än i dag. Den hade redan under Napoleonkrigen blivit en internationellt sett viktig stad för handel och smuggling. Det var då Napoleon år 1806 införde det så kallade kontinentalsystemet i ett försök att bryta den engelska dominansen till sjöss. Göteborg blev en viktig transitohandelsstad för brittiska varor. Sockerimporten till Göteborg tjugodubblades från 1806 till 1810 på grund av kontinentalsystemet. Rörsocker sågs som en strategisk vara och smugglades från England till Göteborg. Därifrån gick varorna vidare till bland annat Ystad för transport över Östersjön till Stralsund i svenska Pommern, varifrån de smugglades över kontinenten. Sverige och Ystad bidrog därmed till att kontinentalsystemet misslyckades.

Smugglingarna gjorde Ystads köpmän rika. Pengarna investerade de i hög grad i jordegendomar runt staden. När jordbrukets produktivitet förändrades och konkurrensen ökade, ökade även jordägarnas ekonomiska, politiska och kulturella makt. Ystad med omnejd blev en konservativ bygd med norra Europas största dragonregemente. När det nya industrisamhället växte fram med ökad verkstadsproduktion, stod de konservativa jordägarna ofta främmande inför det nya.

Progressiv småborgerlighet

Men det växte också fram en progressiv småborgerlighet i den gamla staden. Den bestod av hantverkare av olika slag, företagare, tidningsredaktörer och till exempel lärare. Den 15 januari 1882 bildades Ystads Arbetareförening. 150 personer kom till mötet och föreningen växte därefter snabbt. Föreningen var liberal och skulle vara en ”sammanslut-

ning mellan arbetarna i samhället och bereda dem tillfälle till förströelse, upplysning och bildning”. Arbetareföreningen i Ystad var en del av en större rörelse som börjat på 1840-talet. Då startades bildningscirklar och de första arbetareföreningarna. De var två exempel på liberala strömningar som växte fram sedan skråsamhället spelat ut sin roll.

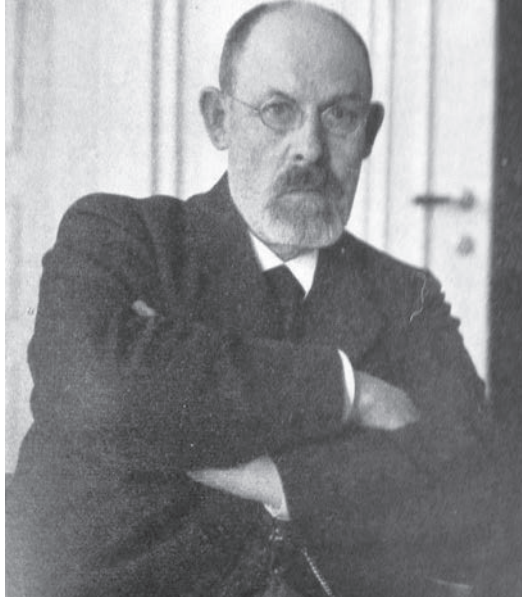
De nya liberala skikten i borgerligheten trodde på förnuft, upplysning och positivism i franska revolutionens och upplysningens anda. De trodde att arbetarna själva kunde förändra sina villkor genom ökad kunskap. Kunskapen skulle vara medlet för förändring utan att samhället hotades. Kunskap och bildning skulle upphäva klassgränserna. Politik var inte populärt, särskilt inte politik som direkt skulle ha gynnat arbetarna. En av arbetareföreningarnas förgrundsfigurer blev Anton Nyström. Han angreps häftigt av socialisten August Palm som i slutet av 1880-talet började angripa de liberala arbetareföreningarna stödd av Axel Danielsson, tidningen *Arbetets* grundare.

Arbetarklubben

År 1887, den 4 november, fick Ystad sin första socialistiska förening. Den dagen bildades Arbetarklubben. I april året efter fick klubben stadgar och program. Det var typografen Nils Wessel som tog initiativet till att Arbetarklubben bildades. Orsaken var att den socialistiske agitatorn Erik Nordman inte fick tala i liberala Arbetareföreningens lokal. Wessel arbetade på tidningen *Ystads Posten*. Där trakasserades han av tidningsledningen för sina socialistiska åsikter. Med tiden flyttade han därför till tidningen *Arbetet* i Malmö.

Det skulle i många år bli strid mellan socialisterna i Arbetarklubben och de liberala i Arbetareföreningen. Stridsskådeplatsen var oftast liberala Arbetareföreningens lokaler. Efter ett par årtionden segrade socialisterna och tog över liberalernas samtliga tillgångar, bland annat deras hus som blev Folkets Hus. Socialisternas främste man var då FV Thorsson, som liten en fattig och tidigt föräldrarlös skomakarpojke som skulle bli finansminister (S) och Hjalmar Brantings närmaste man. FV Thorsson kom från byn Stora Köpinge, cirka en mil öster om Ystad, liksom min farfars far. De två var kusiner.

Den politiska kampen i Ystad uppmärksammades nationellt år 1891 dels för att FV Thorsson då åtalades för hädelsebrott, dels för en rad strejker. Bakom de två största strejkerna stod sockerbruksarbetarna på sockerrefinaderiet i Ystad och hamnarbetarna.

Socialisten FV Thorsson var aktiv i grundandet av tidningen Aurora men lämnade snart Ystad för uppdrag som Brantings närmaste man i Stockholm.

Strejk

Hamnarbetarna gick först ut i strejk. De krävde 2,25 kronor per dag i minimilön. Det blev nej från hamndirektionen. Så gick sockerbruksarbetarna också ut i strejk.

Den fackliga kampen vid den här tiden gällde inte enbart lönen utan också rätten att bilda fackförening, föreningsrätten. Ägaren till sockeraffinaderiet hette Jacob Lachmann. Han var dansk (med judiska rötter i Tyskland). Han hade på kort tid byggt upp ett eget sockerimperium i Ystadstrakten. Förutom raffinaderiet i Ystad grundade han, och ägde, sockerbruken i Köpingebro öster om Ystad och i Skivarp som ligger väster om staden. Till bruket i Skivarp lät han också anlägga en järnväg från Ystad. Den blev den första järnvägen i landet som lades ned. År 1919 ”exporterades” rälsen till Norrland.

Man ska minnas att gränserna i Europa före första världskriget var öppna. En dansk eller till exempel en tysk kunde bosätta sig i Sverige och grunda och driva företag liksom Nobel gjorde i Ryssland. Lachmann hade som de flesta arbetsgivare vid den här tiden ”en panisk förskräckel-

se” för allt som luktade fackförening. Sockerbruksarbetarna krävde 2,25 i daglön och 15 procent mer vid ackordsarbete. Jacob Lachmann sa blankt nej till alla krav. Borgmästaren försökte medla men Lachmann ville inte ge vika. Strax efter midsommar sattes militär in mot de strejkande. Stadens dragoner angrep med dragna sablar. Borgmästaren förklarade undantagstillstånd. Efter sju veckors strejk återgick 65 arbetare i arbete. Strejken var förlorad och många arbetare förlorade sina anställningar.

Strejken i hamnen blev dock en framgång. Strejkerna i Ystad hade väckt stort intresse i hela landet. Pengar hade samlats in till de strejkande, bland annat hade FV Thorsson åkt till Norrköping för att samla in pengar. När han återkom var dock strejkerna slut. Arbetarna i Ystad hade ingen egen tidning som stödde dem i kampen. Stadens borgerliga tidningar var emot deras kamp.

Första tidningen

Ystad fick sin första tidning år 1832. Den hette *Skånska Mercurius* och levde till 1844. Det var faktorn Johan Olof Österberg från Kristianstad som gav ut tidningen. Vanligen kom den ut med fyra sidor varje lördag och innehöll utrikesnyheter, börs- och sjöfartsnotiser. Tidningen gick av allt att döma inte särskilt bra för 1838 blev Österberg tvungen att sälja tryckeriet till en grupp personer, bland dem en handlare och en kyrkoherde.

Nästa tidning hette *Skånska Telegraf* och gavs ut åren 1848 till 1873. Den var liberal och knuten till kommerserådet Carl Martin Lundgren, en av bygdens mäktigaste män. Hans bittra fiende var handlaren Gram som företrädde stadens mer konservativa falang. För att möta angreppen från Lundgren startade Gram *Ystads Tidning* som kom ut två gånger i veckan. Den levde åren 1852 till 1885. Under åren hade tidningen åtta redaktörer, alla amatörer som tidningsmän. De var präster och skollärare och hade journalistiken som bisyssla, något riktigt yrke var det ännu inte att vara journalist och redaktör. Att döma av omsättningen på redaktörer blev dock bisysslan betungande, både ekonomisk och tidsmässigt.

Med *Ystads Allehanda*, som startades 1873 och alltid har varit liberal, blev det mer stadga på stadens tidningsmarknad. Tidningen var från början familjeägd och tillhörde samma släkt i cirka 130 år. *Ystads Tidning* ville först inte låtsas om den nye konkurrenten men redan år 1880 hade *Ystads Allehanda* långt fler prenumeranter än *Ystads Tidning*. Ännu en

tidning förekom på arenan, det var konservativa *Ystad-Posten*, som fanns åren 1885–1908.

Första arbetartidningen

Borgerligheten i Ystad hade således tidigt tidningar som de kände sig hemma med men arbetarna hade inte det, inte förrän 5 augusti 1899 då första numret av *Aurora* kom ut. Redaktionens adress var Kafé G.T. Tidningen trycktes på *Ystads-Postens* officin. Tidningsbolaget *Aurora* konstituerades samma år, 1899. Tidningen *Aurora* tillkom på lokalt initiativ för att arbetarna skulle få en egen röst i pressen. Samma sak hände på en rad platser i landet i början av 1900-talet.

De större städerna hade då redan tidningar för arbetarna, som *Arbetet* i Malmö, *Ny Tid* i Göteborg och *Social-Demokraten* i Stockholm. Under 1900-talets första decennium grundades runt om i landet ett 15-tal tidningar för arbetarna. Fackföreningsrörelsen var i allmänhet skeptisk till tidningsagitation och ansåg den direkta muntliga agitationen som effektivare. Partiets ledning tvekade också och tog först år 1905 initiativ till att bilda en tidningsfond. De första socialdemokratiska tidningarna i provinsen grundades således helt på lokala initiativ. *Aurora* var en av de första arbetartidningarna i provinsen men den intog från början en särställning genom att förklara sig oberoende av partiet och partiledningen om än ”uppburen av socialdemokratin”, enligt Gunilla Lundström, en av forskarna bakom *Den Svenska Pressens Historia* (band 3, s. 57). Grundarna av *Aurora* hade stöd hos arbetarrörelsen i Ystad. Inom den fanns också ett missnöje med att från början av 1887 ekonomiskt ha stöttat *Arbetet* i Malmö.

Aurora – ”ett konstigt namn”

I en jubileumsskrift som kom ut 50 år efter det första numret av tidningen finns protokoll som berättar en del om hur det gick till att skapa den socialdemokratiska tidningen i Ystad. Hur länge man hade diskuterat tidningsprojektet framgår inte.

Det första protokollet är daterat 25 juni 1899. Fjorton personer hade kallats till mötet av ”hrr Thorsson, Pihlman m.fl.” Det var skomakaren och agitatorn Thorsson som ledde mötet. Han var också förste talare, där-

efter kom Johan Pihlman. Pihlman blev sedan tidningens redaktör åren 1900 till 1914. Han sa bland annat att han ”var lifligt övertygad om, att en tidning på bred basis som fri yttranderätt i alla frågor ovillkorligen skulle bära sig och sålunda ingen stå risken af någon pekuniär förlust”. Pihlman föreslog att de som var intresserade av att starta tidningen skulle teckna sig för 25 kronor per man. Flera trodde att projektet hade chans att bli en framgång och att denna inte behövde gå ut över tidningen *Arbetet* i Malmö, som socialdemokraterna i Ystad vanligen hade, eftersom prenumera-tionsavgiften skulle bli så låg. En av drivkrafterna för arbetarrörelsen i Ystad att starta en egen tidning var att föreningarna i Ystad alltid fått stödja *Arbetet* ekonomiskt (*Kampår*, s. 60).

Det var tydligen Pihlman som föreslog *Aurora* som namn på bladet efter fransk förebild. Namnförslaget väckte en viss förvåning hos Thors-son som lär ha sagt ”Aurora? Det var ett konstigt namn...” En kommitté bildades för att driva projektet vidare. I den fanns Thorsson och Pihlman och tre till.

Nästa möte hölls den 4 juli. Då kom 14 personer. Johan Mårtensson, en av medlemmarna i kommittén, hade varit i kontakt med *Ystads-Posten* för att höra om den nya tidningen kunde tryckas där. Det gick bra. En femspaltig fyrsidig tidning skulle kosta 55 kronor för 500 exemplar, 62 kronor för 750 och 70 kronor för 1 000 exemplar. *Ystads-Posten* ville ha betalt varje måndag. Nu beslöt man att skrida till verket. Tidningen skulle startas. Lösnummerpriset skulle bli 10 öre. En Anders Jönsson åtog sig att bli ansvarig utgivare.

Till nästa möte hade de av tidningsprojektet intresserade blivit 17. Det var den 16 juli år 1899. Nu fanns ett kontrakt med *Ystads-Posten* som godkändes. En styrelse valdes liksom en redaktionskommitté där bland andra Pihlman ingick. Det gällde nu också att få fram mer pengar och för det blev det ännu en kommitté där Thorsson var med. Till och med an-nonspriser diskuterades på mötet och man beslutade att en dödsannons skulle kosta 1,50. En förlovnings-, vigsel- eller födelseannons skulle gå på 75 öre. Minsta annonspris skulle vara 30 öre. Så började tidningen att komma ut, den 5 augusti år 1899 kom första numret.

Vid nästa möte föreslog FV Thorsson att ett bolag för tidningen skulle bildas. Han ville att en ”försöksteckning” av aktier skulle företas för att man skulle se om det fanns intresse hos folk i staden att satsa på bolaget. Det beslöts att aktiekapitalet skulle vara minst 5 000 kronor och högst 10 000. Varje aktie skulle kosta 10 kronor och varje aktieägare skulle ha en röst oavsett antalet ägda aktier. Den 9 oktober beslutade man att låna

No 1 **Ystads-Bladet** 1899

AURORA

Organ för Ystad med omnejd

Lördagen den 5 Augusti

Bäcker Wilhelm Winter 24 Ryssgården, Ystad. Tel. 44. Specialitet: Hvar sorts kaffesaker, kakor, syltar, smårullar, smörgåsar, smårullar, smörgåsar, smårullar, smörgåsar.	Folke Wollmar Tacklåsare 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200.	J. Isgren Skomaker 1 Ryssgården, Ystad. Specialitet: Reparation af alla slag af skor, läder- och gummeskor, läder- och gummeskor, läder- och gummeskor.	På grund af förestående lokalöverflyttning Herr- och Dam-skodan till nygjorda läder- och gummeskor, till nygjorda läder- och gummeskor, till nygjorda läder- och gummeskor.	Diverse-handel Johan Bengtsson 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200.	
Johannes 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200.	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti
Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti
Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti
Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti
Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti
Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti	Ystads-Bladet Lördagen den 5 Augusti

Tidningen Aurora – förstasidan av debutnumret 5 augusti 1899.

pengar eftersom man insåg att det behövdes pengar i kassan för att driva tidningen. Den 5 november hölls en konstituerande bolagsstämma. På den berättades att 654 aktier till ett värde av 6,540 kronor hade sålts. 193 personer hade tecknat sig för aktier.

Tidig konflikt Thorsson-Pihlman?

Nu valdes en bolagsstyrelse. Bland de tio valda fanns Pihlman, men inte Thorsson. Det har senare väckt förvåning. Möjligen hade Pihlman och Thorsson redan olika uppfattning om tidningen eller så ansåg kanske Thorsson helt enkelt att han inte hade tid. 84 aktieägare kom till den konstituerande stämman. De ägde tillsammans 337 aktier. Bolaget fick namnet Tryckeri AB Aurora. Ledningen bestämde snabbt att köpa maskiner och tryckmateriel, bland annat köptes en snällpress från Hamburg. Allt som allt handlades för 10 500 kronor.

Tidningen huserade först tillfälligt i lokaler i Godtemplarhuset. Senare hyrdes lokaler på Lilla Norregatan inne i staden. Pihlman föreslog att tidningen skulle komma ut onsdagar och lördagar. En prenumeration skulle kosta tre kronor för helåret.

Pihlman blev år 1900 tidningens första redaktör med en lön på 25 kronor i veckan. Den 12 december år 1900 berättar protokollet att Nils Wessel, den kände socialisten som tvingats från *Ystads-Posten* på grund av sina åsikter och börjat arbeta på tidningen *Arbetet*, hört av sig med ett erbjudande åt *Aurora*. Tidningen kunde från *Arbetet* få utrikesartiklar, tre spalter i veckan, för fem kronor. Det erbjudandet tog man. Redan efter ett halvår som redaktör föreslog Pihlman att tidningen skulle komma ut tre gånger per vecka i stället för två. Det var svårt att få med alla nyheter, ansåg han enligt bolagets protokoll från 11 juli år 1900. År 1907 blev *Aurora* daglig och tre år senare eftermiddagstidning, namnet *Aurora* var då inte längre adekvat men behölls.

Kontroversiell person

Redaktör Johan Pihlman var för en del människor i Ystad en kontroversiell tidningsman. Han var inte alls någon representant för den skötsamhetsideologi som arbetarliberalerna och de flesta socialdemokrater ville stå för. Nykteristen FV Thorsson stod för skötsamheten och i honom fick Pihlman en mäktig fiende. Pihlman tillhörde partiets anarkistfalang, även Thorsson hade varit mer radikal i sin ungdom om än kanske inte anarkist. På partiets första kongress 19–22 april år 1889 i Stockholm var FV Thorsson med som representant från Ystads Arbetarklubb tillsammans med Nils Wessel. Hjalmar Branting föreslog bland annat att partiet under vissa omständigheter kunde samarbeta även med bor-

gerliga partier. Förslaget antogs med 35 röster mot 11. Mot röstade bland andra Thorsson, Sterky och Palm. Thorsson röstade även i andra frågor mot Branting och var vid denna tid uppenbarligen inte reformist.

Blev reformist

Först vid den femte partikongressen stod Thorsson bakom Brantings reformistiska linje även om de inte var eniga i allt, till exempel samarbete med liberalerna som Branting var för men Thorsson emot. Thorsson ändrade sig dock då socialdemokraterna och liberalerna började samarbeta i frågan om allmänna rösträtten. År 1902 valdes han in i riksdagen. Socialdemokraterna hade då fyra representanter. Thorsson och Branting blev nu närmast ett ”politiskt radarpar”, bland annat då det gällde den allmänna värnplikten och dess koppling till rösträtten. På åttonde partikongressen år 1908 beslutade partiet att utesluta anarkisten Hinke Bergegren. Branting och Thorsson var tillsammans med en stor majoritet för uteslutning medan till exempel August Palm och Kata Dalström röstade emot. Man kan säga att Thorsson närmast höll i bilan då Bergegren uteslöts ur partiet tillsammans med ett par andra anarkister. FV Thorsson var nu helt för den reformistiska och parlamentarisk linjen i partiets politik.

Fick fängelse

År 1901 fick *Auroras* redaktör Johan Pihlman fängelse för hädelsebrott. Straffet satt han av på kronohäktet Hvita Briggen i Ystad under tiden oktober 1901 till våren 1902. Han fick också böter på 2 000 kronor som tidningen betalade. 2 000 kronor var cirka två årslöner för en arbetare vid 1900-talets början. Betalningen påverkade tidningsbolagets vinst som var 3 682 kronor innan böterna hade betalats.

Det var den 20 januari år 1906 som ordförande i arbetarkommunen, kanske för första gången, offentligt kritiserade Pihlman. Kritiken var inlindad men måltavlan var ändå klar. Thorsson berömde tidningen för att den bevakade arbetarnas intressen. Men det fanns brister också. I brev till bolagsstyrelsen skrev han bland annat: ”men tidningen har äfven ett annat icke oviktigt mål, nämligen att verka uppfostrande och bildande på sin publik, och härvidlag anse vi att Aurora brustit mycket i de kraf vi ha rätt

att ställa på vår tidning”. Thorsson avslutade brevet med att kräva att tidningsstyrelsen skulle göra något åt problemen. Problemet var egentligen koncentrerat till en krönika som Pihlman skrev.

Pihlman skrev i tidningen under signaturen Mite Dina. Det var tydligt inte bara krönikan som tidigt väckte uppseende att döma av en insändare i tidningen den 19 augusti 1899. Där stod:

På grund därutaf att man och man emellan pratat sedan en längre tid, pekar finger och slår vad och säger, att det absolut inte är han eller han eller de, få undertecknade delgifva följande: Att vi aldrig själfva skrifvit någonting under signaturen Mite Dina; Att vi heller aldrig inspirerat någon annan att göra det.

Insändaren var skriven av Otto Holmberg och Olof Ohlsson. Vilka de var framgår inte. Tydligt var det angeläget att ta in insändaren eftersom redaktionen också intygade att de två inte hade med signaturen ”att skaffa” (*Kampår*, s. 61).

Johan Pihlman var ju med vid starten av tidningen och var kvar på den till år 1914. Han hade det ofta motigt, misskötte sitt arbete och fick löneavdrag för detta. Han förföll både till kropp och själ på grund av att han tog illa vid sig av kritiken. En annan orsak till hans förfall var hans spritmissbruk. Den 1 april år 1914 sa han på tidningen att han skulle gå och betala sin hyra. Han kom aldrig tillbaka till redaktionen.

Senare förklarade han sig i ett långt och bittert brev till bolagsstyrelsen. Hans bitterhet riktades mot Thorsson då han skrev:

...och stadens riksdagsman, som kom till väldet genom liberalen Dürings undanträngande, såg med oblida ögon Auroras fjärde sida. Vid ett par olika bolagsstämmor – då jag av agitationsresor var hindrad att närvara – angrep hr Thorsson denna fjärde sida och då densamma förskaffade mig ett oändligt arbete med frånsovrande av det möjligt brottsliga var jag inte alldeles obenägen att följa den givna vinken. (*En kavalkad om ett blad*, s. 47–52)

Revolution och reformism

Thorsson och Pihlman stod på skilda sidor då det gällde synen på sköt-samheten som medel till politisk makt. Men inte bara det, de stod tidigt emot varandra då det gällde synen på revolutionen. Striden mellan revolutionärer och reformister blev hätsk även i arbetarkommunen i Ystad

och i den lokala arbetartidningen. Många ansåg att partiet borde vara revolutionärt och förespråkade även våld som politiskt medel, bland dem Johan Pihlman. Thorsson ansåg att en våldsam, revolutionär linje bara skulle bringa olycka över svenska arbetare. En omröstning i arbetarkommunen gav majoritet för Thorsson linje med röstsiffrorna 384 mot 324.

Pihlmans kritik angående tidningens utveckling gällde inte bara Thorsson men han ansåg tydligen att Thorssons kritik ledde till att tidningen blev tråkigare och därför förlorade läsare.

Efter avhoppet från *Aurora* blev Johan Pihlman sakkörare (brännvinsadvokat). Det gick till en början bra för honom men när klienterna började tryta åtog han sig närmast vad som helst för att få mat på bordet. Han startade också boulevardtidningen *Media Dies*. Där tog han heder och ära av folk med kränkande personangrepp vilket inte höjde hans anseende i den lilla staden. Men han startade också Siriusorden, stadens första loge. Då han dog 20 oktober år 1931 hyllades han i en minnesruna i *Ystads Allehanda*. Där stod bland annat: "Han var på sitt sätt en idealist som ömmade för fattiga människor och han hade många vänner. Pihlmans sista år var fyllda av armod men nu har han fått den frid som ej tycktes vara honom förunnad i livet".

Johan Pihlman var kanske ensam på *Aurora* om att kritisera Thorsson. Det vanliga tycks ha varit att Thorsson var omtyckt och hyllad. Så skriver till exempel redaktören Ludvig Törnqvist i minnesskriften *En kavalkad om ett blad* att

Högtidsstunder var det när Thorsson på fransysk visit kom in och slog sig ner i redaktionens gamla skinnsoffa och berättade om sina finansbestyr och gjorde sig underrättad om partilivet i sin gamla hemstad. Men han hade också respekt med sig. Ludvig Törnqvist berättar om när det på grund av ett tekniskt missöde på tidningens sista sida med fet rubrik stod "Fru Thorsson som busmor"...

Hela upplagan var tryckt men tidningens hela personal sattes i arbete för att sätta en plump över b:et i bus så att man läste husmor istället för busmor.

Han berättar också om Thorssons sista valmöte i Ystad på hösten år 1924. Efteråt blev det supé på hotell Continental i centrala Ystad. Två redaktörer från *Aurora* var med. Allt partifolk och FV Thorsson tackade nej till att ta sig en sup till maten. Det fick redaktörerna att tveka. Det såg nykteristen Thorsson som sa: "Vill ni ha en sup pågår så ta!"

De tog, men bara en. (s. 67)

När FV Thorsson dog i cancer den 5 maj 1925, en tid efter Branting som han efterträtt som partiordförande, skrev *Auroras* aktade medarbetare Elias Nilsson i dödsrunan "... I dag föll den störste och äldste furan i det svenska folkbeståndet."

Elias Nilsson

Elias Nilsson blev som Pihlman legendarisk men av andra skäl. Han var engagerad på många sätt i Ystads utveckling. Det var han som grundade Ystads konstmuseum som än i dag kanske är stadens viktigaste kulturoas. Han var också aktiv i arbetet för att Ystad fick den även i utlandet mycket uppmärksammade utställningen Fritiden. Idéhistorikern Lena Eskilsson har i *Historisk Tidskrift* 1/2000 bland annat skrivit så här om utställningen: "Denna mycket uppmärksammade exposition utgjorde kulmen på en politisk kamp som handlade om reglerad arbetstid och därmed fritid. Men utställningen var framför allt ett viktigt inlägg om ledighetens innehåll". Det handlade om att fritiden skulle vara aktiv och skapande och på så sätt utvecklande för människorna. Elias Nilsson började på tidningen redan år 1914. Han blev tidningen redaktör år 1939 och dog 1943.

Kurt Andersson

En journalist på *Aurora* som jag själv minns var Kurt Andersson. Han blev med tiden legendarisk utrikeskorrespondent på *Sveriges Radio*. Jag satt som elvaåring klistrad vid radion och hörde hans ödesmättade första rapport från Budapest år 1956. De sovjetiska ockupanterna hade tillfälligt dragit sig tillbaka från den frihetskämpande staden och Kurt Andersson berättade om förödelsen. Det han sa grep mig djupt. Senare har jag förstått att han inte ens var på plats utan satt i en studie i Stockholm. Snart var stridsvagnarna tillbaks och flyktingströmmarna vällde över Ungerns gränser. Cirka 30 000 på flykt kom till Sverige. Jag och två kompisar i Vällingby gick med i Ungdomens Röda Kors för att "hjälpa Ungern". Vi samlade kläder och rullade gasbindor åt de kämpande ungarna.

Sigurd Tehå Thomasson

Journalisten Sigurd Tehå Thomassons namn är också i högsta grad levande för Ystadsborna. Tehå fick en gång jobb på *Aftonbladet* och lämnade sin älskade stad. Någon dag efter avresan till Stockholm var han åter i Ystad. På frågan varför svarade han kort: Jag trivdes inte.

Stockholm var inte alls som Ystad.

Tehå arbetade kvar på *Aurora* då den lades ned år 1957. I tidningens sista nummer 31 december skrev han:

”Mina vänner,

I ett ögonblick som detta skulle det kanske frasat av stärkta skjortbröst och hyrda svartkläder. Någoting dör och då lurar ju alltid en vildflora av hyckleri bakom knuten. Men det är bara Aurora som dör. Och då skall man inte ta det så högtidligt.

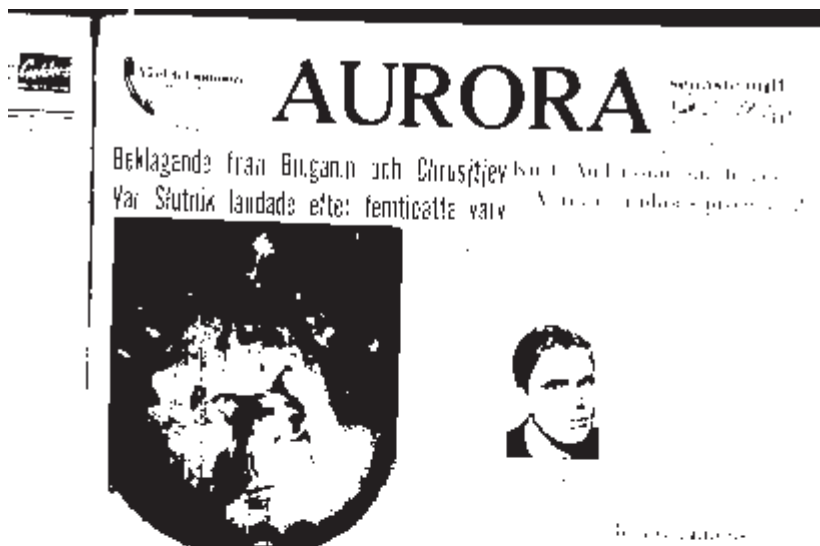
Gråtande du till världen kom

Omgiven av levande vänner

Lev så att du kan levande dö

Omgiven av gråtande vänner.”

Tidningen *Aurora* levde i 58 år! Hur hade Ystadsborna i gemen uppfattat tidningen?

Tidningen Auroras sista nummer på årets sista dag 1957.

”Aurora var respekterad och uppfattades som en vass tidning”, säger Per-Axel Sjöholm, journalistveteran med djupa rötter i staden.

Samma dag som *Aurora* lades ned gick *Läns-Demokraten* i Kristianstad samma väg. De två socialdemokratiska tidningarna hade en sammanlagd upplaga på 8 900 exemplar. Cirka 70 procent av deras prenumeranter valde tidningen *Arbetet* som ersättare för den lokala tidningen. Av allt att döma var det också en tanke bakom nedläggningarna. *Arbetets* upplaga skulle stärkas. Arbetarrörelsen i Ystad var så att säga tillbaka på utgångspunkten.

Käll och litteraturförteckning

Den Svenska Pressens Historia III. Det moderna Sveriges spegel (1897–1945). Gunilla Lundström m.fl. (2001)

En kavalkad om ett blad, En krönika om tidningen Aurora, 1899–1949, Författarkollektivt Aurora, Ystad (1949)

Gustafsson, Karl Erik (2002) ”Arbetet 1887–2000” ingår i *Efter Arbetet: synen på nedläggningen och dess konsekvenser*, (red) Ingela Wadbring, Lennart Weibull, Annika Bergström, Göteborgs universitet, Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborg

Jacobsson, Roland och Håkan Nilsson (red) *Ystadiana 2002. Ystads fornminnesförenings årsbok*, Ystad

Nilsson, Ivar (1938) *Kampår, Ystads arbetarrörelse genom fem decennier*, Ystad

Olsson, Nils (1973) *Ett sekel med Ystads Allehanda i stad och bygd, 1873–1973*. Ystads Allehanda, Ystad

Persson, Bertil (2004) (red) *Från torg till torg, Ystadiana 2004*. Ystads fornminnesförening, Ystad

Sjösten, Per-Erik (2011) *Mäster Elias, mannen som gjorde Ystad större*, Ystad

Thorsson, Jan (2012) ”FV Thorsson, skomakarpojken som blev finansminister. En studie över en socialdemokratisk pionjärinsats”. Masteruppsats i historia, Malmö högskola (120 poäng).

Thorsson, Jan (1991) ”Kulturen som vapen. En studie av arbetareföreningen i Ystad 1882-1908”. Kandidatuppsats i historia, Lunds universitet (60 poäng).

Jan Thorsson bor i Skivarp. Journalist sedan 1973, master i historia.

Epost: jt.media@telia.com

Svensk dagspress om Tysklands ockupation och kränkning av Belgiens neutralitet

Sven Nordlund

Det fanns säkert många européer som i slutet av juli 1914 trodde att det kunde bli krig, men inte ett världskrig. Det var kanske inte så konstigt. Mellan 1814 och 1914 hade Europa inte upplevt något omfattande storkrig inom sina gränser. De krig som funnits var geografiskt och tidsmässigt relativt begränsade. Scenförändringen gick snabbt efter mordet på ärkehertig Franz Ferdinand den 29 juli 1914 i Sarajevo. Medvetandet om att en världskonflikt var under uppsegling tycks ha slagit ned som en bomb i till exempel kapitalismens dåtida seismiska centrum City of London. Sedan föll dominobrickorna som utgjorde förutsättningarna för krigets utbrott den ena efter den andra. Och hur reagerade svensk press? Författaren berättar här om hur dagspressen rapporterade från och med 1914.

Den 4 augusti 1914 kunde man i *Dagens Nyheter* läsa att Tyskland till Belgien ”riktat ett ultimatum med fordran att det till förmån för tyska krigsoperationer skall uppge sin neutralitet garanterad av stormakterna”. En nyhet som var chockerande. Tyskland var nämligen en av de stormakter som stod som garant för Belgiens neutralitet. Berlins ultimatum nådde Bryssel den 3 augusti. Dagen därpå gick tyska trupper in i Belgien och katastrofen var ett faktum eller som den brittiske historikern Niall Ferguson väljer att beskriva den, inledningen på ett trettioårigt världskrig, som pågick i Europa, Asien och Afrika mellan 1914–1945.

Nu hundra år senare ser vi hur de dramatiska augustidagarna och deras konsekvenser inte bara påverkade perioden 1914–1945 utan hela 1900-talet. Ja, världen är fortfarande 2014 påverkad och beroende av dessa långsiktiga konsekvenser. Ute i Europa väckte kränkningen av Belgiens neutralitet upprördhet och fördömande. Hur reagerade samtidens svenska medier, d.v.s. dagspressen, på denna kränkning och det som ägde rum senare i det av kriget och ockupation drabbade Belgien? Det fanns olika reaktioner. För att komma åt dessa har jag studerat några tidningar i Stockholm, Göteborg och Malmö samt några landsortstidningar 1914–

1918. Avsikten är att se vilka värderingar som präglar presskommentarerna och i vilka sammanhang Belgien blir föremål för längre kommentarer i de studerade tidningarna.

Bristen på pålitliga krigsnyheter var en av de saker som bekymrade en del av tidningarna. *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*, till exempel, hävdade under augusti månad 1914 att det var omöjligt att få sådana (14/8). Propaganda, rykten och manipulerade informationer florerade. *Sydsvenskan* påpekade att de nyheter man hade att granska inflöt från telegrambyråer både i London och Berlin.

Flertalet av Europas småstater, även Sverige, bekände sig till principen om neutralitet före krigsutbrottet 1914. Men Belgiens neutralitet var, som sagts, speciell. Revolutionsåret 1830 hade Belgien förklarat sig självständigt. I Napoleonkrigens efterdyningar fanns en oro för att Belgien, de södra Nederländerna, på nytt skulle hamna i franska händer. En överenskommelse kom till stånd i december 1831 mellan Storbritannien, Ryssland, Preussen, Österrike-Ungern, Frankrike och Belgien. Enligt denna skulle Belgien fortsättningsvis präglas av ständigt bunden neutralitet. Överenskommelsen ratificerades på nytt genom avtal 1870. Om någon av traktatstaterna kränkte landets neutralitet var Belgiens armé skyldig att göra det kraftigaste motstånd som var möjligt mot inkräktaren. Man kan kanske också säga att det neutrala Belgien givits rollen som buffertstat mellan de geografiskt närmast berörda stormakterna Storbritannien, Frankrike och Preussen/Tyskland.

De första reaktionerna

Många tidningar visade inledningsvis, trots kränkningen av det neutrala Belgien, en viss förståelse för Tysklands agerande. *Sydsvenskan* menade att Englands beslut att gå med i kriget inte hade mycket med kränkningen av Belgiens neutralitet att göra. Det var främst engelska egenintressen som spelade in. Tidningen försvarade Tysklands agerande och hävdade att det för tyskarna skulle ha varit katastrof att rycka fram i gränstrakterna mellan Tyskland och Frankrike. "(...) man måste söka sig fram på andra ställen. Över Belgien blev det lättast" (6/8). Signaturen J. D-n. i *Socialdemokraten*, *SD*, gjorde i oktober en liknande kommentar efter tyskarnas erövring av Antwerpen. Han menade att England inte bara hade ideella motiv när det gällde att hjälpa Belgien utan att det tyska neutralitetsbrottet också direkt berörde dess egna vitala intressen

(12/10). *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, GHT*, menade att ”Tyskland har uppträtt utmanande (...) kränkt Belgiens neutralitet (...) Tysklands uppträdande förefaller som höjden av överdåd men har nog sina tvingande orsaker” och påpekade att tyskarna gjort en mängd utfästelser om belgiskt oberoende under förutsättning att ”England bibehöll sin neutralitet” (6/8).

Ibland kunde kommentarerna, som i *Handelstidningen*, rymma uttryck för såväl stöd som kritik – en omständighet som möjligen blottlade det svenska opinionsklimatets ambivalens och motstridiga uppfattningar, men som kanske också var uttryck för en slags omedveten neutral garde-ring. Göteborgskollegan *Göteborgs-Posten, GP*, tog fasta på den belgiska reaktionen och redogjorde för den belgiske monarkens, Albert I:s, tal i det belgiska parlamentet den 4 augusti i vilket han meddelade att tyska trupper ryckte in i landet. ”Därför måste Belgien gå i strid ty Belgien kan inte underkasta sig.” Kan en liten neutral stat som Belgien försvara sig, var en av de frågor som tidningarna diskuterade.

Det konservativa och tyskvänliga *Aftonbladet, AB*, sökte både mildra och försvara den tyska kränkningen. Man informerar om att den tyske rikskanslern Bethmann-Hallweg i den tyska riksdagen erkänt att angreppet på Belgien var en kränkning av folkrätten. Å andra sidan hävdar tidningen att nöden har ingen lag och om Tyskland inte invaderat, så skulle Frankrike ha gjort det (5/8). Samtidigt är det intressant att se att *AB* återger den belgiska befolkningens reaktioner på den tyska invasionen och påpekar att den överallt framkallade ”en våldsam harm. Det flamländska elementet inom befolkningen glömde, enligt *Aftonbladet*, helt och hållet sin misstro till det franska elementet och sina gamla sympatier för Tyskland.” Liberala *Afton-Tidningen, AT*, menade att ”en neutralitet (...) som icke stödjdes av ett verksamt försvar, ingenting är att lita på (...) även om det inte är starkt nog att mäta sig med angriparens, är det dock en stor skillnad för denne mellan att nödgas slå sig fram eller endast ha att stiga på för att ta för sig” (6/8). Det är svårt att låta bli att indirekt se *AT*:s åsikt som en förändrad syn på den under åren före krigsutbrottet pågående politiska striden och diskussionen om det svenska försvaret. Även *Aftonbladet* knyter an till förkrigstidens svenska försvarsdebatt under rubriken ”En allvarlig fråga” i vilken man hoppas att Belgiens öde skulle öppna svenskarnas ögon för ”våra liberal-radikalernas” politik, det vill säga rustningsobenägna försvarspolitik (30/8).

Hösten 1914

Belgiens öde färgade rubrikerna i tidningarna under sensommaren och de första höstmånaderna 1914. Det handlade om motståndet mot den tyska invasionsarmén i Liège, Namur och Antwerpen och om den upprörande kränkningen av landets neutralitet. Dock fanns det röster som mindre berördes av överfallet på Belgien och mer lät sig imponeras av den segerrika och välorganiserade tyska arméns effektivitet. Hit hörde, till exempel, den tidens stora svenska fixsstjärna, upptäcktsresande Sven Hedin, som reste till den tyska krigsfronten för att ta del av händelseutvecklingen. Hedin hyste starka sympatier för den tyska militarismen. Hans närvaro vid fronten uppmärksammades i pressen och väckte på sina håll uppseende och oro. Det hävdades att hans besök i kraft av hans internationella prestige kunde tolkas som ett avsteg från svensk neutralitet och ställningstagande för Tyskland från svensk sida. En av de röster som uttryckte en sådan oro var chefredaktören för *Socialdemokraten*, Hjalmar Branting. Denne tog kontakt med utrikesminister K. A. Wallenberg och fick beskedet att Hedins besök inte hade något med ett svenskt ställningstagande att göra. Hedin hade rest enbart som privatperson (*SD* 29/9). Brantings oro över Hedins uppträdande får också ses mot bakgrund av de protyska uttalanden och ställningstaganden som gjordes från s.k. aktivisthåll, d.v.s. konservativa grupper som under kriget önskade en starkare svensk protysk orientering.

I slutet av augusti konstaterade *Dagens Nyheter* med stor förvåning att det fanns europeiska småstater där det fanns opinioner som nästan med entusiasm hälsade den tyska kränkningen av Belgiens neutralitet. *DN* menade att sådana opinionsyttringar både inom och utanför Sverige kunde få spridning och därigenom underminera de små staternas neutralitet och trovärdighet. Tidningen uttryckte sin förskräckelse över att neutralitetsbrottet mot Belgien väckt sådana reaktioner och betonade att de neutrala småstaternas egna framtider ”hängar på att de förmå försvara sig bättre än Belgien ifall deras neutralitetsvilja ska respekteras”. Det som tidningen varnade för och ville förhindra var att en ”åskådare” som är neutral som Sverige kan synas ta parti för den ena eller andra parten av de krigförande staterna. ”Det är verkligen ingen fotbollsmatch som pågår” (29/8). *Dagens Nyheter* återkom till småstaternas frihet, säkerhet och kränkningen av Belgiens neutralitet indirekt genom att återge ett tal på Kristiania universitet av Fridtjof Nansen, den berömde norske upptäcktsresanden. Nansen var Hedins absoluta politiska motpol. Nansens tal

tycks än i denna dag ha lika stor relevans som den gången i Kristiania. Han hävdade att det är bedrövligt att behöva vara vittne till

att det även i de små staterna sprider sig den uppfattningen att de icke ha "rätt" att stå i vägen för de stora (...) De små staterna ha icke blott rätt att leva (...) det är deras heliga plikt att föra fram sin egen kultur och att försvara den mot alla angrepp. Det är till sist viktigare än själva livet. (*DN*, 1/11)

Både *Socialdemokraten* och *Dagens Nyheter* underströk alltså vikten av att upprätthålla och försvara neutraliteten och uttryckte oro över att stater och enskilda inte insåg detta. Det fanns en del fog för denna ängslan. Dels sökte aktiviströrelsen påverka opinionen. Dels var det faktum att svensk opinion och press före 1914, oavsett partifärg, i hög grad, hade hyst och fortfarande hyste positiva attityder till Tyskland och tysk kultur. Även om alla tidningar tog avstånd från den tyska kränkningen av Belgiens neutralitet är det samtidigt frapperande hur motvillig beundran eller panegyriska beskrivningar av de tyska vapnens framgångar ofta slår igenom i rapporteringen om striderna i Belgien vid krigets början. Beundran för det tyska i Sverige har historiska rötter, hävdade Hjalmar Branting i en artikel i *SD*. Han menade

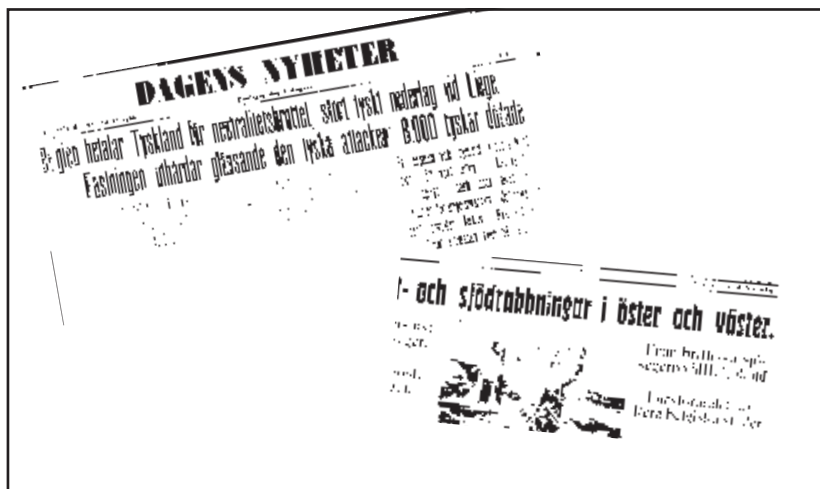
att Sverige var förutbestämt att se med tyska ögon på världskrisen. Tyskarna är våra stamfränder, dit gå våra förbindelsers tätaste nät, från Tyskland har svensk odling starkast påverkats. Våra ledande klasser beundra tysk ordning och plikttrohet, de underordnades disciplin och landets materiella uppsving. Och vår arbetarrörelse växte som tysk planta innan den slog helt rot och formades om efter den svenska jorden. (...) Men så kom folkrättsbrottet mot Belgien. (...) Det vände hela stämningen hos vårt folks djupa leder, och det var som om t.o.m. i den tysksinnade delen av vår press stämmorna förlorade sin självsäkra klang. (22/12)

Ett exempel på denna beundran kommer också fram i rubriken "Tyskarnas högtidliga intåg i Bryssel". På detta sätt beskriver *GHT* erövringen av den belgiska huvudstaden och fortsätter: "regementen av alla vapenslag intåga i paradmarsch med fanor och klingande spel" (22/8). Här gällde beundran för de tyska vapnens disciplin, organisation och överlägsenhet. Samma attityder som i Göteborgstidningen fanns även i protyska *AB*.

Belgarnas motstånd

Aftonbladet prisar den framgångsrika tyska armén samtidigt som den nedvärderar och uttrycker förakt för det belgiska motståndet i Flandern och Wallonien (25/8). *AB*:s attityder andas både rasistiska och socialdarwinistiska värderingar. Det välorganiserade, tekniskt och militärt effektivt germanska ställs mot det odisciplinerade, vecka och tekniskt underlägsna romanska/latinska, i det här fallet det belgiska och franska. Liknande etniska fördomar och förakt för det ickegermanska finner man inte bara i *AB* utan också i till exempel tidningar som *Skånska Aftonbladet*, och *Lunds Dagblad*.

Men det fanns tidningar som presenterade en annan bild. De uttryckte beundran för belgarnas hjältemodiga kamp mot det militärt överlägsna Tyskland. Hit hörde till exempel *SDS*, *GP*, *DN* och även det konservativa *Svenska Dagbladet* (*Svenskan*). Utmärkande för dessa tidningar var att de ofta lade i dagen en kliven hållning visavi Tyskland. En ambivalens som å ena sidan kunde rymma allvarlig kritik av kränkningarna mot Belgien men som å andra sidan visade att man var påverkade av argument med vilka tyskarna försökte försvara invasionen. Ett exempel är när *DN* hävdar att belgarnas motstånd inte bara har att göra med att de vill försvara sin neutralitet utan också att det belgiska folkets sympatier står på Frankrikes sida. Tidningens slutsats blir att belgarna trots sin garanterade neu-

Ett par rubriker ur *Dagens Nyheter* och *Aftonbladet* sommaren 1914.

tralitet vid ett blivande franskt-tyskt krig skulle kunna bli Frankrikes bundsförvant eller åtminstone visa en välvillig neutralitet gentemot detta land (22/8). Det är här tydligt att man påverkats av det tyska försöket att förklara och ursäkra kränkningen av Belgien, genom att hävda att det var nödvändigt för Tyskland att slå till först. Priset är att Belgiens neutralitet måste offras. En annan uppfattning förmedlar den konservativa och ofta protyska *Svenskan* genom att återge en tyskkritisk inställning baserad på en artikel den 15 oktober i *Neue Zürische Zeitung*. Den som något känner det belgiska folkets opinion vet, enligt den schweiziska tidningen, att det inte fanns ”den ringaste benägenhet för en anslutning till Frankrike snarare härskade en motsatt känsla” (7/11).

Tidningarna förmedlade olika och motsägelsefulla bilder och reaktioner från kriget i Belgien. En del återgav tyska segerbulletiner om Lièges fall, intåget i Bryssel och fästningarnas fall i Antwerpen. Andra betonade i stället det seiga belgiska motståndet. Det fanns de som ifrågasatte nyttan av den intensiva kampen mot den tyska övermakten. Så till exempel frågade folkrättsexperten Anna Bugge-Wicksell i *DN* om Belgien ”varit förpliktat att gå så långt” (...) kunde det inte ha nöjt sig med att göra ”ett mer lamt försök att hejda tyskarna och under protest givit efter för övermakten” (27/9). Och det fanns de som överhuvudtaget bestred belgarnas motstånd. Det gjorde, till exempel, den socialdemokratiska riksdagsledamoten Gustaf Steffens som i den tyska tidningen *Voss Zeitung* publicerade en artikel kallad Belgiens självmord. Enligt den av socialdarwinistiska tankesätt påverkade Steffens ”ger inget livsdugligt folk sina sista krafter för neutraliteten utan blott för sina livsintressen” (*SD*, 13/10). Belgien var dessutom franskvänligt och tyskfiöntligt och kände sig trygga med att England var Frankrikes vän och därför, enligt Steffens, offrade det sig. Tyskland kränkte visserligen Belgiens neutralitet men erbjöd landet en utväg i form av militär passivitet.

Folkrättsexperten och socialdemokraten Östen Undén gick i samma tidning i svaromål. Undén menade att Steffen rörde ihop neutralitet som folkrättsligt begrepp och neutralitet som han själv ville ha den. Undén förklarade vidare att ”neutralitetsgarantin medför en förpliktelse för de garanterande makterna att lämna den neutrala staten väpnat bistånd. Garantistaternas skyldighet är samtidigt en rättighet, såvida neutralitetskränkningen utgår från en av traktatmakterna” (*SD* 13/10). Beträffande den neutrala statens skyldigheter avslutar Undén sin kritik av Steffens med att säga att denna är ”skyldig att efter yttersta förmåga försvara sin neutralitet.”

En helt annan bild skymtar fram till exempel i *Sydsvenskan*. Denna påpekar att så framgångsrikt som tyskarna hade väntat sig att angreppet på Belgien skulle bli, blev det inte. Motståndet var mycket hårdare än vad man förväntat sig (6/8). En föreställning som påminner om Sovjetunionens förväntningar i samband med dess angrepp på småstaten Finland i december 1939. Samma reflexioner som *Sydsvenskan* gör *Göteborgsposten* och menar att Frankrike köpt sig dyrbar tid tack vare det energiska belgiska motståndet (16/8). *DN* berör det belgiska motståndets betydelse och hävdar

Om alltså belgarna nu måste rymma fältet för övermakten ha de i alla fall gjort sina allierade en ovärderlig tjänst genom att så länge hejda den tyska framryckningen, att fransmännen hunnit fullborda sin mobilisering vid nordgränsen och med sina engelska bundsförvanter stå färdiga mottaga stöten. (19/8)

Det är svårt att få grepp om hur dessa påpekanden påverkade bilden av det belgiska motståndet under krigets första månad. Det förefaller som om många tidningar fäste sig mer vid den framgångsrika tyska erövringen av de belgiska fästningarna. Men det neutrala Belgiens vilja att motstå den tyska invasionen och dess sega och tappra kamp under krigets första månad punkterade delvis det planerade tyska blixtkriget. Vad som blev utsagt var att den från tysk sida förväntade snabba erövringen av Frankrike gick om intet redan i Belgien. Kanske var detta oväntade belgiska motstånd det som förändrade hela karaktären på kriget och dess förlopp på västfronten. Kanske var det motstånd som tyskarna mötte i det lilla Belgien det som gjorde att det inte blev något kort krig där. I stället fastnade de båda sidornas arméer och soldater under nästan fyra år, nergrävda i skyttegravar i vilka miljoner stupade, i västra Belgien och nordliga Frankrike.

Kränkningen av Belgien, ett moraliskt problem

De tyska framgångarna på både öst- och västfronterna tycks inte ha suddat ut det moraliska och folkrättsliga problem som övergreppet på Belgien skapat. I längden blev det besvärande för många svenska protyska tidningar när rapporterna om den tyska krigsmaskinens brutala framfart strömmade in. Den visade sig i form av förstörelsen av småstäder utan militärt värde, dödande av civilbefolkning och förstörelsen av

oskattbara historiska kulturmiljöer, allt i syfte att skapa skräck hos det belgiska folket. Den 30 augusti säger *Svenskan* att tyskarna lägger Leuven i aska och återger innehållet i ett Londotelegram som menade att där pågick ”ett oerhört barbari mot människor och kulturvärden”. I samma artikel återger tidningen ett Berlintelegram där man från tysk sida försvarade förstörelsen i Leuven med argumenten att ”civila ledda av präster föllo tyskarna i ryggen”.

Dessa uttalanden gick inte hem. Till slut gick det så långt att tyskarna, enligt *DN*, själva deklarerade att ingen mer tysk vandalism skulle äga rum (18/9). För de tydligt tyskvänliga tidningarna gällde det att finna ett tvättmedel som kunde få bort de värsta ”smutsfläckarna” av den tyska krigsföringen och försvara kränkningen av Belgien. Vid erövringen av Bryssel hade tyskarna i den belgiska utrikesförvaltningens arkiv kommit över dokument om belgisk-brittiska förhandlingar och diskussioner som ägt rum under de sista förkrigsåren. De tyskvänliga hade som det syntes funnit sitt tvättmedel. Den 7 november skriver protyska *Stockholms Dagblad* att tyskarna publicerat dokument som enligt tidningen bevisar att den belgiska regeringen långt före krigets utbrott satt sig i förbindelse med engelsmännen i syfte att utarbeta ett försvarsfördrag om landets neutralitet skulle kränkas. Bevisen hopar sig när det gäller Belgiens brott mot neutraliteten ansåg, till exempel, tysksympatiserande *Skånska Aftonbladet* (7/11 1914).

Debatten om den tyska krigsmaktens beteende i Belgien fortsatte. I början av januari 1915 kunde man i *Stockholms Dagblad* läsa ett protyskt reportage som meddelade

Att städerna ser ut som de gör med sina ruiner och förstörda stads-kärnor har ofta sin orsak i belgiska projektiler. All hänsyn till den egna befolkningen ha fått vika för krigets hårda nödvändighet att söka förhindra fiendens frammarsch och tillfoga honom största möjliga skada. (10/1 1915)

I *GHT* återger man 16 augusti 1915 en kommentar från *Kölner Zeitung*. *GHT* intog under denna del av kriget en tyskvänlig hållning och menade att man i Kölnerartikeln kunde spåra ”det lömska påståendet som sedermera gått igen i de belgiska anklagelseskrifterna, nämligen det, att det var ett påhitt av tyskarna att belgiska civilister skjutit på tyska trupper.” Dessa belgiska civilister betraktades som ”s.k. franktirörer” av tyskarna och även av vissa svenska tidningar. Termen franktirör myntades under det fransk-tyska krigt 1870/71 och betydde civilpersoner som

förde krig i strid med dåtidens vedertagna folkrätt. De var en slags partisaner eller en motsvarighet till motståndsrörelserna under andra världskriget i de av nazisterna ockuperade länderna.

Svenskt engagemang?

Men det fanns också opinioner som kände både oro och upprördhet inför det belgiska folkets lidanden. ”Fruktansvärt drabbar kriget de kämpande folken. Detta gäller i allra högsta grad det olyckliga belgiska folket, det oskyldigaste men icke desto mindre det hårdast drabbade i världskriget”, hette det i *Socialdemokraten* den 15 oktober 1914. Tidningen påpekar att grannlandet Holland på alla möjliga sätt sökt hjälpa. Holland har tagit emot omkring en halv miljon belgiska flyktingar. Men, fortsätter tidningen i ordalag som påminner om dagens beskrivningar av flyktingsituationen på olika håll i till exempel Västasien och nordöstra Afrika, det är inte möjligt för ett litet land att i längden bära dessa tunga bördor och menar ”att det är en mänsklig skyldighet för de av kriget skonade länderna att ge ett handtag”. *SD* föreslår en insamling till de drabbade i Belgien. Men samtidigt lyser försiktigheten igenom. Det handlar om den egna neutraliteten och att insamlingen inte får riskera denna. Insamlingen (...) ”får inte i något avseende tänga gränserna för vår neutralitet.” Samtidigt menade den socialdemokratiska tidningen att man inte kunde lämna ett helt folk att förblöda. Man måste hjälpa offren så ”att vi kunna känna oss i någon mån fredade uti våra neutrala samveten.” (15/10 1914)

I en rad neutrala stater, till exempel Schweiz, Norge och USA, pågick insamlingar till Belgiens befolkning. I Sverige startades en sådan på initiativ av en del socialdemokrater och liberaler den 7 november 1914. Enligt *Afton-Tidningen* framförde en av de drivande krafterna, socialdemokraten Anna Lindhagen, en gripande vädjan om hjälp. *AT* återgav också författarinnan Marika Stjernstedts tal som menade att Belgien mer än något annat land upprört rättskänsla och medlidande. De flesta tidningar nöjde sig emellertid med en kort notis om den startade insamlingen om de överhuvudtaget nämnde den. Den relativt tyskvänliga *Svenskan* tog i februari 1915 upp och informerade om insamlingen till Belgien. Den valde rubriken ”Ohygglig belgisk nöd och storartad amerikansk givmildhet” (6/2) men nämnde inget om den svenska insamlingen.

Ju mer geografiskt kriget spred sig desto större blev konkurrensen om nyhets- och rapportutrymme i dagspressen. I likhet med vad som sker i dagens massmedia är det de spektakulära, mest förödande och upprörande krigshändelserna som främst uppmärksammas. Kriget böljade hela tiden fram och tillbaka på slagfälten i Flandern. Många av de mest omfattande och blodigaste slagen på västfronten mellan ententens och tyska trupper utkämpades här. Mest känt av slagfälten i Belgien blev kanske den blodiga människoslakten och förstörelsen i och omkring staden Ieper, på franska Ypres. Intresset för Belgien och förhållandena för dess befolkning fortsatte under hela kriget om än i mindre omfattning under 1915 och större delen av 1916. I den mån nöden, det mänskliga lidandet och den materiella förstörelsen i Belgien omnämns under dessa år sker det i många tidningar mestadels i form av korta notiser.

Det viktigaste undantaget är *Socialdemokraten*. Denna ägnar Belgien och dessa frågor stort intresse under hela kriget. Även *DN* och *Afton-Tidningen* rapporterar, om än i mindre grad, om förhållandena i Belgien. *SD:s* engagemang var, som det tycks, i hög grad Brantings förtjänst. Alltsedan 1890-talets början hade han i *SD* kontinuerligt rapporterat om den belgiska arbetarklassens kamp för allmän rösträtt, strejkrätt och andra demokratiska rättigheter. Genom sin verksamhet inom Internationalen hade han etablerat goda kontakter med såväl många av de skandinaviska som många av Belgiens ledande vänsterpolitiker, däribland landets två ledande socialdemokrater Emile Vandervelde och Camille Huysmans. Det var mot denna bakgrund naturligt att Branting i *SD* under hela kriget upprätthöll och underhöll dessa förbindelser och därigenom kunde och ville informera om situationen i Belgien. En intressant tidningsdebatt fördes under sommaren 1916 i *Socialdemokraten* mellan Ellen Key och Branting (17/8–22/8). Key hade hela tiden tagit starkt avstånd från de tyska övergreppen i Belgien men gjorde en annan analys av det som skett där. Hon menade att skulden till det som skedde i Belgien var lika mycket Frankrikes och Storbritanniens som Tysklands. En sådan åsikt var svårsmält för såväl Branting och andra ententevänliga som för dem som sympatiserade med tyskarna.

En artikel i *Socialdemokraten* i oktober 1916 låter oss, emellertid, ana att förhållandet till de belgiska socialisterna inte saknade svårigheter och motsättningar. Vad Huysmans och Vandervelde var kritiska till var de skandinaviska ländernas alltför passiva ställningstaganden. Det gällde de tyska rättskränkningarna. Inte minst mötet mellan danska, svenska och tyska socialdemokrater i Bryssel, som organiserades av tyska socialde-

mokrater med stöd av ockupationsmakten på sommaren 1916, gav upphov till irritation mellan svenska och belgiska socialdemokrater. Vandervelde och Huysmans menade att de skandinaviska socialdemokraterna inte såg till att få kontakt med belgiska kamrater och arbetare. *SD* återger Vanderveldes svar på ett brev till den danske socialdemokratiske ledaren Th Stauning i vilket Vandervelde hävdar att denne icke kan ”medge det berättigade i att ni av oro för att ert eget land skall dragas in i detta förfärliga krig anser er icke böra taga parti, icke skilja mellan angriparna och deras offer, icke mellan de socialister som stödjade kejsaren och de som försvarar sitt eget land” (13/10 1916).

Denna bild stämde inte, menade socialdemokratisk press. Den skandinaviska delegationen besökte Folkets Hus i Bryssel och fick där möjlighet att prata med belgiska kamrater och erhålla information om hur den verkliga situationen var i landet, hävdade till exempel *Hälsinglands Folkblad* (17/10 1916). Det fanns också svenskar som tydligt artikulerade sitt missnöje med den svenska undfallenheten och passiviteten när det gällde de tyska rättsövergreppen. Under rubriken ”Sverige tiger” skriver Lars Edvin Andersson i *SD* i december 1916 att Sverige har tegat stilla nu i över två år. Moltyst har Sverige åsett alla våldsdåden mot Belgien. Någon enstaka röst i en tidningsspalt har möjligen hörts protestera” (14/12).

Socialdemokraten informerade också om de stämningar och kanske också frustrationer som fanns bland belgiska socialdemokrater i exil i Le Havre. I juni 1917 återger *SD* ett intressant yttrande av den socialdemokratiske ledaren Vandervelde i vilket denne hävdar, i likhet med Ellen Key, att båda de krigförande parterna, ententen och centralmakterna, är medskyldiga till det som skett i Belgien. Vandervelde menar att det är den internationella kapitalistiska imperialismen ”som alstrat de motsättningar som gjort kriget möjligt men det är centralmakternas halvfeodala imperialism som lössläppt katastrofen” (30/6). Vad Vandervelde intressant nog inte nämnde något om var det kapitalistiska och imperialistiska Belgiens medverkan i denna process med sin väldiga Kongokoloni.

Belgiens framtid?

Centralmakterna lade under senhösten 1916 fram ett fredsambud till ententen som flitigt kommenterades av samtliga tidningar. Flera tyska fredsambud presenterades även under 1917. Samtliga fredsambud avvisades av ententen. Belgiens framtid intog en framträdande plats med

avseende på ententens reaktioner på och avvisning av de återkommande tyska fredsambuden. Under rubriken "Belgiens plats i fredsambudet" kommenterade *Afton-Tidningen* detta. Man menade att vid en eventuell fredsöverenskommelse skulle de s.k. annektonisterna, främst de tyska militärerna, kräva att Belgien införlivades med Tyskland. Annektonisterna hävdade att (...) "den flandriska kustens framtid avgör Tysklands världsställning och dess grundval, ställningen i Europa." Ett tyskt fredsambud byggt på att Tyskland skulle behålla Belgien var, enligt ententevänliga *AT*, helt orealistiskt. Det skulle England aldrig acceptera (...) "Det har ingen utsikt att leda till fred förrän England krossats. Vill

Några rubriker ur Socialdemokraten 1916.

Tyskland ha fred måste man avstå från Belgien” (16/12 1917). Samma slutsats drog *Socialdemokraten* i sin analys av ett nytt tyskt fredsförslag 1917. Belgiens utlovade oberoende var fullständigt innehållslöst, eftersom det inte med ett ord nämndes något om en tysk utrymning av belgiskt territorium. De tyska fredsförslagen var, enligt *SD*, helt oacceptabla. (21/9) En mycket intressant kommentar och iakttagelse med anledning av ententens nej till den tyska fredstrevaren gör *Svenska Dagbladet* hösten 1917. Tidningen, som ofta intagit en tysksympatisk hållning, tycks under senare delen av 1917 bli mer och mer kritisk till den tyska Belgienpolitiken. I en artikel ”UK avvisar tyska närmanden” påpekar den att ”Tyskland iakttagger beträffande Belgiens framtid djup tystnad som därför inte är mindre betydelsefull” (13/10 1917).

Men det fanns också tidningar som menade att den tyska fredsinviten var synnerligen lovvärd. Till exempel det konservativa och protyska *Lunds Dagblad* menade ”att Tyskland bjuder till fred när det står på höjden av sina segrar (...) rustadt att ännu kraftigare drifva sin verkningsfulla blockad mot England, skall alltid tillskrivas det tyska folket såsom en akt av humanitet och fredsvilja” (19/12 1916). En intressant aspekt som *Socialdemokraten* tar upp i ett par rapporter är den tyska ockupationsregimens strategi att spela ut landets två språkgrupper mot varandra för att behålla kontrollen i landet. Tidningen återger en intervju med Huysmans i Stockholm i maj 1917 i vilken det framgår att tyskarna planerar att dela Belgien i det flamländsktalande Flandern och det franskspråkiga Wallonien (9/5 1917). Det är en strategi som Nazityskland fortsatte med under sin ockupation av Belgien under andra världskriget.

Tysklands kränkning av den belgiska neutraliteten fortsatte att vara den ”onda tån” för tidningar med tysksympatier. *Aftonbladet* bestred återigen att England gått med i kriget för Belgiens skull och hänvisade till den brittiske nationalekonomens Sydney Webbs uppfattning att försvaret av Belgien bara var en förevändning för att gå med i kriget (25/1 1917). Men under 1917 förefaller en åsiktsförändring äga rum i en del tidigare tyskvänliga tidningar i meningen att tyskkritiska uppfattningar vinner alltmer insteg. Som ett exempel kan nämnas *Stockholms Dagblad*. I denna återger man den amerikanske ambassadören Gerhards åsikt ”att det var Englands inträde i kriget (...) för att försvara Belgien som räddade världen från de erövringslystna preussarna” (7/8). Var tidningens val att publicera Gerhards åsikt en anpassning till en annan möjlig utgång av världskriget än vad man tidigare ansett före USA:s inträde i kriget?

Deportationerna

Den tyska ockupationsmaktens brutala politik blev allt tydligare. I början av januari 1916 skriver den socialdemokratiska riksdagsmannen Erik Palmstierna i *Hälsinglands Folkblad* om arbetslösheten, lamslagningen av näringslivet och hungersnöden i landet. Han berättar att befolkningen överlever tack vare stora månatliga belopp utifrån främst USA. Palmstierna hyllar belgarnas motstånd och påpekar att trots all nöd och lidande har Belgiens män och kvinnor, arbetare och tjänstemän ”inskrivit de vackraste bladen i sin historia. De vägra arbeta för inkräkterna” (15/1 1916). I början av december 1916 rapporterade *Afton-Tidningen* om nödropet från den belgiska exilregeringen i Le Havre att det fanns en halv miljon arbetslösa i Belgien. Tyskarna tvingar de arbetslösa att skriva under kontrakt om att de skall arbeta för ockupationsmakten. Om de vägrar deporteras de till Tyskland. 50 000 är redan tvångsförflyttade (6/12). I likhet med konservativa *Stockholms Dagblad* började även liberala *GHT* föra fram mer tyskkritiska synpunkter. Samma dag skriver *GHT* om att belgiska arbetare bortfördes till slaveriarbete i tyska gruvor och fabriker. Uppgifterna förnekades inte av tyskarna och väckte starka reaktioner såväl i Sverige som i andra neutrala länder. En rad tidningar däribland *Sydsvenskan*, *GHT*, *Afton-Tidningen*, *DN* och *Stockholms Dagblad* påtalade att de tyska deporteringarna av arbetslösa belgare ”direkt stred mot folkrätten och mot givna utfästelser”. *Sydsvenskan* rapporterade om en rad kända svenskar till exempel Svante Arrhenius, Branting, Ellen Key, Nils Edén och Axel Hägerström, som protesterade mot deportationerna.

Några uttalanden eller ifrågasättanden av de tyska deportationerna kom emellertid inte från officiellt svenskt håll. I början av januari 1917 kritiserade *Dagens Nyheter* indirekt denna brist på reaktion. *DN* återgav då det f.d. schweiziska statsöverhuvudet Mottas uttalande om ”det pinsamma intryck som de grymma deportationerna från Belgien förorsakat”. Att *DN* var djupt missnöjd med bristen på svenskt officiellt uttalande framgår av tidningens kommentar till Mottas deklaration ”Genom denna åtgärd har schweiziska regeringen gjort sig till ett eko av hela den schweiziska befolkningens samvete.” (4/1 1917)

I likhet med *DN* kritiserade *Sydsvenska Dagbladet* och andra tidningar i början av 1917 att det officiella Sverige till skillnad från andra neutrala stater inte protesterat mot dessa kränkningar av folkrätten i Belgien. (*Sydsvenskan* 18/1, *GHT* 17/1, *AT* 16/1) Att de tyska deportationerna verkli-

gen upprörde en stor del av den svenska opinionen visas av att den tyskvänliga *Stockholms Dagblad* rapporterade om och från Stockholms kommunstyrelsens opinionsmöte mot deporteringen. Och kanske ännu mer förvånande var att tidningen återgav hela innehållet i huvudtalaren socialdemokraten Brantings tal som innehöll en bister om än väl inlindad kritik av den svenska regeringen. Han framhöll ”att man nu vet att Schweits, USA och Holland genom sina regeringar protesterat, så hade man väntat och hoppats att äfven Sveriges regering skulle kunna finna en lämplig form i all vänskaplighet för en liknande protest.” Mötet beslöt därefter att skicka ett telegram till Vandervelde om protestmötet i Stockholm (20/1 1917).

Men det fanns också tidningar som inte reagerade negativt på uteblivna protester. I stället försökte dessa förringa innebörden av det tyska tvångsarbetet. *Aftonbladet* bestred uppgifter som cirkulerat i en del tidningar om att tyskarna använde de belgiska arbetarna vid fronten i omedelbar närhet till striderna. *AB* menade att ”i detta hänseende hade den tyska förvaltningen fullkomligt rent samvete.” Likaså menade tidningen att arbetarna fick god avlöning (4/3 1917). Även tidningar som tidigare, förutom neutralitetskränkningen i augusti 1914, inte ägnat förhållandena i Belgien någon större uppmärksamhet reagerade. Det gällde till exempel *Svenska Morgonbladet*. Denna hävdade i likhet med *AB* att de belgiska arbetarna fick bra betalt för sitt arbete men gjorde samtidigt ett av de mer märkliga uttalandena i debatten om det belgiska tvångsarbetet. ”Allt tvång hade kunnat undvikas om England tillåtit den belgiska industrin att införa tillräckligt mycket råvaror för att fortsätta sin verksamhet” (19/1 1917). I polemik med *AB* och dess accepterande och rättfärdigande av deportationerna utifrån arbetslösheten i det ockuperade landet förde Branting i *Socialdemokraten* i artikeln ”Belgiens passiva motstånd” fram de hårda påtryckningar som de belgiska arbetarna utsattes för. Gentemot de ofta negativa protyska bilderna av passiva belgare ville Branting fästa uppmärksamheten på ett väl organiserat belgiskt passivt motstånd. I december 1916 manifesterade sig detta motstånd över hela Belgien. Branting skriver att tusentals flygblad spreds på flamländska och franska med uppmaning om passivt motstånd med orden ”Mod belgier!(...) Edra modiga protester ha ej kunnat undgå att röra de neutrala (...) passivt motstånd i allt (...) Leve Belgien” (22/2 1917).

Tillbakablick och avslutande reflexioner

Det fanns före krigsutbrottet, oavsett politisk tillhörighet, starka kulturella band och sympatier med Tyskland. Det invercade på olika sätt på dagspressens rapportering. Det medförde att inställningen till kränkningen av Belgiens neutralitet och den brutala tyska ockupationen i många fall var kluven. Den gav upphov till protester och avståndstagande men kunde också i en och samma tidning accepteras eller förstås som nödvändig. För de artikulerat protyska rösterna tycks neutralitetskränkningen under hela kriget ha varit ett moraliskt dilemma som man på olika sätt försökte distansera sig ifrån. Invasionen av Belgien gjorde de små neutrala staternas utsatthet tydlig och förändrade vänsterns syn på försvaret. *Dagens Nyheter*, *Afton-Tidningen* och framför allt *Socialdemokraten* ägnade Belgien och förhållandena där störst uppmärksamhet. För *Socialdemokraten*s del var detta mycket på grund av Brantings roll. Socialdemokratiska och vissa liberala tidningar uttryckte missnöje med att det officiella Sverige inte protesterade mot övergreppen i Belgien. Men de kritiskas protester och agerande mot förhållandena där fick inte äventyra den svenska neutraliteten. Det gällde att vara försiktig. Till och med en fråga om insamling till de nödlidande i Belgien fick utifrån neutralitetsaspekten *Socialdemokraten* att mana till försiktighet. En av de mest intressanta aspekterna var de konsekvenser av det intensiva belgiska motståndet mot den tyska övermakten som en del tidningar lyfte fram. De framhöll att det lilla Belgiens kamp därigenom fick en avgörande historisk betydelse för första världskrigets fortsatta utveckling och karaktär.

Den allt brutalare ockupationen i Belgien tycks under kriget sista två år ha försvagat många av de borgerliga tidningarnas tysksympatier. Det som därvid tycks ha haft störst påverkan på åsiktsförändringen var den avsky som tvångsarbetet för den tyska ockupationsmakten och deporteringen av belgiska arbetare till Tyskland väckte. Men det fanns de som försvarade denna tyska Belgienpolitiken som till exempel *Aftonbladet*. Riksdag och regering teg under hela kriget om brotten mot folkrätten i Belgien. När Belgiens lagliga regering och Albert I åter var på plats i Bryssel blev de modigare. Då fick talmannen i riksdagens andra kammare i slutet av november 1918 i uppdrag att skicka ett lyckönskningstelegram till den belgiska deputerarkammaren (*DN*, 26/11).

Tidningar

Aftonbladet, AB
Afton-Tidningen, AT
Dagens Nyheter, DN
Hälsinglands Folkblad
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, GHT
Göteborgs Posten, GP
Lunds Dagblad
Skånska Aftonbladet
Socialdemokraten, SD
Stockholms Dagblad
Svenska Dagbladet
Svenska Morgonbladet,
Sydsvenska Dagbladet Snällposten, SDS

Referenser

- Claes Ahlund, ”En mental militarisering, Den Svenska litteraturen före och under första världskriget”, *Samlaren* 2004
- Claes Ahlund, ”Krig och kultur i konservativ och radikal belysning Annie Åkerhielm och Frida Stéenhoff från sekelskiftet till första världskriget”. *Samlaren* 2005
- Hjalmar Branting *tal och skrifter VI, Världskriget, revolutionerna och freden*, Tiden 1928
- Det nya Sverige* Tidskrift för nationella spörsmål 1914–1918
- W.M. Carlgren, svensk neutralitet 1914–1918 och 1939–1945, *Historisk Tidskrift* 1979.
- Nils Edén, ”Engelsk syn på det europeiska kriget”, *Dagens Nyheter* 12.10 1914.
- Nils Edén, ”Antwerpens fall och den belgiska frågan”, *Dagens Nyheter* 13.10.1914
- Nils Edén, ”Tysk syn på kriget”, *Dagens Nyheter* 19.10. 1914
- Torsten Gihl, *Den svenska utrikespolitikens historia, IV, 1914–1919*, 1951
- Jonathan E Helmreich, Belgian concerns over neutrality and British intentions 1906–1914, *Journal of modern history* 1964
- Horst Lademacher, *Die belgische Neutralität als Problem der europäischen Politik 1830–1914*, 1971

Folke Lindberg, *Utrikespolitikens historia 1872–1914*, 1958
Anna Lindhagen, *Om belgierna nu*, Tiden 1915.

Sven Nordlund har verkat som universitetlektor vid Umeå universitet och är fil doktor i ekonomisk historia.

Epost: svekatdom@gmail.com

Kampen om kristendomsämnet i skolan

Pressens betydelse för en
kyrklig namninsamling 1963

Ann-Katrin Hatje

”/.../ ju mer det skrives och talas om denna namninsamling – mot eller för – ju kraftigare väller vågen fram” (signaturen Ge i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 17/11 1963). Den namninsamling som åsyftas i citatet gällde en av de största utomparlamentariska aktionerna i Sverige under efterkrigstiden. Den ägde rum under hösten 1963 och anordnades av Svenska kyrkan och frikyrkorna tillsammans. Den hade alltså kristna och ekumeniska förtecken.

Vid årsskiftet 1962/63 nåddes kyrkliga kretsar av rykten om att 1960 års gymnasieutredning, som utredde frågan om ett nytt gymnasiesystem, ämnade föreslå stora förändringar av kristendomsundervisningen. I huvudsak innebar dessa att kristendomsundervisningen skulle reduceras med över hälften, vilket betydde en degradering av ämnet från att ha varit ett huvudämne till att bli ett orienteringsämne under benämningen ”religionskunskap”. Dessa förslag publicerades inte förrän i början av september. Men redan under våren 1963 drogs ett omfattande planeringsarbete igång för att kunna starta en landsomfattande namninsamling under hösten. Huvudsamordnare av namninsamlingen var den i maj bildade Samkristna skolnämnden med representanter från både Svenska kyrkan och frikyrkan.

Namninsamlingen pågick från mitten av oktober till början av december, och den resulterade i över två miljoner namnunderskrifter (exakta antalet: 2 134 513). Det motsvarade ungefär 40 procent av den vuxna befolkningen vid denna tid. Detta resultat överträffade kraftigt det uppsatta målet att samla en miljon namnunderskrifter. Mycket tydde på att ännu fler namn hade kunnat samlas in om kampanjen hade pågått längre, och om fler människor hade kunnat nås. Även en SIFO-undersökning under våren 1963 bekräftade att en majoritet av svenskarna i stort sett ville ha en oförändrad kristendomsundervisning i skolan.

Denna kyrkliga kampanj, dess planering, organisering och genomförande, belyser en mängd frågor i såväl det religiöst kyrkliga som det medi-

ala landskapet för drygt femtio år sedan. Här ska främst en väsentlig del av det dåtida mediala landskapet behandlas, nämligen dagspressens betydelse för utgången av namninsamlingskampanjen. Min undersökning visar att den spelade en central roll i sammanhanget. I denna studie bygger jag i huvudsak på artiklar och kommentarer på tidningarnas ledande sidor.

Pressdebatten om namninsamlingen

Namninsamlingskampanjen ackompanjerades av en livlig och stundtals hätsk pressdebatt med en skarp motsättning mellan flertalet landsortstidningar och den liberala och socialdemokratiska huvudstadspressen.

De flesta landsortstidningar utom några liberala och socialdemokratiska var för kampanjen. I huvudstaden var det endast höger tidningen *Svenska Dagbladet* som var positiv till den, medan de andra Stockholms-tidningarna, de liberala *Dagens Nyheter* och *Expressen* samt de socialdemokratiska *Stockholms-Tidningen* och *Aftonbladet*, var starkt negativa till kampanjen. Dessa tidningar hade alla starka antikristna och antiklerikala ståndpunkter, vilket hängde samman med deras kulturradikala profil. De utmålade namninsamlingen som odemokratisk, reaktionär, osaklig, meningslös och värdelös och som ett bedrägligt skojeri, ett spektakel eller en bluff med namninsamlare som framförde osaklig propaganda. Den var ingenting att bry sig om, och därför borde den ställas in, ansåg dessa tidningar, (se t.ex. *ST* 20/9 1963, *DN* 18/9 o. 11/11 1963, *AB* 19/9 1963, *Expr.* 5/10 o. 20/11 1963). Liknande tongångar förekom även i den socialdemokratiska landsortspresen, där till exempel *Arbetet* i Malmö, *Dagbladet* i Sundvall och *Örebro-Kuriren* tog avstånd från kampanjen.

Några socialdemokratiska landsortstidningar visade dock sympati helt eller delvis med namninsamlingen. Det var t.ex. *Kronobergaren* i Växjö och *Östra Småland i Kalmar*. *Ny Tid* i Göteborg menade att den utomparlamentariska metoden var ”aktningvärd”, eftersom den hade ärevärdiga traditioner inom svensk demokrati och inom arbetarrörelsen, och nu var tiden kommen till kyrkan, (*NT* 20/9 1963). Då tog *Aftonbladet Ny Tid* i upptuktelse och menade att detta var en orimlig jämförelse, eftersom denna kampanj inte hade något med orättvisor eller övergrepp att göra. Kampanjen var enligt *Aftonbladet* ohederlig, propagandistisk och innehöll ”vulgära förvrängningar” (*AB* 22/9 1963).

Odelat för namninsamlingen var den borgerliga landsortspressen med höger-, center- och folkpartitidningar. Detta gällde i synnerhet de folkpartistiska landsortstidningar som representerade frikyrkliga intressen, till exempel *Jönköpings-Posten*, verksam i det småländska ”bibelbältet”.

Den kulturradikala attacken mot namninsamlingen från huvudstadspressen kom inte oväntat för arrangörerna av namninsamlingen. En av dessa, chefredaktören för *Vår kyrka* Carl Gustaf Boëthius (1915–2001), framhöll att nu gällde det att föra ”en kulturkamp mot kulturradikalismen, som vill använda skolan som ett instrument för sin ateistiska mission” (FI a:2 prot. 17/9 1963). I det avseendet räknade arrangörerna med stöd från landsortspressen, och själva utnyttjade de också pressen och sina egna organ för att bemöta de kulturradikala angreppen mot namninsamlingen. Ett exempel på detta var när Herbert Söderström (1930–2002), chefredaktör för den socialdemokratiska tidningen *Örebro-Kuriren*, uppmanade sina läsare att vägra skriva under ”kristendomslistan”, eftersom den enligt hans uppfattning var ett ”skälmsstycke” uppgjort av biskopar och frikyrkoledare. Den var ett ”eländigt försök” att vinna stöd inte endast från troende kristna utan också från ”vanekristna, ljumma, konservativa bildningskorpraler och allmänt kristendomsvälvilliga” (ÖK 15/10 1963).

Boëthius i *Vår kyrka* undrade då vad det var för eländigt med detta, och varför dessa människor inte skulle ha rätt att ha en uppfattning om kristendomsämnets omfång, (*Vår kyrka* nr 45/1963). Under hela kampanjen bemötte Boëthius konsekvent det mediala ”raseriet” mot namninsamlingen, genom inlägg i *Vår kyrka*.

Vid 1960-talets början gjorde den amerikanskt inspirerade skjutjärnsjournalistiken sin entré i Sverige. Herbert Söderström var en av de journalister som gjorde bruk av den i sina program i radio och TV. I kristna kretsar och ute i landsorten gick detta inte hem, utan uppfattades som arrogans och bristande respekt för andra åsikter. Det framgår bland annat av inlägg i den kristna tidningen *Dagen*. Där beskrevs Söderströms sätt att bemöta namninsamlingen som ”det kallblodiga föraktet för den opinion som den allkristna opinionen kan tänkas vinna för sin sak”. Enligt artikel-författaren Olof Djurfeldt (Lewi Pethrus’ närmaste man på tidningen *Dagen* samt efterträdare som chefredaktör 1974) byggde detta förakt på en gammal uppfattning att de kristna hade en låg intellektuell standard och var för dumma att begripa vad de skrev under på. Därför bekämpade en del av pressen namninsamlingen genom att förlöjliga och nedsvärta den (Kristendomsämnet och opinionen. Aktuell reflex, *Dagen* 26/9 1963).

Demokratiaspekter

Namninsamlingen kan ses från ett flertal demokratiaspekter. Medan den kulturradikala pressen uppfattade den som odemokratisk, såg i regel den del av pressen som var anhängare av namninsamlingen den som ett uttryck för folkviljan i frågan om kristendomsundervisningen i skolan. Denna fråga, ansåg de, berörde inte endast ett fåtal utan ”oss alla” (*Dagen* 10/10 1963). De framhöll att denna vilja skulle ha haft svårt att komma till uttryck om inte den utomparlamentariska metoden med en namninsamling hade tillgripits som ett påtryckningsmedel på statsmakterna (se t.ex. *Aktuell reflex, Dagen* 26/9 1963).

Redan i början av år 1963, 18 februari och 12 mars, hade *Jönköpings-Posten* föreslagit att en folkomröstning borde hållas om kristendomsundervisningen i skolan med motiveringen att denna undervisning långt ifrån endast gällde de troende utan i lika hög grad även de mindre troende, dvs de som Söderström senare skulle beskriva som ”vanekristna, ljumma” och ”allmänt kristendomsvälvilliga”.

De kulturradikala tidningarna däremot ansåg att den parlamentariska vägen var den enda rätta, och de menade att gymnasieutredningens förslag beträffande kristendomsundervisningen innebar en lovvärd nyorientering. I själva verket önskade de en konfessionslös skola, vilket de ansåg att så var långtifrån fallet med den svenska skolan vid denna tid. De ville också avskaffa statskyrkan. Vars och ens religiösa tro var en privat sak som varken skolan eller staten skulle lägga sig i. Detta var i huvudsak innebörden i den religionsfrihet som de kulturradikala huvudstadstidningarna förordade. De underskattade dock grovt den kristendomsvänliga opinionen och den utbredda misstro som deras kulturradikalism väckte, särskilt utanför huvudstaden. Kyrkoherden i Markaryd i Småland påpekade till exempel att man varit mån om att namninsamlingen skulle gå juste till, eftersom man inte ville ”låta Stockholmstidningarna diktera hur man skall göra”, och han fortsatte att man kunde bli förvånad över ”att de stora partitidningarna har så stort förtroende till folks politiska omdöme, när det gäller att värva deras röster, men så total misstro till deras religiösa omdöme /.../. Folk tror naturligtvis inte att de begriper sig på gymnasiets schemasättning. Men de tror helt enkelt, att orientering om kristendom, särskilt bibelkännedom, är av fundamentalt värde för både ungdom och andra” (FI b:3).

Mediernas betydelse och i synnerhet landsortspressens

När namninsamlingen startade i Markaryd kände ”praktiskt taget alla /.../ till saken förut genom press, radio och TV, inte minst motargumenten”, påpekade kyrkoherden, och intygade därmed den viktiga roll som medierna hade för denna namninsamling, (FI b:3). Här ska nu en del av dessa medier uppmärksammas, nämligen landsortspressens betydelse. Den var vid denna tid utsatt för strukturella förändringar, som ännu inte hade slagit igenom med full kraft.

Svenskarna var vid den här tiden ett tidningsläsande folk. På 1960-talet hade de den största konsumtionen i världen av dagstidningar i relation till tidningsexemplar per invånare. Mest betydde de lokala och regionala tidningarna, även om Stockholmstidningarnas landsortsupplagor stadigt ökade under 1960-talet. Under 1900-talet fram till 1960-talet överskred landsortstidningarnas totala utgivning per år den som gällde tidningarna i de tre största städerna (Stockholm, Göteborg och Malmö). År 1962 vände denna trend och storstadstidningarnas totala utgivning överskred detta år med knapp marginal landsortspressens totala utgivning. Samtidigt pågick en annan strukturell förändring, nämligen nedläggningen av dagstidningar. Den gällde ditintills främst konservativa landsortstidningar. Allt detta bidrog till en centralisering av dagspressens produktion och distribution (Vallinder 1971 s. 142–144). Hösten 1963 hade ännu inte dessa strukturella förändringar blivit så kännbara för den vanlige tidningsläsaren.

Kännetecknande för den svenska pressen var den stora andelen av partipolitiskt bundna tidningar med en dominans av liberala tidningar, följt av de konservativa och de socialdemokratiska (år 1965 var den procentuella fördelningen av tidningarnas politiska tillhörighet följande: 46,9 liberala, 23,5 konservativa, 21,9 socialdemokratiska, 3,3 centerpartistiska, 0,1 kommunistiska och 4,3 övriga, Vallinder 1971 sid. 145). En överväldigande majoritet av landsortstidningarna hade således en borgerlig profil och merparten av dem var också kristendomsvänliga.

Den kristna pressens betydelse

På julafton 1963 hade den folkpartistiska tidningen *Nyaste Kristianstadsbladet* en ledarartikel om namninsamlingen, där man framhöll att

det var en ”aktning svärd opinionsyttring” med över två miljoner namnunderskrifter, särskilt som den hade motarbetats av en del av tidningspressen. Denna opinionsyttring vittnade enligt tidningen inte om en avkristning eller en utbredd sekularisering utan om en positiv religiös inställning om än en mer passiv jämfört med tidigare. Dessa uppskattande kommentarer om namninsamlingen från en av de många landsortstidningarna kan sägas vara representativ för merparten av dem vid denna tid. Flera folkpartistiska landsortstidningar representerade frikyrkliga intressen, t.ex. *Jönköpings-Posten*. Även i huvudstaden hade den kristna pressen haft en stark förespråkare genom *Svenska Morgonbladet*. Den tidningen lades ned 1958. En aktiv roll i namninsamlingskampanjen spelade Pingstkyrkans dagstidning *Dagen*, som hade startat 1945. Dess chefredaktör Lewi Pethrus (1884–1974) manade till uppslutning kring namninsamlingen och påpekade att alla kristna satt i samma båt (5/10 1963).

En viktig slutsats som kan dras är att den utbredda kristendomsvänliga inställningen i landsortspressen bidrog till att namninsamlingen fick ett så stort stöd. Därtill kom de många kristna organen, ofta med utgivning en gång i veckan, som också slöt upp kring namninsamlingen.

Namninsamlingens följder

Som en omedelbar följd av namninsamlingens resultat bildades i januari 1964 ett nytt politiskt parti i Sverige, nämligen Kristen Demokratisk Samling. Drivande bakom detta partis tillkomst var pingströrelsen. Ledande män inom denna rörelse ansåg till skillnad från t.ex. ledarskribenten i *Nyaste Kristianstadsbladet* att avkristningen i Sverige gått för långt och måste stoppas genom aktivt politiskt agerande. Då hjälpte inte utomparlamentariska aktioner utan ett parti måste bildas, som kunde utöva parlamentariskt inflytande och påverka rikspolitiken.

I kristna kretsar blev man också besviken över att regeringen inte tog mer hänsyn till namninsamlingens krav än vad den trots allt gjorde, när det gällde kristendomsundervisningen på gymnasiet. Den reducerades visserligen men inte tillnärmelsevis så mycket som gymnasieutredningen från början hade tänkt sig. Så det opinionstryck som namninsamlingen utgjorde gav viss utdelning.

Rubrikerna på Expressens ledarsida 5 oktober och 20 november 1963 är ett par exempel på negativa reaktioner på namnsamlingskampanjen i Stockholmstidningarna.

Avslutande reflektioner

I denna artikel har jag lyft fram pressdebatten i anslutning till den kyrkliga namnsamlingen 1963 och särskilt pekat på landsortspressens förmodligen avgörande betydelse. Över huvud taget är mediernas roll och betydelse i sammanhanget omvittnad. Här har jag dock utelämnat televisionen och radion.

TV-mediet hade vid 1960-talets början fått allt större genomslagskraft, och radion hade redan detta sedan lång tid tillbaka. Ändå har jag valt att fokusera på pressens betydelse. Fortfarande ansågs den av hävd vara den viktigaste nyhets- och opinionsförmedlaren, i synnerhet på landsbygden. Än hade inte de strukturella förändringarna inom mediavärlden mot ökad centraliserad produktion och distribution samt nedläggningen av dagspressföretag, blivit alltför kännbara. Nästan hälften av dagspressutgivningen 1963 utgjordes av landsortsupplagorna, och av dessa tidningar var de flesta positiva till namnsamlingen. Utan landsortspressens starka stöd hade den säkert inte blivit så framgångsrik som den faktiskt blev. Samtidigt vittnade den även om en motsättning mellan landsorten och huvudstaden, mellan ”vi” och ”dom”, mellan mer eller mindre kristna och kulturradikaler.

Denna artikel på förstasidan i Göteborgs-Posten den 28 oktober 1963 visar hur kyrkans män i Göteborg slöt upp kring namninsamlingen.

De flesta svenskar tycks inte ha ifrågasatt kristendomsundervisningen i skolan. Ju mer namninsamlingen debatterades i medierna för och emot, desto mer gynnade det den. De kulturradikala attackerna ansågs vara överdrivna och förfelade sitt syfte. Aversionen mot kulturradikalismen förstärktes också genom den skjutjärnsjournalistik som Herbert Söderström använde sig av.

De mindre troende, de ”vanekristna, ljumma /.../ och allmänt kristendomsvälvilliga” för att citera Söderström, utgjorde en stor andel av Sveriges befolkning vid denna tid och här lyckades namninsamlingarna få många av deras underskrifter. Såsom kyrkoherden i Markaryd påpekade ansåg många att kristendomsundervisning, särskilt bibelkunskap, var av stort värde för både ungdom och andra.

Även ateister gav sitt stöd till namninsamlingen. Det gjorde till exempel litteraturvetaren Victor Svanberg (1896–1985) i Uppsala. Han, och även hans kollega i Lund, Carl Fehrman (1915–2010), befarade nämligen att förståelsen för det västerländska kulturarvet skulle äventyras om kristendoms-kunskaperna minskade. Söderström kallade dessa akademiker för ”konservativa kulturkorpraler”.

År 1963 hade ännu inte vänstervågens radikalisering av samhället slagit igenom. Det skulle dröja ytterligare ca tio år. Då lanserades bilden av Sverige som ett av de mest sekulariserade, jämlika och jämställda länderna i världen, en bild som i hög grad präglad och överskuggat andra föreställningar om Sverige, åtminstone fram till millennieskiftet år 2000.

Ett studium av namninsamlingen har fungerat som ett titthål genom vilket ett totalt annorlunda medialt och religiöst landskap framträder än

det som råder idag med internet, nya sociala medier, avskaffandet av statskyrkan och religiös pluralism. Ändå är det endast drygt femtio år sedan namninsamlingskampanjen ägde rum.

Källor och litteratur

Såvitt jag har kunnat se finns det ingen större egen undersökning av 1963 års namninsamling utan den finns omnämnd i samband med undersökningar av kristendomsundervisningen, KDS bildande samt reformering av gymnasieskolan på 1960- och 70-talen.

Den som mest utförligt kommer in på pressdebatten är Algotsson, Karl-Göran *Från katekestvång till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet*. Uppsala 1975, se främst s. 372–442

För övrigt se:

Brohed, Ingmar *Sveriges kyrkohistoria: Religionsfrihetens och ekumenikens tid*. Band 8, Stockholm 2005, s. 197–198, 205–206

Johansson Heinö, Andreas Har religionen blivit vänster? De svenska partierna och religionsfrågorna. *Religionen i demokratin – ett politiskt dilemmas återkomst*. Red Eli Göndör, Timbro 2013, s. 16–17

Olivestam, Carl Eber *Idé och politik III. De politiska partierna – skolan och ideologin. Från 1960 års gymnasieutredning till 1970 års gymnasieöversyn*, Umeå 1989, s. 29–33, 120–122

Fakta om pressförhållanden bygger på följande:

Tollin, Sven *Svensk dagspress 1900–1967. En systematisk och kommenterad kartläggning*. Stockholm, TU:s Förlags AB 1967

Vallinder, Torbjörn *Press och politik*. Lund, Gleerups 1971

Citat och referat som inte är hämtade från dagspressen är tagna från Diakonistyrelsens Samkristna skolnämnd, som förvaras på Riksarkivet i Arninge. Inom parentes har volymen angivits (FI a och FI b).

Ann-Katrin Hatje är professor i historia och har tidigare varit chef för Sveriges pressarkiv i Riksarkivet. Tillsammans med fd redaktionschefen på *Svenska Dagbladet* Lars Lagerstedt startade hon utgivningen av *Press-historisk årsbok* 1984.

Epost: annkatrin.hatje1@gmail.com

”Framtiden”

Ett nedlagt kvinnotidningsprojekt

Ellinor Melander

År 1902 bildades Föreningen för kvinnans politiska rösträtt (FKPR) med lokalavdelningar i Stockholm och Göteborg. Året därpå bildades Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR) med Anna Whitlock som ordförande. Inom rösträttsrörelsen samarbetade den borgerliga och den socialdemokratiska kvinnorörelsen. Snart väcktes tanken på att ge ut en egen tidning. Det skulle emellertid dröja tio år innan LKPR fick möjligheter att ge ut *Rösträtt för kvinnor*, som existerade 1912–1919.

Under mellantiden publicerades merparten av rösträttsmaterialet i kvinnotidningar som *Idun* och Fredrika-Bremer-förbundets *Dagny*, men också i dagspressen, där de kvinnliga journalisterna bidrog till rösträttskampen genom att bevaka och skriva om alla de möten, föredrag och konferenser som hade den kvinnliga rösträtten på dagordningen. Om detta har Birgitta Ney skrivit i ”Osynliga förbindelser: Om kvinnliga journalisters dolda insats i rösträttskampen”.

Diskussionerna om en egen tidning pågick dock till och från, och 1907 verkade det som om en sådan skulle kunna bli av. Initiativtagare var Hilda Sachs, aktiv i rösträttsrörelsen sedan starten och verksam som frilansjournalist, vid den här tiden på *Svenska Dagbladet*. Här vill jag berätta om detta tidningsprojekt, så som det framställs i Hildas brev till vännen Hinke Bergegren, socialistagitatorn på socialdemokratins vänsterkant, som fick tillbringa större delen av år 1907 i Ystads kronohäkte för antimilitaristisk propaganda. Han hörde till den minoritet bland männen som helhjärtat stödde kvinnornas rösträttskamp.

*”Tidningen skall vara för kvinnosak
samt radikal”*

I slutet av mars 1907 nämner Hilda tidningsplanerna för första gången. Den utlösande faktorn tycks ha varit en artikel i *Dagens Nyheter*, skriven av manliga folkskollärare, vilka kritiserade det faktum att lärarkårens kvinnomajoritet hade flera röster än männen som var i minoritet.

Mest i vrede öfver en artikel i D.N. af folkskollärare om ”Kvinnoregemente” därför att de 4/5 kv. ha flera röster än 1/5 män, sammankallade jag till mig i dag 13 af de mest intensiva kvinnosakskvinnorna för att tala om en tidning. Jag är nu beredd att slunga alla betänkligheter och kasta mig in i en sådan. Vi voro 8 här. De flesta hade från olika håll hört förslag om en dylik tidning. – Så om vi icke göra det, blir det andra. – Vi beslöto söka åstadkomma en 15 000 à 20 000 aktier på 50 kr. till en veckotidning samma format som ”Brand” att börja i höst. Jag föreslogs till redaktör; tillsammans med mig skall en fröken Staël v. Holstein, som är utmärkt praktisk, ordna en del till fredag d. 5, då vi samlas här på nytt, o. jag skall ha ett upprop skrifvet. Som namn föreslogs ”Framtiden”. Hvad säger du om det? Jag menar om namnet i det hela. Du tycker nog det är vågadt af mig, om ”saken icke går”. Men hvad förlorar jag egentligen? För övrigt vill jag göra något vågadt nu – det är det enda, som kan tillräckl. intressera mig. Tidningen skall vara för kvinnosak samt radikal – vi vilja söka få makt, innan det andra hållet tar den. (Brev till Hinke den 29/3 1907)

Hildas hänvisning till ”det andra hållet” ger en antydning om de motsättningar som fanns inom kvinnorörelsen, dels mellan rösträttsrörelsens höger- och vänsterfalanger, dels mellan rösträttsrörelsen och Fredrika-Bremer-förbundet (FBF). Många kvinnor var medlemmar i såväl FBF som FKPR, så även Hilda, men hon var aldrig någon aktiv fredrika. Hon och de ”intensiva kvinnosakskvinnor” som nämns, hörde alla till vänstern inom rösträttsrörelsen. Bland dem fanns Anna Lindhagen, Tyra Kleen, Lilly Paykull, Signe Bergman, läkarna Ada Nilsson och Alma Sundquist samt den ovan nämnda Mathilda Staël von Holstein, som sedermera skulle bli Sveriges andra kvinnliga advokat efter Eva Andén.

Till nästföljande planeringsmöte, hos Hilda den 5 april, hade hon som avtalat skrivit ett upprop som deltagarna ”voro mycket förtjusta i”. Tyvärr har detta upprop – som hon bifogade brevet till Hinke – inte bevarats, så vad som stod i det vet vi inte. Han skrev i alla händelser ett uppmuntrande brev tillbaka och Hilda gladdes över hans ”varma intresse för den där tidningssaken” (Brev till Hinke 6/4 1907).

Men en dryg vecka senare hade läget helt drastiskt förändrats, och Hilda ville inte längre ta på sig redaktörskapet. Vad var det då som plötsligt hade hänt? För att förstå det behöver vi gå tillbaka i tiden. Orsaken till hennes omsvängning hette Hjalmar Branting. Hilda hade ända sedan början av 1890-talet umgåtts privat med paret Anna och Hjalmar Branting,

men någon gång omkring 1905–1906 hade hon brutit med Hjalmar på grund av hans och socialdemokraternas inställning till kvinnlig rösträtt. Hilda och Anna fortsatte dock att vara vänner och Annas dotter Vera von Kraemer, som själv var aktiv i rösträttsrörelsen, skriver om brytningen i boken *Brantings på Norrtullsgatan*:

För resten hade socialdemokraterna hållit tillbaka den kvinnliga rösträtten, de ägnade den en viss misstro tills vidare. Enligt parollen att kvinnorna, då de fingo den, skulle ”rösta som prästerna ville”. Arbetarna togo inte sina hustrur med i den nya anstormningen och ledarna förhälllo sig rätt strama. Vilket kom Hilda Sachs som övertygad rösträttskvinna att bryta med Hjalmar, efter att ha hört till umgänget. (s. 227)

”Jag lofvade ställa till skandal”

På våren 1907 skulle FKPR i Stockholm anordna ett massmöte för att fira femårsdagen av rösträttsföreningens grundande. Den gången, på våren 1902, hade det varit tre kvinnogrupper som tillsammans tagit initiativet till föreningen: Fredrika-Bremer-förbundet, Kvinnoklubben och deltagarna på två möten i Folkets Hus, de senare med en uttalad vänsterkaraktär. Hilda hade hört till invigningstalarna där, och Hinke hade också deltagit och kritiserat Branting för att han inte hade tagit med kvinnorna i sin rösträttsproposition. Branting menade att kvinnorna skulle stå tillbaka och vänta, för att inte försvåra lösningen för männen. En del socialdemokratiska kvinnor, som Kata Dalström, stödde Branting (Se Björkenlid, s. 60; *Dagny* 1902:8).

Till femårsjubileet hade FKPR:s styrelse beslutat att bjuda in Hjalmar Branting som en av talarna. Det var alltså detta som fick Hilda att avsäga sig redaktörskapet. Hon skriver till Hinke om sin besvikelse och ilska:

I morgon är det d. 17, fem år sedan det första af de två stora mötena i Kvinnans rösträtt i A:salen. Jag fäster mig därvid, emedan – allting är sig alltid likt under solen. Du skall höra, hvarför jag just nu funnit det. I går sade jag nämligen återbud på sammanträde här hos mig angående att jag skulle vara redaktör i den nya tidningen. Vi hade sammanträde här på söndagsmiddag också. Då kommo Anna Lindhagen och Signe Bergman mycket sent, emedan de haft möte i röstr.fören.s styrelse, och berättade om ett massmöte, som ordnas för kv. rösträtt på Cirkus eller Sv. Teatern en sönd.mid. och där man tänkt sig 3 kv. och 3 manl. talare, bland dessa senare –

Branting. Jag blef utom mig, jag lofvade ställa till skandal. Det försvarades med, att man måste ha en af hvarje parti, man skulle ha en Adelsvärd, Lindhagen och honom. Men hvarför icke då en soc.dem. kvinna, en af de få, som ständigt hållit på saken, fru kapp-Pettersson eller frkn Strand? Detta var, hvad jag sade då. Anna Lindh. svarade, hon också varit emot Br. men låtit intala sig af frkn Whitlock(!) – Nåväl, till igår hade jag tänkt öfver allt. Det är ju ej hans fel, om han kommer. Det är deras, som be honom. Och det får jag anmärka på inom föreningen. – Men deras redaktör kan jag således icke vara. Det fins således icke två – de två jag litade mest på, som anser, att man skall hålla en ren sak ren. Jag skulle bli tvungen att skrifva gillande om t.ex. ett dylikt möte! Aldrig! Jag sade nej i går, men icke hvarför, endast att jag förlorat min tro, tron på att jag passade, och därför icke ville. Hela företaget är i alla händelser uppskjutet till hösten. De veta ingen annan de kunna välja. Du kan veta, när de började jollra om t.ex. ”frkn Henriques i Dag.Nyh. – hurudan är hon?” Det behövs således icke ens vara kvinnosakskvinna. – Men allt detta är mig en grym missträkning. Jag hade gladt mig åt nu ändtligen! Få kasta mig in i något. Således aldrig. (Brev till Hinke 16/4 1907)

De tre föreslagna manliga talarna var alla riksdagsmän, ”en af hvarje parti”: Theodor Adelsvärd var vid den här tiden moderat, Carl Lindhagen representerade Liberala samlingspartiet och Hjalmar Branting var socialdemokrat. (Adelsvärd skulle senare bli liberal och Lindhagen socialdemokrat.)

Med ”de två jag litade mest på” avses Anna Lindhagen och Signe Bergman, som båda hade och/eller skulle få framskjutna positioner inom såväl FKPR som LKPR. Att det var LKPR:s ordförande Anna Whitlock som övertalat dem att ha Branting som talare, gjorde ju Hildas motstånd än mer meningslöst. Hinke försökte trösta henne med att ”de ha ej ögonen öppna som du”, det vill säga, de insåg inte vilka konsekvenserna skulle bli för den nya tidningens redaktör. Att hålla fast vid att tidningen skulle vara radikal verkade inte heller lätt, vid närmare eftertanke, eftersom så många olika kvinnoorganisationer ville publicera sig i den. ”Och du vet, hur mycket de vilja ha in! Kvinnosak är modärn från alla läger, ’hvita bandet’ och allt” (Brev till Hinke 1/5 1907).

Den ”frkn Henriques” som Hilda nämner lite nedlåtande skulle året därpå bli mer känd under namnet Elin Brandell, sedan hon gift sig med DN-kollegan Simon Brandell.

Tidningsprojektet sköts alltså upp tills vidare i brist på lämplig redaktör. I slutet av augusti nämner Hilda att hon känner sig sorgsen över det

som hänt. ”Jag har beundrat din förmåga att stå ut med folk omkring dig – som är i viss mån nödvändigt för att uträtta något. (Jag tänker på min egen svaghet, när jag afsade mig redaktörskapet i den ämnade kv.tidn. Nu göra lärarinnorna en på egen hand.)” (Brev till Hinke 26/8 1907)

”De äro vilda efter att ha mig”

I oktober låter sig Hilda övertalas att åter tacka ja till redaktörskapet för att tidningsprojektet alls ska kunna bli av. Hon vill egentligen inte längre, men känner det som sin plikt gentemot kvinnosaken. Dessutom vill hon inte ha dåligt samvete för allt bråk. Till Hinke skriver hon:

Tänk dig, i går på en komité stod jag i valet, att Kvinnotidningen ”Framtiden” ej blir af om jag ej blir redaktör – ty det fins ingen annan – eller att arbeta för kvinnosak. Och jag sade ja, med en dam från Nkpg som medredaktör – hon är åtminstone vacker – för att jag skulle slippa ha allt reaktionärt bråk på mitt samvete. I dag är jag sjuk, ty jag hinner ju ej med Brand på detta sätt – och aldrig skriva böcker. Och säger jag nu återbud mister jag all aktning. Hvad skall jag göra? Den skall börja i december. Och blir jag ej redaktör, sköta de den, så att jag gråter. Men jag kan ej det praktiska. – Har du hört värre! – Folkskolärarynnor svara för massor af aktier – de äro vilda efter att ha mig för de artiklar jag gjort i lönefrågan. – Nej, jag önskar jag finge skriva böcker! – Men de få ej sköta tidningen hur som helst! (Brev till Hinke 4/10 [1907])

Den medredaktör som nämns är Hilma Söderberg, ordförande i Norrköpings rösträttsförening och dessutom litterärt verksam. Hon hade nyligen vunnit tre litterära pris, kan Hilda berätta i ett senare brev. Ett i *Hvar 8de dag* för en roman och två i *Idun* för skådespelen ”Segerpalmen” och ”Sfinxen” (Brev till Hinke 20/10 1907; *Idun* 1907:42).

Att Hilda egentligen ville ägna sig åt skönlitterärt skrivande framgår ofta. Det hon nämner om att inte hinna med *Brand* är intressant, eftersom det inte har varit känt att hon var Hinke behjälplig i hans redaktörskap för ungsocialisternas tidning. I hennes brev diskuteras diverse redaktionella frågor. Hon ger råd och tips, kritiserar, ändrar i texter, recenserar dikter och översätter bidrag till tidningen från olika språk. När Hinke vill ha en dikt översatt från ryska, säger hon emellertid ifrån. ”Den ryska arbetarsången tror jag ej jag kan öfversätta. En fullständig bearbetning kan

Hilda Sachs vid förra sekelskiftet och tiden för kvinnornas rösträttskamp.

måhända göras, men den tar tid, och jag vet ej nu. När ville du ha den?" (Brev till Hinke 2/11 [1907]).

Att de kvinnliga lärarna var "vilda" efter att ha Hilda som redaktör hängde samman med att hon, som f.d. flickskolelärare, engagerade sig i lärlöner och skolfrågor generellt.

"All makten vilja de ensamma ha"

Komna så här långt inlämnade initiativtagarna till tidningen två skrivelser till Fredrika-Bremer-förbundet för att informera om planerna på att utge en veckotidning för kvinnor och förhöra sig om hur FBF ställde sig till denna fråga. Detta fick förbundet att agera snabbt. Redan i början av november beslutade FBF:s styrelse att ombilda *Dagny* till veckotidning (Björkenlid, s. 152 f.).

I *Dagny* presenteras omvandlingen till veckotidning som svaret på en vitt spridd önskan ”från representanter för olika kvinnogrupper”, som hade inkommit med en skrivelse till förbundet om att *Dagny* måtte förändras till en veckotidning. Men längre fram i artikeln antyds vad som fått FBF att fatta ett snabbt beslut i frågan. Förbundets styrelse hade ”ansett tidpunkten vara inne att förvandla tidskriften till en tidning, så mycket mer som till styrelsens kännedom kommit att planer varit å bane på skilda håll inom de socialt bildade kvinnornas läger att få till stånd en kvinnornas egen tidning” (*Dagny* 1907:18/19, s. 369 ff.).

Hilda skriver till Hinke om den senaste vändningen i kvinnotidningsfrågan:

Käre vän! Vet du, hur det gick med tidningen? På komitémötet upplystes af en medlem, att Fredr.Br.förbundet – i hvilket vår herre tycks ha inblåst en lefvande ande i dess näsa – ämnar göra ”Dagny” till veckotidning. Det är då icke lämpligt att konkurrera. Frkn Torstenson, förb:s nya föreståndarinna, är ung och högst verkligt feminist. Hon tycks kunna göra om det som hon vill. – På så sätt slapp jag. Ty jag kan ej tänka annat, än att jag, då vi om en 10, 12 dagar skulle få veta närmare, får höra annat, än att det är så godt vi inhibera vårt förslag. (Brev till Hinke 15/10 1907)

Hilda verkar lättad över att få släppa tidningsprojektet. Samtidigt framgår att hon är kritisk till både FBF och *Dagny*, men sätter sina förhoppningar till förbundets nya föreståndare Axianne Thorstenson, en ung akademiker som var aktiv i frisinnade kretsar (Manns, s. 172).

Ombildningen av *Dagny* betydde dock inte att FBF var berett att avstå från inflytandet över tidningen. Det beslutades att styrelsen för Föreningen *Dagny* u.p.a. skulle bestå av sju personer, av vilka en skulle vara *Dagnys* redaktör, vald av FBF:s styrelse. Ytterligare två platser skulle tillsättas av förbundet. Till de fyra övriga platserna valdes Stina Quint, Mathilda Staël von Holstein, Hedvig Sidner och Sigrid Björklund. Av dem hörde endast en, Mathilda Staël von Holstein, till ”de röda”, som Signe Bergman kallade gruppen kring Hilda och projektet ”Framtiden” (Björkenlid, s. 153 f.; Manns, s. 173). Hilda kommenterade styrelsevalet: ”Du skall tro, efter ett par underhandlingar med Fr.Br.förbundet, se vi att all makten vilja de ensamma ha, skola bland annat sätta till redaktör, och nu måste vår förra komité sammanträda igen, ty nu få vi dra oss från dem” (Brev till Hinke 7/11 1907).

Att FBF förbehöll sig rätten att tillsätta efterträdaren till *Dagnys* avgående redaktör Lotten Dahlgren, ironiserade Hilda över, eftersom det troligen skulle innebära att tidningen förblev vid det gamla och inte blev den radikala kvinnotidning som hon och ”de röda” hade velat starta. Till Hinke skriver hon:

Redaktör, som förb. skall tillsätta, blir säkert omsorgsfullt sökt någon, som 1) icke arbetat i kvinnosak, 2) icke har tidningsvana. Så den får nog lätt. (Brev till Hinke 12/11 [1907]) – De har hittat en oansenlig fröken Kleman, som är på bank, till redaktör – hon har gifvit ut en roman i *Idun*. Frid vare med dem! (Brev till Hinke 18/11 1907)

Den ”fröken Kleman” som Hilda skriver nedsättande om avsåg Ellen Kleman, som kom att bli redaktör för såväl *Dagny* 1908–1913 som dess efterföljare *Hertha* 1914–1932.

Epilog

Redan i *Dagnys* första nummer som veckotidning omnämns Hilda Sachs som en av ”de personer, som lofvat ställa sina pennor till tidningens förfogande”. Bland det tjugotal skribenter som nämns finns en blandning av höger- och vänsterkvinnor. Trots sin kritiska inställning var Hilda alltså redo att direkt börja medverka i den ”nygamla” tidningen. I nästföljande nummer finns den första artikeln av henne, ”Snabbkurserna för de kvinnliga rösträttsombuden” (*Dagny* 1908:2).

Från senare delen av 1908 till våren 1910 var Hilda bosatt i Rom, som korrespondent för *Svenska Dagbladet*. Under den perioden medverkade hon i *Dagny* med enstaka artiklar och reportage från Italien.

I Sverige fortsatte diskussionen om en egen rösträttstidning, och 1911 övergav LKPR samarbetet med *Dagny* för att under åren 1912–1919 ge ut *Rösträtt för kvinnor*. När Föreningen *Dagny* formellt hade upplösts och tidningen åter stod i FBF:s regi, bytte den namn till *Hertha*.

Rösträtt för kvinnor kan ses som ett förverkligande av de planer som diskuterades redan 1907. Hilda Sachs kom att medverka regelbundet i den tills kvinnorna fått rösträtt, tidningen spelat ut sin roll och följaktligen lades ned.

Källor och litteratur

Otryckta källor:

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

Hinke Bergegrens arkiv:

Brev från Hilda Sachs u.å. (vol. 3).

Brev från Hilda Sachs 1907 (vol. 7).

Tryckta källor och litteratur:

Björkenlid, Bertil, *Kvinnokrav i manssamhälle: Rösträttskvinnorna och deras metoder som opinionsbildare och påtryckargrupp i Sverige 1902–21*, Diss. (Uppsala, 1982).

Kraemer, Vera von, *Brantings på Norrtullsgatan* (Stockholm, 1939).

Manns, Ulla, *Den sanna frigörelsen: Fredrika-Bremer-förbundet 1884–1921*, Diss. (Stockholm, 1997).

Melander, Ellinor, "Hilda Sachs", *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd 31 (Stockholm, 2000–2002).

Ney, Birgitta, "Osynliga förbindelser: Om kvinnliga journalisters dolda insats i rösträttskampen", *Rösträtten 80 år* (Stockholm, 2001).

Osign., "Diskussionsmöten", *Dagny* 1902:8.

Osign., "Omorganisering af Dagny", *Dagny* 1907:18/19.

Red. af Idun, "Iduns dramatiska pristäfling: Fyra prisbelönade verk, däraf två af samma författarinna", *Idun* 1907:42.

Sachs, Hilda, "Snabbkurserna för de kvinnliga rösträttsombuden", *Dagny* 1908:2.

*

Ellinor Melander är FD i idéhistoria. Under åren 2001–2009 var hon 1:e arkivarie och områdesansvarig för Sveriges Pressarkiv i Riksarkivet, 2002–2012 var hon redaktör för *Presshistorisk årsbok*.

Epost: ellinor.melander@gmail.com

Om när myggan *Musikens Makt* slog elefanten *Ny Musik* med 7-1/2

Håkan Sandblad

Det här är berättelsen om en kuriös fotnot i modern svensk presshistoria, en märklig tidningskamp som var ett typiskt 1970-talsfenomen, ett utmärkt exempel på att pengar inte är allt och på att tro kan försätta berg.

1972 gav Specialtidningsförlaget på Åhlén & Åkerlund ut en provtidning med namnet *Bra Musik*. Den riktade sej till en ung poppublik och var i stor utsträckning skriven av kända musikjournalister. Kjell Alinge, Janne Forssell, Tommy Rander, jag själv och Måns Rossander hördes regelbundet i radio, andra var skribenter som Peter Mosskin och Bengt Eriksson. *Bra Musik* hade fyrfärgstryck, stora annonser och var brett upplagd med topplistor.

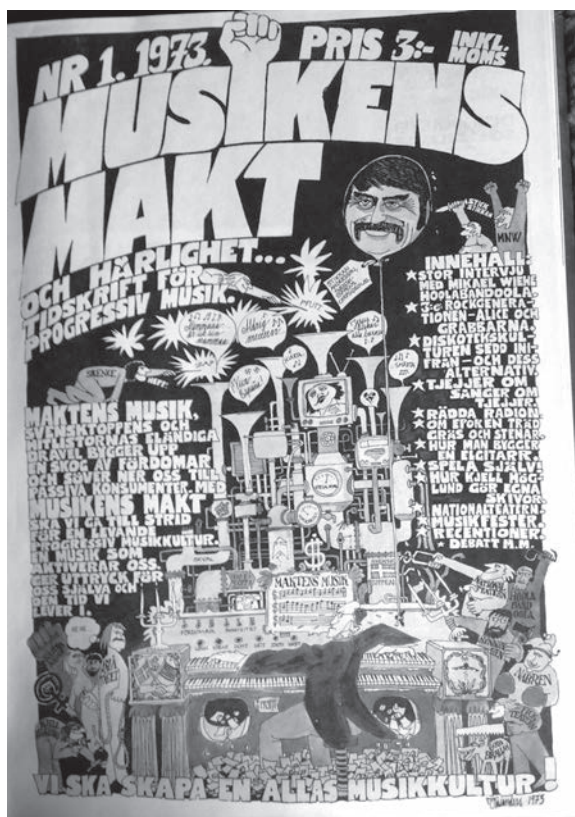
Specialtidningsförlaget tyckte nöjt med resultatet och bestämde sej tidigt 1973 för att starta *Ny Musik* som skulle ha ungefär samma upplägg och ges ut varannan vecka. Affärsidén var ett magasin för bevakning av både den mera kommersiella popmusiken och den vänsterinriktade musik med svenska texter som växte fram i anslutning till musikfesterna på Gärdet i Stockholm 1970. En växande marknad var lätt att ana. ABBA stod inför sitt stora genombrott, Hoola Bandola på den andra kanten hade redan fått sitt. *Ny Musik* städslade en redaktion på sju personer, de flesta med meriter från veckotidningsbranschen. Ingen var musikjournalist; fackkunskap skulle man köpa av etablerade frilansar.

Flera av dessa tänkbara skribenter, främst Tommy Rander och jag själv, hade under tiden kommit på helt andra tankar. Vi gjorde tillsammans program för radions ungdomsredaktion i Göteborg varje vecka. Där spelade vi regelbundet den nya svenska popmusiken (förutom mycket blues, rock och folkmusik) och gjorde reportage kring den. Det var vi rätt ensamma om. Övrig radio och TV och dagpressen var mycket kallsinniga till den här kulturyttringen. De så kallade rikstidningarna recenserade knappt alls dess nya skivor eller konserter, gjorde inte heller reportage kring den. Vi hade ingen anledning att tro att denna nya, Bonnierägda

tidning skulle bete sej annorlunda. *Ny Musiks* mål var att tjäna pengar och varför skulle just det organet seriöst vilja backa upp musik som bekämpade det Bonniers stod för?

Vi talade med musiker, med sympatiskt inställda journalistkolleger och inte minst med de tre institutioner som fanns inom musikvänstern, det som snart skulle kallas den progressiva svenska popmusiken, ”progen”. De var skivbolagen Silence och Musiknätet Vaxholm (MNW) samt deras distributionsbolag SAM-Distribution som också fanns i Vaxholm.

Vid ett möte där bestämde sej ett tiotal av oss tidigt 1973 för att starta eget. Tidningen fick namnet *Musikens Makt* efter ett stencilerat internblad i Vaxholm där vår nya tidning skulle offsettryckas och där distributionen därför kom att ligga. Göteborg var en given plats för redaktionen.

Musikens makt kom ut med sitt första nummer 1973 och fortsatte sin utgivning till våren 1980. Här är första tidningen som trycktes i 10 000 exemplar.

Den fick en anställd med lön, den originelle tecknaren Kaianders Sempler som dessutom både var musikalisk och ansvarig utgivare. Han och distributören Marie Nilsson var anställda på halvtid och avlönades med 1.000 kr i månaden. Alla övriga skulle jobba utan ersättning och så blev det. Själv var jag redaktionschef i drygt två år och försörjde mej som frilans på Sveriges Radio.

Starten tänktes ske genom ombuds- och musikerförsäljning vid den kommande sommarens många musikfester runt om i landet. Även så blev det. *MM*:s första nummer trycktes och såldes i 10 000 ex. Ett senare år var siffran 1–2 000 högre. Prenumerationerna strömmade tidigt in och stannade på cirka 4 000. Vi fick nog aldrig in redovisade pengar för mer än 7–8 000 ex. Men det räckte ändå för att göra *Musikens Makt* till en av landets största vänstertidningar. Frågan är om någon mer än *Folket i Bild-Kulturfront* (som startade året före) hade större upplaga.

Från nr 1/1973 var *Makten*, som den oftast kallades internt, en mycket speciell tidning. Sempler handritade rubrikerna till artiklarna som skrevs ut på elskrivmaskin utan raderknapp. Det innebar att allt tog oändligt lång tid. Mycket tippexande krävdes av oss journalister som var vana vid en handdriven Halda där man bara x:ade över alla felskrivningar. Alternativ Handel lånade oss IBM- maskinen, filmaren m.m. Lasse Åberg försåg oss med en reprojamera, Blå Tåget-musikern och Monark-arvingen Tore Berger lånade oss det startkapital som den ideella ägarföreningen på cirka 30 kulturaktivister inte hade en möjlighet att få fram annars. Kapital eller bankkontakter hade ingen.

Men mänskliga kontakter fanns det gott om. I premiärnumret var antalet skribenter rätt litet (19), det gällde att få ut tidningen före sommarens stora musikfester och tiden att ragga folk var knapp. Men redan i nr 2 hade vi över 40 skrivande, fotograferande och ritande medarbetare. Under året som gick skrev de om allt möjligt med musikanknytning, mycket om rock och pop i alla de former, inte bara svensk utan även om Rolling Stones, Alice Cooper och Dr. John, om folkmusik, visor, om Majakovskij, om tysk politisk rock, om hur man spelade bluesmunspel, om aktionsgrupper, om musikfester, om entusiaster runt om i landet, om intressanta artister utanför den givna vänsterkretsen, avslöjande reportage om Sveriges Radios samarbete med skivbranschen. Vi var flera som bara kunde gå in på chefens rum en sen kväll, hämta protokollen ur en av hans pärmar, kopiera dem och publicera dem.

En del rättrådiga debattartiklar om att Beethoven var borgerlig och om vikten av dialektiskt tänkande innehöll *Makten* också. Som redigerare

hade man mycket att göra. Jag strök hårt i testuggarnas teoretiska utläggningar. Märkligt nog slapp vi i stort sett fördömande reaktioner från grabbarna på yttersta vänsterkanten. *Makten* var en av de få politiska tidningar som accepterades av de flesta schatteringar från socialdemokrati till KFML:r. Som Göteborgare antogs vi ofta vara rätttroga r:are. Det var vi inte alls. Ingen i redaktionen eller ens i kretsarna nära den var till den grad dogmatisk.

Det kunde man lätt konstatera genom att läsa tidningen. Inte bara layouten var vildvuxen och anarkistisk (lite töntig var en annan åsikt) för att vara en tidning som så snabbt blev spridd och därmed på sitt sätt etablerad. Innehållet var också mycket brett.

Nya medarbetare tillkom i en aldrig sinande ström. Våra Sveriges Radio-kontakter var ju lysande och skriva kunde de också, Mia Gerdin, Kerstin Wixe, Lennart Wretlind, Inga Rexed, Jeanette Gentele och Tomas Tengby. Många medarbetare var riksbekanta redan då och andra blev det med tiden: Gunilla Thorgren, Tjia Torpe, Lars Åberg, Channa Bankier, Peter Mosskin, Odd Clausen, Eva Geijerstam, Ingmar Glanzelius, Tomas Forssell, Bengt Eriksson, Roger Wallis... Bland försäljarna fanns horder av kända musiker. Samt till exempel gymnasisten Jocke Crona från Norrköping som idag heter Johan Croneman och är uppbumen *DN*-journalist.

En fördel för *Makten* var att vi inte var rädda för långa artiklar. Om vi bedömde att ett ämne var värt stort utrymme så höll vi aldrig igen. Redan till nr 2 fick vi helt oväntat en artikel från *Aftonbladets* firade kolumnist Åsa Moberg. Hon skickade en lång och mycket underhållande redogörelse för hur SR-producenten Bengan Wittström gjort allt för att hindra henne från att använda den musik hon gillade i sitt *Sommar*-program. Hon ville spela:

Theodorakis och Gunnar Edander, textförfattare som Suzanne Osten och Sonja Åkesson, sångare som Marie Selander, Ulla Sjöholm, Bernt Staf, Jan Hammarlund och Kjell Höglund, sånggrupper som Fria Proteatern och FNL-grupperna, låtar som 'Kalla kriget' och 'Vietnam är nära'.

Allt detta var musik vi skrev om, flera av artisterna tillhörde våra medarbetare. Åsa Moberg stod på sej och programmet kom att låta som hon ville. Hon gjorde aldrig mer något *Sommar*.

Jag ringde upp henne hösten 2014 för att fråga om hon kom ihåg varför hon skickade artikeln till *MM*. Hon trodde att det i första hand var för att den var så lång! Men också för att hon insåg att ämnet passade oss och

Musikens makt såldes ofta på plats vid konserter, som här av den oavlönade redaktionschefen.

kanske inte skulle intressera så många andra redaktioner. Det visade sej att innehållet var så mycket dynamit att ingen av de stora dagstidningarna kände för att sprida det till sina läsare.

Under tiden planerade *Ny Musik* i Stockholm för sitt första nummer. 6 oktober 1973 var det stor Rolling Stones-gala i Göteborg. *NM* var där och delade ut tidningen i tusentals ex. *Musikens Makt* fanns också på plats utanför Scandinavium och försökte sälja sin lilla svartvita blaska à 3 kr exemplaret. Att vi hade en bra artikel om Stones av specialisten Tommy Rander hjälpte inte alls. Få var intresserade av att köpa *MM* där de vadade i bortslängda, fyrfärgs gratistidningar med Mick Jagger på omslaget och Jagger/Richard på mittuppslaget.

Totalt distribuerades tiotusentals provex över hela landet. I proggekretsar spreds ryktet att Åhlén & Åkerlund tryckt 700 000 ex av provnumret! När jag pratar med *Ny Musiks* dåvarande chefredaktör Lasse Söderberg skrattar han gott. Nej, riktigt så hårt satsade Å&Å inte. Men rejält nog ändå.

Redaktionen hade sju anställda med marknadsmässiga löner (däribland en senare välrenommerad illustratör, Mati Lepp). Ingen var specialiserad på musik, så en generös frilansbudget behövde man och fick.

Tidningen *Ny Musik* kom med sitt första nummer 6 oktober 1973 och på vårkanten 1974 lades tidningen ner.

Ovanpå detta hade *Ny Musik* alltså landets största tidskriftsförlag i ryggen. Där räknade man givetvis med goda annonsintäkter eftersom man inte bara skrev mycket om internationell pop i bred bemärkelse utan också om tekniska prylar, skivor och konserter. Det var deras alternativ till den spela-själ-filosofi som fick mycket utrymme i *Makten*. Som inte hade en enda annons och deklarerade att något tidskriftsstöd, det skulle man aldrig söka (den principen tvingades man dagtinga med under senare krisår).

Sådana var proportionerna. Men *Musikens Makt* hade en konkurrensfördel utöver medarbetarnas lidelse för sin sak. Sempler & Nilsson hade som sagt en liten lön. Men alla andra jobbade verkligen gratis och dessutom exklusivt för *MM*. Med stor kaxighet sa vi tidigt att den som skrev för *Ny Musik* inte samtidigt kunde medarbeta i *Musikens Makt*: ”Den som inte är för oss är emot oss!” Och det fungerade! Bara en av landets etablerade popjournalister, Kjell Alinge, valde att ställa upp på Bonnierkonsernen. Deras strategi att köpa in kvalificerat frilansmaterial sprack – även om Lasse Söderberg 40 år senare säger att han inte minns att *NM* skulle ha haft sådana problem.

MM:arnas obefintliga ödmjukhet tog sej många uttryck. Press, radio och TV tyckte att denna kamp mellan David och Goliat hade sina poänger och som *MM*:s redaktionschef ställde jag flera gånger upp i debatter och deklarerade att vi hade trovärdigheten på vår sida. Och tiden!

Det visade sej faktiskt stämna bättre än vi innerst inne trott. Ty *Ny Musik* hade lönsamhetskravets bila hängande över huvudet. Och just problemet med trovärdighet och frilansbojkotten skapade uppenbarligen problem; utgivning varannan vecka är tufft och kräver mycket material. Annonsmarknaden visade sej dessutom trögare än väntat. Man fick mest musikanknutna annonser, inte så många som allmänt riktade sej till målgruppen, yngre musikintresserade människor.

Ny Musik lade sej på 2:50, 50 öre under *Maktens* lösnummerpris. Som bäst sålde ett nummer enligt Söderberg ungefär 30 000 ex. I tabloidformat och med vanligt tidningspapper. Både omslag och mittuppslag hade rejäla, snygga färgbilder. Lockbetena hette Rolling Stones, Janne Schaffer, Elton John, Alice Cooper, David Bowie, Paul McCartney, Frank Zappa. En särskild bilaga i varje nummer ägnades åt mycket recensioner (även av tyngre artister som Cornelis Vreeswijk och Marie Selander), mikrofoner, högtalare och andra prylar; spalten "*Fråga dr Decibel!*" riktade sej till tekniknördar.

Innehållet hann nog inte riktigt sätta sej. Tidningen låg mycket tydligt i mittfåran, saknade (tycker jag förstås) glöden och viljan att sätta in musiken i ett sammanhang. De försökte flirta en smula med proggar. Men en artikelserie om den nya svenska musiken var kanske inte det bästa sättet att locka dem som levde mitt i den.

Redan i januari 1974 var det lätt att ana att slutet var nära för *Ny Musik*. Fyrfärgstrycket slopades, man attackerade för första gången konkurrenten *Makten* med ett ganska bittert tonfall. I nästa nummer kom inte oväntat prishöjningen till 2:85.

1 april samma år slog Specialtidningsförlaget definitivt till bromsen. Efter totalt ett provnummer och tretton ordinarie nummer lades *Ny Musik* ner. Varken Söderberg eller Lepp tror att Specialförlaget egentligen någonsin var intresserat av driva en musiktidning, snarare att använda den som ett pilotprojekt för att testa format, papper, kort pressläggning och annat inför starten av flaggskeppet *Dagens Industri* som startade två år senare.

Samma vår skrev *Makten* i en redaktionell artikel öppenhjärtigt och detaljerat om sina ekonomiska bekymmer. Men de reddes ut. Den gången. Tore Berger fick aldrig tillbaka sitt lån på 15 000 kr, tidningens hela

startkapital, och det hade han säkert heller aldrig räknat med. Det kulturstödet mot slutet, intäkter från stödgalor och framför allt prenumerantpengarna räckte i sju år. Inte förrän när 70-talet väl var över, i april 1980, gick *Musikens Makt* i graven med totalt 73.386 kr i skulder. In i det sista redovisade man öppet sitt ekonomiska läge. Myggan *Musikens Makt* levde alltså i 7 år mot elefanten *Ny Musiks* halva. Låt oss notera att idag existerar inget av de tre stora problem som *Musikens Makt* ständigt hade att slåss emot: kostnaderna för sättning, tryckning, distribution. De har helt eliminerats av internet.

Håkan Sandblad kom från *Handelstidningen* (GHT) till Sveriges Radio 1969; gjorde under 38 år program som *Rockens roll*, *Radiomonopol*, *Boktornet*, *Dagens Strindbergsbrev*, *Hör och häpna!* och *Vi var där*. Chef för Radioteatern i Göteborg från 1988, SR Göteborgs kulturchef 1993–2000. Efter pensioneringen flitig föredragshållare i ämnet radiohistoria.

Epost: hakan1942@hotmail.com

Magnefon-mysteriet:

Med trådbandspelare på reportageresa 1951

Johan Jarlbrink

Journalistikens mediehistoria rymmer mer än tidningspressar, radio- och TV-nät. I det dagliga arbetet har journalister använt en lång rad andra och mindre tekniker, inte enbart anteckningsblock och skrivmaskiner. Här berättar författaren om en teknik som kommit och försvunnit i det journalistiska arbetet under 1900-talet.

När bröderna Karl och Axel Holstenson startade radiotillverkning år 1923 döpte de sitt företag till Luxor. Upptäckten av Tutanchamons grav året innan hade gjort att namnet på den egyptiska orten fått spridning och genom namnvalet utnyttjades det intresse som Luxor var förknippat med. Trettio år senare gav företaget ut en bok där man återknöt till dessa rötter. *Konungarnas dal: Med Luxor i Luxor* (1955) beskriver journalisten Sid Roland Rommeruds besök vid de egyptiska lämningarna tillsammans med fotografen Bo Dahlin. Radioföretaget hade nu börjat tillverka trådbandspelare med namnet Magnefon, och det var en sådan apparat de svenska resenärerna hade med sig. I boken heter det att ”Vi tar nu tillfället i akt att beskriva den mångtusenåriga stad från vilken namnet på vårt företag leder sitt ursprung, och bjuder Er att i tankarna följa med på en solig resa med Luxor till Luxor” (s. 5).

Vad för slags medieteknik var det egentligen Rommerud hade med sig till Afrika? Och vilken roll fick tekniken i den journalistik som resan resulterade i? Journalistikens mediehistoria rymmer mer än tidningspressar, radio- och TV-nät. I det dagliga arbetet har journalister använt en lång rad andra och mindre tekniker: anteckningsblock och skrivmaskiner, telefoner och kameror, bandspelare och fax – och Magnefoner. Vad dessa medier bakom medierna har gemensamt är att de med tiden har omvandlats från spektakulära nymodigheter till oansenliga vardagsföremål som bara i undantagsfall har dragit uppmärksamheten till sig. Osynligheten innebär att de slutar att uppfattas som de medietekniker de är: tekniker som gör det möjligt att dokumentera verkligheten men som samtidigt också avgör hur och vad som kan dokumenteras. Syftet i denna text är att med utgångspunkt i Rommeruds Afrikareportage undersöka hur journalisten tar en ny teknik i bruk, vilken mening tekniken tillskrivs och vad

tekniken gör med journalistiken. Ambitionen är inte att göra en fullständig analys av allt vad Magnefonen innebar. Tanken är snarare att uppmärksamma några aspekter av Rommeruds användning av den.

Sid Roland Rommerud (1915–77) växte upp i Västerbotten, men flyttade i slutet av 1930-talet till Stockholm för att slå sig fram som journalist. Hans journalistiska gärning är idag bortglömd, men i översikterna över 1900-talets barn- och ungdomslitteratur finns han ofta med. Mest känd är han förmodligen som ena halvan bakom pseudonymen Sivar Ahl-rud. Tillsammans med författarkollegan Ivar Ahlstedt skrev han närmare femtio ungdomsböcker i serien ”Tvillingdeckarna” mellan 1944 och 1974. Härutöver skrev han flera ungdomsböcker på egen hand. Ett återkommande tema var tidens mediekultur, i titlar som *Knutte blir reporter* (1939), *Eterrösten* (1940), *Hubert som reporter* (1945), *Klas och Göran vid filmen* (1946), *Radio-mysteriet* (1950) och *TV-mysteriet* (1956). Egyptens hemligheter behandlades i *Pyramid-mysteriet* (1958).

Bo Dahlin (1921–97) började som fotograflärling och gjorde värnplikt som militärfotograf innan han började fotografera för pressen. Under några år var han anställd på bildbyrån Text&Bilder. År 1953 värvades han till Åhlen & Åkerlunds bildbyrå Kamerabild, med uppdrag bland annat för tidningen *Se*. För tidningen bevakade han framförallt sport och andra nyhetshändelser, men gjorde också flera resereportage.

Konungarnas dal återger resenärernas intryck, vad kameran fångat och vad Magnefonen spelat in. Men naturligtvis var det inte bara staden Luxor som skildrades, indirekt gavs också en beskrivning av vad apparaten med samma namn var kapabel till. Boken är därmed en reklamskrift lika mycket som ett klassiskt reportage. När den gavs ut hade företaget tillverkat trådbandsspelare i sex år. Utländska fabrikat hade hållit på ungefär lika länge. När en medieteknik är ny måste tillverkarna övertyga publiken om att den behövs och vad den ska användas till. Boken om Luxor i Luxor kan ses som ett led i en sådan övertalningskampanj.

Själva reportageresan hade Rommerud och Dahlin gjort några år tidigare. *Konungarnas dal* var en anhalt på en längre resa som startade i Tanzania och därifrån gick norrut genom Kenya, Etiopien och Egypten och vidare till Sudan. Resan genomfördes 1951 och skildrades i boken *Östafrikansk safari* 1952. Också i denna skrift spelar inspelningsapparaturen emellertid en betydande roll: den färdas med journalisterna över de dammiga savannerna, den riggas upp inför inspelning, den väcker förvåning och beundran. Det är alltså inte bara tillverkaren som måste förklara vad tekniken går ut på, också journalisten som använder den beskriver dess

betydelse för läsarna. Ännu har den inte blivit en osynlig del av vardagens rutiner utan framhävs som avancerad nymodighet och som ett viktigt journalistiskt redskap.

Utöver tryckta texter resulterade den afrikanska resan i ett radioreportage. I *Östafrikansk safari* skrev Rommerud att tanken var att ”med magnetofonens hjälp spela in en del infödingssånger, vildmarksljud och annat som möjligen kan bli ljudillustrationer i tilltänkta radiokåserier” (s. 38). Programmet fick namnet ”Etiopiskt storvilt” och sändes i december 1951. Det finns inte bevarat i sin helhet, men själva ”ljudillustrationerna”

Här har fotografen Bo Dahlin fångat intervjuaren Sid Roland Rommerud på bild med trådbandspelarens mikrofon under pågående ljudupptagning på reportageresa inför boken *Östafrikansk safari*. Foto: Bo Dahlin.

finns kvar: En sång som tycks vara en svensk variant av den norska kupletten ”Negerbryllup”, en sång- och danssekvens, samt utdrag ur en intervju med kejsar Haile Selassie. Dessa magnetofoninspelningar har först spelats över på lackskivor, vilka därefter digitaliserats. Programbeskrivningen i *Röster i Radio* talar om att programmet ska handla om ett besök hos de svenska flygare som kejsaren anlitat för att utbilda piloter för det etiopiska försvaret, samt utflykter i vildmarken där ”de infödda lever sitt primitiva liv”.

I sin magnetofonjournalistiska gärning hade Rommerud få föregångare och knappt några efterföljare. Teknikens popularitet blev mycket kortvarig och den journalistiska användningen av den var av allt att döma högst begränsad. Rommerud tycks dock ha trott på trådbandsspelarens journalistiska möjligheter. Han framstår som en *early adopter*, fast av en teknik som aldrig blev särskilt framgångsrik. Som utgångspunkt för en analys av journalistikens tekniker är Rommeruds reportage tacksamma just eftersom tekniken här står i förgrunden på ett sätt som den annars mycket sällan gör.

Magnetisk inspelning

År 1877 uppfann Thomas Alva Edison fonografen, den inspelningsapparat som bygger på att ljudvågor överförs till spår i metallfolie eller vax. Redan året efter kom den amerikanske ingenjören Oberlin Smith på idén att i stället lagra ljudspåren magnetiskt på metalltråd. Smith lyckades emellertid aldrig realisera sin idé. I stället blev det dansken Valdemar Paulsen som fick patent på tekniken. ”Telegrafon” hette den apparat som presenterades på Parisutställningen år 1900. Problemen med telegrafonen var dock flera. Det var besvärligt att förstärka den utgående signalen, och ståltråden var svår att få hård nog för magnetisk lagring och på samma gång flexibel nog att kunna rullas upp på spole. I jämförelse med fonografen var tekniken alltför bristfällig. Det kommersiella genombrottet för magnetisk inspelning kom därför att dröja.

Utvecklingsarbetet fortsatte dock inom det militära. Under första världskriget använde den tyska krigsmakten tekniken för att bland annat spela upp och sända meddelanden i hög hastighet. Förbättrade apparater kom sedan i snabb takt under 1920- och 30-talet, också dessa avsedda främst för militärt bruk. En fördel gentemot fonografen var att den magnetiska tekniken inte var känslig för skakningar, exempelvis då den an-

vändes i bilar och flygplan. Den Magnefon som Luxor saluförde var en direkt arvtagare till denna krigsmateriel, vilket påpekades flera gånger. Patentinnehavare var det amerikanska bolaget Armour Research Foundation, och den svenska tillverkningen skedde på licens.

Den journalistiska användningen av ljudinspelningsteknik utvecklades först inom radion. Flera olika tekniker användes parallellt. I Sverige skaffade sig Radiotjänst utrustning för inspelning i början av 1930-talet, ett graververk för lackskivor med ett par minuters inspelningstid. Inspelningsbilar för reportagebruk införskaffades så småningom. Till reportagen som till stor del byggde på inspelat material hörde exempelvis Lubbe Nordströms "Lort-Sverige" från 1938. Under 1930-talet inköptes också en apparat för inspelning på stålband, men denna 450-kilospjäs medgav ingen redigering, varför den främst användes vid inspelning av konserter och teaterpjäser. Några år senare fick man även tillgång till lättare bandspelare, men eftersom banden under krigsåren var mycket dyra var användningen till en början begränsad. Först i mitten av 1950-talet kom de att avlösa graververken som primär inspelningsteknik.

Trådbandspelare fick aldrig någon större betydelse för den svenska radiojournalistiken, även om man hade tillgång till tekniken. Under sin resa jorden runt 1946 hade den amerikanska radiojournalisten Norman Corwin stora problem med den trådbandspelare han tagit med sig för att dokumentera intervjuer. Tråden trasslade sig och gick av ideligen. Något bättre var emellertid den maskin som Corwin fick låna av den svenska radion under sitt besök i Stockholm och som han använde under resten av resan. Apparaten tycks ha varit Radiotjänsts enda exemplar, och att man lånade ut den för en längre tid tyder på att den inte användes i det dagliga arbetet.

I andra kretsar fick tekniken emellertid stor spridning, i varje fall några år senare. Flera Luxor-apparater för privatbruk hade såväl radio som grammofon och Magnefon inbyggda. Reklamfilmen *Talande tråden* beskrev några av användningsområdena 1951: Inspelningar av sång och musik, dikter, djur och natur, infödningstrummor, polisförhör, telefonmeddelanden, sammanträden och diktering på kontor. Filmsekvenserna med tåg och flyg framhöll att Magnefonen var portabel. Exakt vilken Luxor-modell Rommerud hade med sig till Afrika framgår inte, men tydligt är att det var en av de mindre modellerna: tung att bära med sig, men möjlig att ha med på resa.

På resa med Magnefon

Transporter är ett huvudtema i resejournalistiken, så även i *Östafrikansk safari*. Rommerud och Dahlin åkte ner med flyg, och tog sig därefter fram med bil, tåg, båt och flyg. Detta tycks ha varit en förutsättning om man skulle ha en Magnefon med sig. För mobil var apparaten endast om man hade tillgång till moderna transportmedel eller bärare. Säkert var Rommerud stolt över sitt bagage, han kommenterar nämligen flera gånger vad han har i lasten: ”Jag har min svenska trådspelningsapparat med mig i bilen” (s. 38); ”De vitklädda tjänarna, som bär inspelningsapparaten och kameraväskan, kommer ljudlöst tassande efter oss” (s. 101); ”Ljudinspelningsapparaten verkar tydligen särskilt skum och farlig, av de blåsvarta tullmännens rullande ögon att döma” (s. 112). Mera sällan skymtar den på Dahlins bilder. Under intervjun med kejsar Haile Selassie syns den stående på golvet, men på andra bilder syns endast mikrofonen, säkert för att själva apparaten placerats på marken, ur bild.

Att Magnefonen var något otyplig innebar att själva inspelningssituationen behövde arrangeras. Det tycks ha varit svårt att göra spontana inspelningar av sådant som inte planerats på förhand. Under ett besök hos akambafolket i Kenya vill Rommerud exempelvis spela in deras omtalade dans. De skickligaste dansarna visar sig emellertid bo i en by flera mil bort. För att det ska bli någon inspelning måste dansarna skickas efter, och betalas. Svenskarna får veta att ”När amerikanerna var här och spelade in film fick de mycket bra betalt” (s. 46). Uppträdandet som följer är i hög grad en inrepeterad föreställning.

I andra situationer blev apparaten närmast en tredje part som intervjuare och intervjuad talade om och till. Detta gällde särskilt intervjun med kejsar Haile Selassie. Precis som dansen var intervjun arrangerad, Rommerud hade fått ”kejsrerlig audiens”. Trådspelaren fungerade här som en slags *conversation piece* i dubbel bemärkelse. Redan innan intervjun startat måste kejsaren hjälpa till att koppla in apparaten när den svenske journalisten tagit fel på eluttag och telefonjack. Efter intervjun ville Rommerud demonstrera resultatet: ”Ers majestät vill kanske att vi spelar upp vad som sagts? frågar vi, trots att excellensen tittar oroligt på sin klocka. Kejsaren sitter sedan tyst och lyssnar uppmärksamt till den tjugo minuter långa inspelningen” (s. 106). I Luxor-tidskriften *Trådnytt* berättas att kejsaren blivit så imponerad att han beslutat att köpa in en Magnefon i specialutförande till sitt palats. Genom att kommenteras och framhävas på

detta sätt blev trådbandsspelaren en deltagare snarare än en neutral observatör.

Att inspelningstekniken krävde planering och ett visst regiarbete innebär att den i praktiken användes relativt lite. Rommerud samtalande med många människor under sin resa, men flertalet röster bevarades inte på tråd. Inte heller tycks han ha spelat in några av de andra ljuden som han refererar till i texterna: "En hyena tjuiter ute i mörkret" (*Safari*, s. 7), "Musik och oväsen, sång och skrål" som hörs i Mombasa (*Safari*, s. 37), eller staden Luxors ljud av "barnröster, grälände mödrar, entonig musik och åsneskrik" (*Luxor*, s. 7). Här har journalisten sannolikt litat till sitt eget minne, eller till anteckningsblocket som nämns i förbifarten: "när jag tittar upp från anteckningsblocket ser jag en stor krokodil" (*Safari*, s. 92).

Retoriskt framhävs ny inspelningsteknik ofta för sin förmåga att bevara den oförställda verkligheten. Samtidigt är det inte allt som låter sig lagras, och innebörden av det som verkligen spelas in är alltid öppet för tolkning. De sekvenser som Rommerud faktiskt spelat in och omvandlat från magnetspår till skrift har översatts, valts ut och värderats. Detta blir särskilt tydligt om akambafolkets dans jämförs med Haile Selassies tal. I texten refereras dansens ljud konsekvent i termer av "oväsen" och "tjut". Kejsarens tal däremot refereras i fullt begripliga meningar. I de bevarade ljudklippen är förhållandet närmast det motsatta: Från dansen hörs sång, trummor och visselpipor (och ett ljud som tycks komma från maskinen själv och de rullande trådspolarna), medan Selassies tal är delvis ohörbart eftersom han mitt i sekvensen överröstas av att kejsarpalatsets samtliga klockor börjar slå – något som inte alls framgår av textversionen.

Å ena sidan förutsätter inspelningsmöjligheterna alltså att det som ska spelas in arrangeras på ett sådant sätt att det kan fångas av lagringsmediet. Å andra sidan registrerar Magnefonen dessa ljud neutralt enligt sin tekniska prestanda, tal och klockslag såväl som sång och ljud från apparaten själv. För att ljudet ska bli till skrift krävs att en människa bedömer vad som är meningsfullt och inte, vad som är ljud och oljud. Och som alltid är det lättare att göra en friare tolkning när den som talat eller sjungit befinner sig långt borta, geografiskt och socialt. Ett ytterligare exempel på detta är att akambafolkets sång i Kenya i radioprogrammet fick illustrera primitivt infödningssliv i Etiopien. Också fotografier kan omtolkas på detta sätt, vilket åtminstone ett av Dahlins fotografier tydliggör. I *Östafrikansk safari* återges ett fotografi som sägs visa hur en "ung massai visar prov på sin skicklighet att hantera lejonspjutet" (s. 24). När samma fotografi trycks i tidskriften *Se* året därpå får det visa något helt annat: mannen på

bilden tillhör nu kikujustammen och Mau-Mau-rörelsen, ”en organisation som protesterar mot de vitas välde med terror”. Det som såg ut som en klassisk turistbild har plötsligt omvandlats till ett krigsdokument.

Trådpelarexotism

När Rommerud gjorde sina inspelningar i Östafrika 1951 fanns redan en lång tradition av vita västerlänningar som sökte upp urbefolkningar och primitiva kulturer för att med de modernaste maskiner dokumentera sånger, musik och berättelser. Redan under 1890-talet hade fonografen börjat användas av antropologer för att spela in folk och kulturer som hotades att raderas ut av samma moderna samhälle som skapat tekniken för att bevara deras ljud. Beskrivningarna av hur dessa inspelningar gick till följer ofta ett givet schema. Först övertalas några representanter för kulturen i fråga att uppträda inför apparaten. När inspelningen är klar ber forskaren om att få spela upp resultatet, varefter de som nyss framfört sin sång eller berättelse häpnar över att få höra sig själva från apparatens inre. Det hela förklaras ofta vara resultatet av svartkonst, eller så antas det sitta någon inne i den lilla lådan och repetera det som nyss framförts.

Rommeruds inspelningar av akambafolkets dans i Kenya följer precis detta mönster. Först framför dansarna sina konster, sen visar Rommerud upp sina: ”Medan dansörerna pustar ut i skuggan av ett jätteträd spolar jag tillbaka den inspelade rullen. Sedan skruvar jag upp på högsta volym på högtalaren. Tråden återger sången och oväsendet som nyss ekat mellan hyddorna. Infödingarna stirrar häpna på oss. Det är tydligt att de anser det här vara rena trolleriet” (s. 48).

Förvåningen som uppstår då dansarna hör ljudet av sig själva från apparatens högtalare tjänar som ett bevis på inspelningens kvalitet, att Magnefonen verkligen är förmögen att producera en exakt ljudkopia. Läsarna förväntas vara införstådda med hur tekniken fungerar, samtidigt som också dessa ska övertygas om Magnefonens fördelar. Liknande händelser återberättas när det handlar om fotografi. Massajerna vill exempelvis helst inte ställa upp framför Dahlins kamera. ”En hel del av de svarta hyser panisk förskräckelse för att bli fotograferade. Kameran ’stjäl’ en del av deras själ, förklarar de” (s. 53). Det primitiva i deras reaktion förstärks av att lejonen tycks hysa en liknande rädsla: ”Lejonhannen liksom stelnar

till och stirrar rakt mot kameran. Kanske tror han att det är något slags vapen” (s. 75).

Inspelningen som spelades upp i radio möjliggjorde ett möte mellan den svenska publiken och de dansande afrikanerna, samtidigt som referatet av deras tekniska oförstånd fungerade särskiljande, som ett bevis på européernas överlägsenhet och den andres underordning. Man kan dock inte ta den svenska införståddheten för given. Trådbandsspelaren var ny också i en svensk kontext, och hur den *egentligen* fungerade var det nog få som kände till. I en teknisk översikt i *Populär Radio* 1949 förklarade en expert att han ej kunde säga så mycket om trådbandsspelarens ”teoretiska underlag”: ”teorin på området är på grund av sin svårighetsgrad ej tillräckligt utvecklad ännu och dessutom mycket omstridd”. Vad Rommerud demonstrerade var snarast en vana vid tekniken, inte kunskapen om hur den fungerade.

Paradoxalt nog framhäver Luxors egen reklamfilm den magnetiska tekniken med en mystisk förklaring som till stor del påminner om den Rommerud tillskriver akambafolket. I *Talande tråden* personifieras den talande tråden av en man inne i maskinen, gestaltad av skådespelaren Åke Fridell: ”Goddag, god dag, det är jag som är den talande tråden. Jag är bara 0.1 millimeter tjock, men jag kan ändå svälja ner mycket i magen.” Att det är någon inne i apparaten som gör att den fungerar är enligt Erkki Huhtamo en tankefigur som hängt med från fonografens dagar in i datoråldern. Det är långt ifrån bara primitiva urbefolkningar som föreställt sig medietekniken på detta sätt. Enligt Luxor ansågs förklaringen uppenbarligen passande också för den svenska publiken år 1951. I Rommeruds reportage blir episoden icke desto mindre ett sätt att demonstrera kulturell överlägsenhet.

Inspelningar för evigheten

I mediehistoriskt avseende förefaller det mer logisk att det är trådbandsspelaren som bär namnet Luxor än att radion gör det. Inspelningen gör det flyktiga ljudet beständigt över tid, liksom pyramider och gravkammare bevarar minnet av det förflutna för framtiden. Redan när Magnefonen beskrevs första gången i *Radiohandlaren* 1949 skrevs tekniken in i en längre historia av ”registreringsmedel”:

Som en komplettering till det skrivna och tryckta ordet har människan uppfunnit en del andra metoder att för framtida användning registrera vad som händer omkring henne. Till dessa registreringsmedel kan man räkna fotografiet, filmen och andra avbildningar, grammfonen, diktafonen, den magnetiska inspelningen samt en del andra förfaranden för ljuduppteckning. (s. 16)

Radiomediet följer en motsatt logik eftersom vågorna breder ut sig i rummet men inte har någon beständighet över tid. Kring Luxor fanns visserligen antika spår även av utsändningar. En av kolosserna vid Amenhotep III grav kallades ”Den sjungande Memnon”, då den ”enligt legenden vid soluppgången utsände en musikalisk ton, liknande ett klagoljud” (s. 24). Men spridning i rummet är annars inte stenmonumentens kännetecken. Den antika radiomasten tycks dessutom med åren ha omvandlats till inskriptionsmedium. På kolossens sockel noterade Rommerud inristningar som meddelade att Mr Smith från USA och herr Svensson från Gränna varit på platsen (s. 26).

Att det var till begravningsplatser man begav sig för att söka bevarandemetodernas rötter är annars inget anmärkningsvärt. Det mest omvälvande med introduktionen av tekniker för ljudinspelning i slutet av 1800-talet var enligt John Durham Peters dess förmåga att avskilja rösten från sitt kroppsliga ursprung. Den som talade på inspelningen kunde mycket väl vara avliden. Tekniken tycktes därför ha en förmåga att ge de inspelade personerna evigt liv. Fonografen var ett medium i dubbel bemärkelse: en apparat för in- och uppspelning av ljud och en förbindelse-länk mellan de döda och de levande. Kring sekelskiftet 1900 var dessa föreställningar mycket utbredda. Skivetiketten ”His Masters Voice” sades exempelvis avbilda hunden Nipper som lyssnar på en inspelning av husbondens röst – sittandes på den Kista där den avlidna husbonden låg.

Också gravarna i Konungarnas dal bar förstås på dessa konnotationer. Balsamering, förnödenheter och skatter för ett framtida liv, omsorgsfulla förslutningar och ristningar i sten: Allt talar för gravarna som ett slags tidskapslar i syfte att bevara för evigheten. Egyptologen Jan Assmann beskriver sten i den egyptiska kulturen som ”odödlighetens medium”, en brygga mellan det som varit, nuet och det som skall komma. De egyptiska gravarna blev en ”realisering av evigheten”. Jordelivet var kort, men livet efter döden varade för evigt, i varje fall för dem som hade råd att resa monument över sig själva. ”Denna ’monumentala diskurs’ gav enskilda ur eliten möjligheten att placera in sina egna historiska identiteter i ’beständighetens heliga rum’, den monumentala graven.”

Att många gravar hittats mer eller mindre intakta efter tusentals år talar för att bevarandet verkligen fungerat. Säkert ville också Luxor Magnefon förknippas med en sådan beständighet. För att inspelningen skulle hålla för ”framtida användning” krävdes att tråden gick att spela om och om igen. När tekniken introducerades utlovades hög grad av pålitlighet, att ljudåtergivningen var förstklassig och tråden mycket hållbar. En översikt i *Populär Radio* 1949 förklarade exempelvis att ”Kvaliteten minskas inte ens efter 1000 återgivningar av en inspelning”. Bara efter något år på marknaden började användare emellertid att klaga på trådbrott och tras-sel. Ljudkvaliteten var heller inte alltid den bästa, enligt en redogörelse i *Populär Radio* 1950:

Trådinspelningsapparaterna i all ära. Man kommer emellertid inte ifrån att de är något komplicerade. Det behövs ganska invecklade anordningar för styrningen av tråden och dessutom är det inte så särskilt roligt när tråden går av. Även om det går att knyta ihop den vill den gärna trassla sig. Rent tekniskt ligger inte trådinspelningstekniken särskilt bra till, bl.a. med hänsyn till den relativt höga brusnivån och den omständigheten att det bereder svårigheter att få en korrekt basåtergivning. (s. 131)

Bandspelare med band av plast eller papper tycktes säkrare och enklare, ljudåtergivningen ansågs bättre och eftersom inspelningshastigheten var betydligt lägre fick varje rulle längre speltid. När *Populär Radio* rapporterade från utställningen Radiolympia 1950 förklarades att i fråga om ”inspelningsapparat lyste trådgrammofonen nästan helt med sin frånvaro, medan intresset i stället helt knöt sig till tapesystemet”. För reportrar som krävde bärbar utrustning bör det dessutom ha varit lättare med plastrullar än med ståltråd.

Märkligt nog tycks Magnefonen ha blivit obsolet redan när Luxor framhävde tekniken i *Konungarnas dal* 1955. Om syftet var att anknyta till balsamerad beständighet i de antika stenbyggnationernas lagerutrymmen blev resultatet ett delvis annat: ett monument över en medieteknik som tiden sprungit förbi, trots att den bara några år tidigare betraktats som en ljudmaskin för framtiden.

Medierna bakom medierna

Den magnetiska trådspelaren har en lång historia, men som praktiskt användbar teknik är dess historia mer begränsad. För privata användare salufördes tekniken under en mycket kort period. Få journalister kom att använda den, skulle det visa sig. Men det kunde man knappast veta åren kring 1950 då den utlovade fantastiska möjligheter att enkelt spela in och upp ljud, från radio, grammofon eller mikrofon, i hemmet, på kontoret eller på resa. Att endast uppmärksamma de medier som faktiskt nått framgång ger en förenklad bild av mediernas historia: Den är i själva verket full av misslyckade satsningar och apparater som aldrig slog.

Att Rommerud gjorde så stor sak av sin Magnefon är typiskt för hur medietekniker ofta har framhävts under introduktionsfasen. Vad de ska användas till är öppet för förhandling, tillverkare och brukare provar sig fram. År 1951 var inspelningsteknik redan en etablerad del av radiojournalistiken, men för den skrivande journalisten var den ännu en nyhet. I Rommeruds reportage är inspelningstekniken först och främst en modernitetsmarkör, ett tecken på civilisation som tydligt skiljer honom från de afrikaner han möter. När man läser Rommerud sextio år senare är det snarare han själv som framstår som annorlunda, och detta inte minst på grund av den framträdande roll han ger tekniken. Efter att bandspelare i modernare varianter blivit en naturlig del av journalistiken några år in på 1980-talet ägnades de mycket lite uppmärksamhet i de journalistiska texterna. Då gavs närmast intrycket att intervjupersonerna talade rakt in i artiklarna, eftersom bandspelarna som dokumenterat vad som sagts som regel utelämnades i de texter som publicerades. I Rommeruds reportage var förhållandet närmast det motsatta. Det var Magnefonen som var huvudsaken, vad olika personer sagt var ofta mindre viktigt.

Rommeruds reportage avviker alltså en del från senare tiders journalistik, men tydliggör samtidigt villkoren för bandspelarjournalistiken mer generellt. Eftersom intervjupersoner i sig själva varken låter sig tryckas eller publiceras online krävs något verktyg som kan fånga upp deras utsagor och göra dem flyttbara och redo för utskrift. Den mobila bandspelaren har använts som ett sådant verktyg. Bandspelaren lagrar ljuden och gör att journalisten kan ta dem med sig till redaktionen där de kan spelas upp på nytt och översättas till text. Ofta uppfattas inspelningen som ett ljudbevis, något som belägger att en person verkligen sagt det som journalisten hävdar i sin text. Eftersom Rommerud skriver i en annan tid, med

andra värderingar och synsätt, är det emellertid lätt att se att inspelningar som överförs till text också tolkas. Afrikareportagen synliggör att ljudbevisen endast talar för sig själva om journalist och läsare ingår i samma tolkningsgemenskap. När journalisten väljer ut utsagorna och gör dem till delar av en berättelse får de ofta visa det som journalisten vill att de ska visa – den andres underlägsenhet exempelvis. Genom att ägna inspelningstekniken en sådan uppmärksamhet synliggjorde Rommerud det som senare kom att osynliggöras: Att det är med små tekniker – från anteckningsblock till smarta telefoner – som journalistik blir till, att det som registreras med teknikerna bara är en del av verkligheten, och att det som faktiskt dokumenteras alltid måste tolkas av den som väljer ut och översätter det till journalistik.

Referenser

Reportagen som diskuteras är Sid Roland Rommeruds *Konungarnas dal: Med Luxor i Luxor* (Motala 1955) och samma författares *Östafrikansk safari* (Stockholm 1952). Bevarade inspelningar finns på Kungliga biblioteket, under benämningen ”Etiopiskt storvilt” i Svensk mediedatabas. Om företaget Luxor och dess grundare, se Sören Hjelm, *Fabriker Axel Holstensson: Grundaren av radio- och tv-fabriken Luxor* (Motala 2008), 73–77. Rommeruds biografi bygger på Kenneth Ahlborn & Urban Nilmander, *Alla tiders bokserie: 85 år med B. Wahlströms röda och gröna ryggar* (Stockholm 1999), 116f; Dahlins på Lars Fahlen, *Vad dom fick Se!* (Höör 2012), 253. Om hur medieteknik etableras och förhandlas, se David Thorburn & Henry Jenkins (red.), *Rethinking media change: The aesthetics of transition* (Cambridge 2003). *Röster i Radio* skrev om programmet i nr 50 1951. Den magnetiska inspelningsteknikens historia beskrivs i Jesper Olsson, *Remanens* (Hägersten 2011), och radions teknikhistoria i Peter Dahlén, ”Metod för studiet av Sveriges Radios programarkiv och dess lagringsprinciper 1925-1978”, *Nordicom Information*, nr 3 2011. Magnefonen som en utveckling av militärteknik påtalas bland annat i *Radiohandlaren*, nr 7, 1949. Om Norman Corwins jorden-runt-resa, se Matthew C. Ehrlich, ”A Pathfinding Radio Documentary Series: Norman Corwin’s One World Flight”, *American Journalism*, nr 4 2006. Reklamfilmen *Talande tråden* återfinns på filmarkivet.se. Luxor-tidskriften *Trådnytt* rapporterade om kejsaraudiensen i nr 2 1951. Om den neutrala inspelningen och den tolkade transkriptio-

nen, respektive föreställningen om att det sitter någon inne i apparaten, se Wolfgang Ernsts samt Erkki Huhtamos kapitel i Erkki Huhtamo & Jussi Parikka (red.), *Media Archaeology: Approaches, Applications and Implications* (Berkeley 2011). Dahlins fotografi i *Se* publicerades i nr 44 1952. Erika Brady redogör för den etnografiska fonografanvändningen i *A spiral Way: How the phonograph changed ethnography* (Jackson 1999). *Populär Radio* skrev om trådbandsspelarens ”teoretiska underlag” i nr 2 1949, och *Radiohandlaren* om ”registreringsmedel” i nr 7 1949. Fonografen som ett medium i dubbel bemärkelse analyseras av John Durham Peters i *Speaking into the air: A history of the idea of communication* (Chicago 1999), 142. Tolkningen av Nipper och etiketten His Masters Voice diskuteras av Jonathan Sterne i *The audible past: Cultural origins of sound reproduction* (Durham 2003), 306f. Sten som ”odödlighetens medium” i Egypten beskrivs i Jan Assmann, *The Mind of Egypt: History and Meaning in the Time of the Pharaohs* (New York 2002), 55–67. Rapporterna om Magnefonträdens hållbarhet respektive trasselproblem, samt tapesystemet på Radiolympia återfinns i *Populär Radio*, nr 2 1949, nr 4 1950 och i nr 1 1950. Bandspelarjournalistikens etablering kring år 1980 analyseras i Johan Jarlbrink, ”Objektiv journalistik i bandspelarens tidevarv”, i Marie Cronqvist, Johan Jarlbrink & Patrik Lundell (red.), *Mediehistoriska vändningar* (Lund 2014).

Johan Jarlbrink är lektor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Umeå universitet. Hans forskning kretsar bland annat kring journalistikens teknikhistoria och tidningsläsandets historia.

Epost: johan.jarlbrink@kultmed.umu.se

Barbro Sollbes teckningsssamling

Nina Linder

Sedan ett par år förvaras Barbro Sollbes arkiv och samling i Pressarkivet på Riksarkivet i Marieberg, Stockholm. Samlingen är resultatet av en bildsökande journalists mångåriga yrkesverksamhet och presenteras här närmare av Nina Linder till glädje för dagens och framtida pressforskare.

Journalisten Barbro Sollbe föddes 1935 i Norrköping. Efter studentexamen och studier i ämnen som sociologi, folklivsforskning och konsthistoria på universitetet valde hon journalistiken eftersom hon alltid tyckt om att skriva. Konst och journalistik var alltså de två ämnen som Barbro Sollbe särskilt intresserade sig för och som kommit att följa henne genom hela livet. 1985 kom boken *Styr styrmedlen energihushållningen? Sjutton byggforskare om stimulans och hinder i bostadssektorn*. Sollbe beskriver att hon tyckte texten var torr och teknisk-ekonomisk men hon valde att illustrera den med träsnitt hämtade ur Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken från 1555*. I den sakliga fackbok hon arbetade med fick hon tillfälle att krydda med fångslände, fantasieggande bilder för att locka läsarna. Detta var något hon hade begåvning för och så fortsatte det hela hennes journalistiska bana. Bilder, foton, teckningar – det var det visuella som skulle pigga upp texten. Bilderna kompletterade, fyllde ut och gjorde texten än mer meningsfull. Bilderna blev hennes medium precis lika mycket som texten och själv utvecklade hon en skarp blick för detta material och gjorde henne dessutom till samlare.

Barbro Sollbe som journalist och bildjägare

Efter sin fil kandexamen fick Barbro Sollbe sommarjobb på *Falu-Kuriren* där hon trivdes mycket bra. Hon fortsatte sedan arbeta där som reporter och skrev bland annat kåserier ”Från Barbros gränd” med tecknad vinjett av en manlig vän. Barbro Sollbe tog så småningom kontakt med flera kända tecknare som Björn Berg, Martin Lamm, Sven Rydén, EWK, Hasse Eriksson, Margareta Sylwan, Poul Ströyer m.fl. Samtligas

alster finns att beskåda i samlingen hon lämnat till Pressarkivet. ”Vilket begåvad gäng! utbrast hon. Vilken kvalitet!”

Sollbe beställde både illustrationer, teckningar och foton av alla dessa konstnärer till sina olika skrivprojekt bland annat i *Råd & Rön* där hon arbetade som redaktör från slutet av 1960-talet och fram till 1975. På detta sätt fick hon ihopsamlade verk till sin allt mer växande tecknings-samling som senare kompletterades med verk av Marguerite Walfridsson, Rosa Horowitz, Gullan Gregoriusson, Kine Eriksson och hennes far Torsten Eriksson. I många fall blev fotografierna och tecknarna hennes vänner.

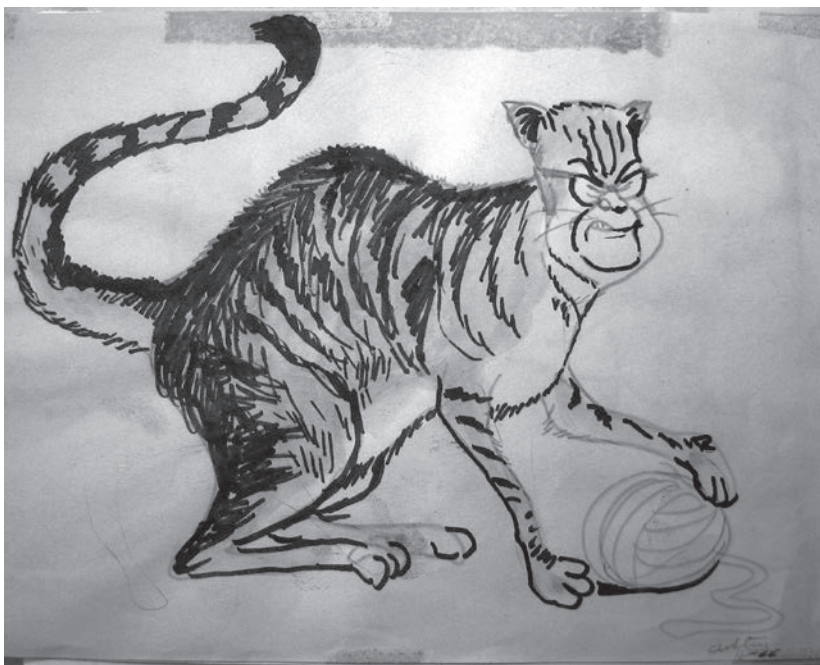
Kända tecknare och vänner i Barbro Sollbes samling

Bertil Almqvist (1902–1972), signaturen Bertila, som ritade ”På tapeten” och skrev och illustrerade barnboken *Barna Hedenhös* m.m. i *Aftonbladet* m.m., var granne till Barbro Sollbe i Stockholm där hon bodde i början av 1960-talet. Almqvist hade skrivit en barnbok om skeppet Vasa med egna illustrationer som väckt både Barbro och hennes lilla dotter Fredrikas intresse. Hon började köpa lite konst av honom så därför finns hans bilder också med i samlingen.

Den kände *DN*- och Astrid Lindgren-illustratören *Björn Berg* (1923–2008) hade gjort några barnporträtt som Barbro Sollbe tyckte liknade hennes egen dotter Fredrika som baby som hon bad att få köpa av honom. Just dessa hade Berg avsett för någon annan men han skickade nya illustrationer till hennes som hon köpte. Det blev många med åren och vänskapen bestod livet ut. Samlingen är fylld av Bergs roliga, ”på-pricken”-teckningar.

En annan storartad *DN*-tecknare *Birger Lundqvist* (1910–1952), hade Barbro Sollbe kontakt med genom änkan som bjöd hem henne för att välja ut teckningar ur hans gedigna produktion att användas som illustrationer till texter som Barbro Sollbe antingen skrivit själv eller som hon redigerat. Flera av hans geniala karikatyrer förvaras i samlingen.

Anders Stens (1903–1999) karikatyrer av partiledarna som katter 1966 tillhör Barbro Sollbes käraste favoriter i samlingen. De fanns på väggen i hennes hem i trappan upp till övervåningen men finns nu i Pressarkivet/Riksarkivet. Karikatyrerna gestaltar personer som C.H. Hermanson, Tage Erlander, Bertil Ohlin, Gunnar Hedlund och Yngve Holmberg.

Anders Sten (1903–1999) tecknade 1966 partiledare som katter för *Sydsvenska Dagbladet* – här Tage Erlander.

Anders Sten var konsthistoriker, självlärd, engagerad politiskt, satirisk och genial, enligt Barbro Sollbe. Han var medarbetare i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* från 1937 som både tecknare och kåsör.

Torvald Gahlin (1910–2006), en annan känd tecknare och Göteborgare finns, med sina lustiga tuschfigurer med spindelben och rappa repliker om allt från världsläget till vädret, också representerade i samlingen.

Under ett kvarts sekel bodde Sollbe granne med *Staffan Lindén* (1926–2000) vid en kullerstensgränd i Gamla Gefle. Lindén blev känd för sina ”Staffans Stollar” som blev högt älskade. Barbro Sollbe berättar att han var lika uppskattad som person som hans tecknade gubbar blev. När man frågar Barbro får man också veta att Lindén tillhörde hennes absoluta favorittecknare. Lindén var mycket produktiv och han var lika rolig muntligen som med sina ”Stollar”. Lindén illustrerade dessutom ekonomiska utredningar i *Statens pris- och kartellfrågor*, tidskriften där Barbro Sollbe arbetade som redaktör. Åtskilliga av hans teckningar finns i samlingen.

Barbro Sollbes arkiv och teckningssamling

Samlingen kom med tiden att innehålla intressanta tidningsteckningar, böcker om tidningstecknare, utställningskataloger, tidningsklipp och värdefullt material för en tidningstecknarforskare. I Barbro Sollbes arkiv finns även hennes artiklar, texter, tidskrifter där hon medverkat och en del att läsa om henne själv. Bland annat skrev man i *Östergötlands Dagblad* om Barbro Sollbe när hon som ung student bodde i USA där hon studerade journalistik 1956.

Barbro Sollbe började rama in sina teckningsfavoriter och hängde upp dem i sitt hem. Så småningom skickades samlingen till Riksarkivet (Barbro Sollbes samling). Men Sollbe behöll de icke-svenska teckningarna efter danska Storm Pedersen, amerikanska James Thurber m.fl. Sollbe själv uttrycker sig så här angående sitt bildintresse ”Jag har alltid varit intresserad av konst och kulturhistoria och alltid varit bildberoende”. Skulle hon ha skrivit den där avhandlingen hon funderade på under studietiden vid universitetet, så skulle den handlat om tidningstecknare, menar hon. Hennes livsgärning blev en annan. Hon fick skriva som hon tyckte så mycket om. Och det gjorde hon flitigt under åren. Hon var anställd på *Falu-Kuriren*, Statens institut för konsumentfrågor (redaktör på *Råd & Rön*), Statens pris- och kartellnämnd (dagens Konkurrensverk; redaktör för *Pris- och kartellfrågor*), Statens institut för byggnadsforskning (i Gävle), Landstinget Gävleborg (redaktör för dess tidning *X-trakten*), Statens råd för byggnadsforskning (i Stockholm; redaktör för tidskriften *Byggnadsforskning*) och slutligen på bokförlaget Runa i Stockholm.

Hon är sedan 20 år redaktör för hembygdsföreningen Gävle Gilles medlemsblad *Hembygd Gävle*, och frilansar sedan 1970-talet med kultur- och lokalhistoriska artiklar, främst i *Gefle Dagblad*. Hon gav 2013 ut Gävle musei vänners 70-årsjubileumsskrift och 2014 en skrift om en lokal konstnär, trätäljaren Johnny Mattsson. Hon leder stadsvandringar i stadsdelen Gamle Gefle sommartid sedan ca 30 år.

Som nämnts finns *Barbro Sollbes arkiv* med hennes artiklar, pressklipp och annat och *Barbro Sollbes samling* som innehåller hennes intressanta tidningstecknarsamling i Sveriges Pressarkiv i Riksarkivet sedan 2013.

Några ord om ett urval tidningstecknare och deras verk

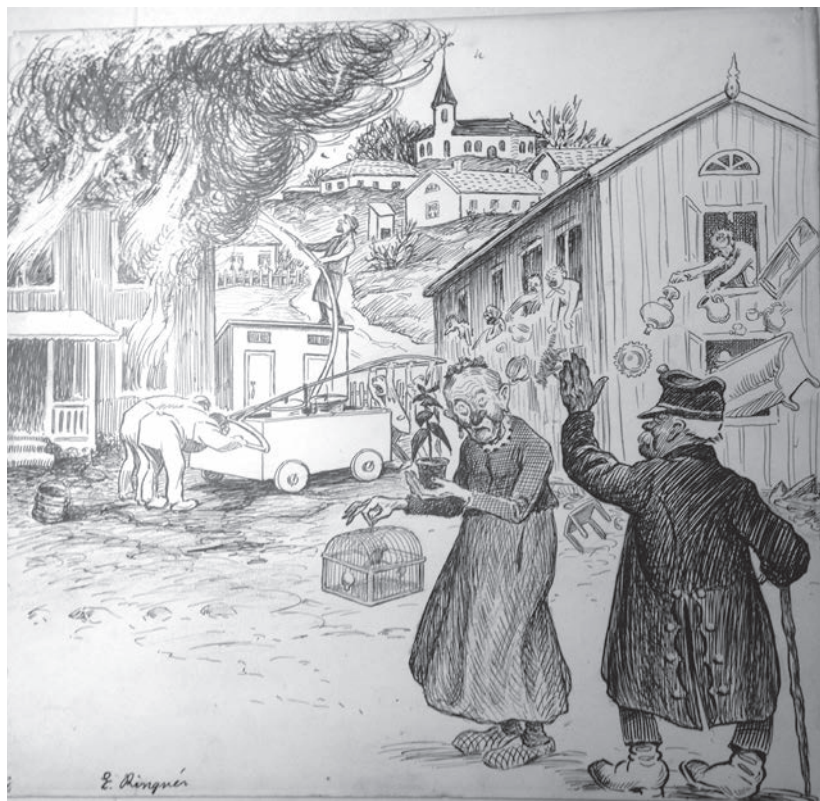
Torvald Gahlin tecknade inte bara sina ”Stollar” utan ritade även serier. Barbro Sollbe hade fått några osignerade teckningar av sin chef, som troligen kände Gahlin personligen, från sin tid som redaktör på *Råd & Rön*. I samlingen kan vi se en grovt tecknad gubbe som råkar illa ut i tre skilda dramer där han utsätts för en del våld och komik som brukligt är i serievärlden. Bildrutorna är utan text, figurerna själva berättar effektivt. Teckningen är troligen från Gahlins tidiga produktion på 1940-talet.

Serien ”Klot-Johan”, en 4-bildserie om en trolliknande figur med svans som dök upp i tidskrifterna *Vårt Hem* och *Vårt Land* på 1940-talet, var mycket omtyckt och kanske en av Sveriges främsta seriefigurer.

I en text av Ingemar Unge i *Dagens Nyheter* 14 mars 1985 i samband med Torvald Gahlins 75 årsdag skrev Unge att Gahlin ”har levt på sin fyndighet, som skämt- och serietecknare, humorist och aforistiker”. I fyrtiotre år, 1932–1975, ritade Gahlin sin figur Salon Gahlin dagligen på *Dagens Nyheter*s Namn och Nytt-sida. Han ritade melankoliska gubbar som på stadiga spindelben kunde få ur sig t.ex. denna vemodiga livsvisdom ”Om man varje dag gör mer än vad som väntas av en dröjer det inte länge förrän det väntas mer av en.” En annan känd replik som Gahlin låter en av sina figurer säga är ”Javisst har vi det bra här i landet. Men det är snart också det enda vi har”.

Några tecknare i Söndags-Nisse

Skämtteckningen här som Enoch Ringnér (1870 – 1967) ritade för tidsskriften *Puck* är en typisk bild ur det tidiga 1900-talets folkhumor med sina Albert Engströmsliknande drag med lätt igenkännbara situationskomik och förhärskande kvinnosyn. Vi skrattar än idag men kanske lika mycket åt det tidstypiska som åt kommentaren: ”Polisen: Stå inte där och hindra eldsvådan käring!” Teckningen, som egentligen heter ”Eldsvåda i Grönköping”, köptes av Barbro Sollbe 1967 till teckningssamlingen. Bilden är en god representant för den satiriska, äldre karikatyrtecknarkonsten i *Söndags-Nisse* (1862–1955) som slogs samman med *Strix* (Albert Engströms tidning), eller *Puck* som var en politisk radikal

Enoch Rignér (1870–1967) tecknade för tidskriften *Puck*. Här en typisk bild ur det tidiga 1900-talets folkhumor, med kommentaren – ”Polisen: Stå inte där och hindra eldsvådan käring!” 1906.

skämttidning som gavs ut 1901–1916 och redigerades av bland annat Hugo Vallentin och Anders Forsström.

En liten teckning av Anders Forsström (1854–1934) som finns med i Sollbes samling publicerades i *Söndags-Nisse* den 23 december 1894. Den föreställer två herrar i skotskrutiga kiltar samt tillhörande mössor. De poserar dessutom med en räknesticka och en harpa. På räknestickan står det ”100 petitrader”.

Anders Forsströms teckningsstil var troligen medvetet konservativ. Han arbetade med starka linjer och föreställande, pedantiskt utförda porträtt som stod i klar kontrast till de burleska karikatyrerna och det satiriska innehållet i bilderna. Hans realistiska linje av förimpressionistisk karaktär gjorde stor lycka i satirskriften *Puck* där Forsström hade sin

storhetstid i början av 1900-talet. Så hade han också stor erfarenhet av konststudier och klassisk skolning från Konstakademien som han genomgått under 1870-talet.

Oskar Andersson, OA, en serietecknarnas föregångare

Den eleganta damen på en teckning av Oskar Andersson, OA, är Cléo de Mérode, en fransk dansös och scandal beauty som var älskarinna till Belgiens kung Leopold II. Tecknaren Oskar Andersson, så välkänd att alla har sett hans ordlösa gubbar och fascinerats, behöver knappast presenteras. Oskar Emil Andersson, som föddes 1877 på Kungsholmen i Stockholm och dog på Ekerö 1906, räknas både som seriepionjär och som absurdistisk bildsatiriker. Mest känd är han troligen för sin figur

Den eleganta dam som OA (Oskar Andersson 1877–1906) har ritat högst upp på kullen är ingen mindre än Cléo de Mérode, en dåtida fransk dansös och scandal beauty. Söndags Nisse nr 40, 1904.

”Mannen som gör vad som faller honom in”- med de avklippta fingrarna och som sätter vantarna på fötterna. Serien från 1902–1906 räknas som Sveriges första serieteckning.

Efter kurser på Högre Konstindustriella Skolan tog Oskar Andersson examen som möbelritare och fick goda betyg. Han kände sig dock ej lockad att arbeta inom industriell formgivning utan ville bli konstnär. Han var klart begåvad och satt jämt och ritade. Andersson fick så småningom kontakt med skämtpressen 1897. 20 år gammal bad han att få visa några av sina teckningar hos redaktionen på *Söndags-Nisse* och han ombads direkt att illustrera några texter till nästa nummer och fick honorar i förskott. Han skulle bli en av de allra mest kända karikatyrtecknarna i *Söndags-Nisse*. Men Oskar Andersson led av en del problem som bland annat svåra tvångstankar och bacillskräck. Han hann producera tusentals teckningar och serier innan han dog för egen hand alldeles för tidigt 1906.

Hilding Nyman (1870–1937), en annan tecknare i samlingen, hade även han seriösa konststudier bakom sig. Han hade varit elev hos Richard Berg vid Konstnärsförbundets målarskola 1900. Dessutom hade han varit på flera studieresor i Tyskland, Holland och Belgien. Han var även elev till Anders Zorn. Nymans produktion består till största delen av landskap och folklivsskildringar. Men han är mest känd som skämttecknare sedan han fick arbete på *Strix* (1897), *Dagens Nyheter* (1901) *Svenska Dagbladet* (1905) och *Stockholms-Tidningen* (1913–1915).

Den siste tecknare jag vill presentera ur Barbro Sollbes imponerande teckningssamling är Gustaf Ljunggren (1879–1967), som är ganska glömd idag, men som var en lysande karikatyrtecknare. Han var även en skapare av reklamserier. Han ritade bland annat serier för Stomatol under trettio år. Ljunggren var utbildad vid Tekniska Skolan och Konstnärsförbundets Målarskola i Stockholm där han var född, men han verkade mest i Göteborg. Hans skämtteckningar började synas redan när han var i tjuugoårsåldern och de dök bland annat upp i *Puck* och *Söndagnisse-Strix*. Ljunggrens linje var enkel, elegant och tydlig. Detta framgår särskilt i boken *Vackra flickor och fula gubbar* från 1922 där han för första gången samlat flera av sina teckningar. Stilen är präglad av en speciell humor som tangerar både något ekivokt och pedantiskt, enligt signaturen ”Finn” (Sven Haglund 1891–1942) i *Dagens Nyheter*.

En samling av stort intresse för pressforskare

Barbro Sollbes teckningssamling utgörs av flera utsökta skämt- och karikatyrteckningar som skildrar tiden, viktiga händelser och svenskars liv och humor under flera decennier. De är värdefulla som både tidsdokument och en spegel in i umgängessätt, förhållningssätt till varandra, samhällsklasser och kön, ja hela livet i Sverige som det har sett ut och som det fortfarande ser ut. De utgör ett slags egen journalistik, en serie bilder som berättar om oss. Förr och nu. Dessutom är ju samlingen en glädjande källa att illustrera med, att krydda texter med, eller skratta åt, precis som Barbro Sollbe själv har gjort under många år.

Källor:

Barbro Sollbes arkiv, Riksarkivet Marieberg

Barbro Sollbes teckningssamling, Pressarkivet/Riksarkivet Marieberg

Andra källor:

Samtal och korrespondens med Barbro Sollbe hösten och vintern 2013.

Nina Linder är fil kand i konstvetenskap, litteraturvetenskap och antikens kultur och samhälle. Hon har även studerat på Gerlesborgs målarskola, samt Poppius Journalistskola och arbetar som arkivarie på Riksarkivet i Marieberg.

Epost: nina.linder@riksarkivet.se

När journalister minns

– Journalisters berättelser om sitt yrke

Birgitta Ney

På TAM-arkiv, kort för Tjänstemäns och Akademikers (fackliga) arkiv, i Stockholm finns yrkeslivsberättelser arkiverade efter en insamling som genomfördes i anslutning till Journalistförbundets hundraårsjubileum år 2001. Den samlingen utgör grundmaterialet för denna uppsats. Det arkiverade materialet förtjänar att studeras närmare för att formulera kunskap om bevekelsegrunder bakom journalisters yrkesval, vägar in i yrket, drivkrafter i yrkesutövning- och reflektioner kring yrket.

Mitt eget intresse för vad journalister minns började med forskning om journalisthistoria på 1990-talet. Det första var ett projekt tillsammans med Britt Hultén, Kristina Lundgren och Margareta Stål: *Pennskaft blir reporter* kallade vi det – en kvinnornas journalisthistoria hade vi tänkt oss. Många gånger blev vi alldeles förbryllade av att så många tycktes minnas fel. Eller skrev fel publiceringsdatum vid sparade urklipp. Även om det kan ha varit anhöriga som klippt så tätt intill texterna att det inte ens framgick var texten varit publicerad, så blev vi inledningsvis ganska förvånade. De deckarjobb som följde i de mikrofilmade tidningsspalterna var däremot ganska roliga, åtminstone de gånger vi lyckades finna var och när texter varit publicerade. Ett resultat av den forskningen finns publicerat som *Tidningskvinnor* (2000). Detta berättar jag bara för att förklara att det var i såna sammanhang som intresset väcktes för frågor om vad (och hur) journalister egentligen minns.

Henrik Berggren hade en krönika i *Dagens Nyheter* (onsdag 11 april 2012) där rubriken löd: ”Jag glömmer aldrig vad hette-han-nu-igen...” och den handlade om just detta med *hur* vi alla minns. Så här skrev han: ”Jag tror att de flesta av oss har en inre katalog av snapshots, av bildminnen som vi är övertygade om att de är exakta återgivningar av verkligheten, även om vi kanske inte kan placera dem exakt i tiden.” Småningom slutar han sin krönika med att: ”Vi måste trots allt lita på våra minnen. Men just därför är det viktigt att vi dokumenterar, arkiverar och sparar så att vi kan pröva dem mot en yttre verklighet.” Och hur har vi (journalister och forskare) det med våra arkiv hemmavid eller på jobbet? Har alla sina klippssamlingar i ordning? Eller dagböcker och anteckningsblock? Jag

menar att journalister bland annat ägnar sig åt ett intellektuellt hantverk – och den som sparat drivor eller arkivmappar med material måste också ägna tid åt ett annat intellektuellt hantverk: arkivariens. Detta gäller givetvis också arkiveringen i våra datorer.

Minnets märkliga förmåga att förirra sig

Något exempel ur samlingen som finns på TAM-arkiv måste jag visa för att peka på detta med minnets gåtfullhet – det handlar här om vad som kom att kallas Vikbokatastrofen – ett herrelöst Lansenplan kraschlandar i boningshuset på en bondgård där sju personer just satt sig vid köksbordet för att fika – alla dödades.

När en dåvarande reporter på *DN* minns, och han minns händelsen väl, skriver han, när han tar några exempel på det ”som finns kvar i minnets gömma” (132, Green – siffror vid citat i det följande refererar till nr i förteckningen som avslutar denna text). Han förlägger då händelsen, ur minnet får vi anta, till slutet av 60-talet. Men det visar sig genom en enkel kontroll på nätet att händelsen ägde rum inte i slutet utan i början av 60-talet, den 26 oktober 1960. Händelsen och halvsekelminnet av den kan vi läsa om på nätet i *Bärgslagsbladet* (21 okt 2010) och i *Fokus* (okt 2010)

Vad består minnessamlingen av? Vilka skrev och hur mycket?

Totalt är det fråga om uppåt 180 minnesberättelser, av väldigt olika slag. Några har skickat via dator (någon har tyvärr sänt text på en diskett som inte längre tycks vara möjlig att öppna). Många har skickat på papper, en del har skrivit på gamla manusblad, andra har rentav skrivit för hand. Det är alltså fråga om många minnesberättelser skrivna efter uppmaningen från Journalistförbundet som gick ut till samtliga medlemmar och inskickade till TAM-arkiv. Lägg därtill att från Skåne kom två tryckta antologier (med totalt 34 berättelser av 26 skribenter) och att Journalistsenioreerna i Stockholm har skickat in en bunt med tjugotalet minnen.

Nu har det inte gått att läsa ut när skribenterna är födda alla gånger, ens i de enskilda berättelser som skickats in till TAM-arkiv. De skribenter

som själva angivit sådant, 38 kvinnor och 78 män, kan delas in i några grupper: 48 personer födda fram till och med 1929; 38 personer under 30-talet, 19 personer fram till och med 1959 och 11 personer därefter. Av dessa 116 personer var ca 70 pensionerade vid insamlingstillfället 2001. Skulle vi räkna med de som medverkar i Skånes och Stockholms samlingar skulle antalet pensionerade journalister öka förstås, men inte heller där anges alltid födelseår.

De allra flesta har skrivit korta texter: vanligast är en text på max fem sidor – 71 texter har det omfånget. 30 är mellan sex och tio sidor, 18 mellan elva och 20 sidor – tre finns i spannet 21–30 sidor, två i 31–40 sidor och en enda har skrivit så långt som 64 sidor. De flesta som medverkar i samlingen på TAM-arkiv har arbetat i pressen, många på lokaltidningar. Etermedier liksom veckopress av olika slag förekommer också. Några få har varit fotografer eller tecknare. Tillsammans berättar dessa skribenter om journalistyrket under mer än ett halvsekel.

Hur tog de sig in i yrket?

Några av de äldre skribenterna berättar om att de hade fått några år i folkskolan innan de gav sig ut i yrkeslivet. Men olika slag av utbildningar därefter förekommer även i den gruppen: folkhögskolorna har varit en väg för många. Idel namn ur svensk folkbildningshistoria dyker upp i berättelserna: Vätterbygden, Ädelfors, Viskadalen, Sjövik, Åsa, Skurup och Nordiska folkhögskolan.

Korrespondenskurser har varit vägen för andra: Pennan och Hermods har några nämnt. Brevskolans journalistkurs och ABF-bibliotek förekommer också. När det gäller den äldre gruppen, och inte att förglömma i det urval av journalister som alls har berättat, så kom jag under läsningen ibland att tänka på författare som exempelvis Ivar Lo-Johansson och Vilhelm Moberg. Flera av de äldre männen i samlingen började sitt yrkesliv i skogen eller på en fabrik för att först efter ett varierande antal år ta vägen in på en lokalredaktion och där blev flera kvar.

Några har också nämnt kurser på FOJO/Kalmar, någon nämner en SR-kurs i journalistik och andra slutligen Poppius. Men här finns också flera som genomgått (eller åtminstone börjat på) Journalistinstitutet JI, eller senare högskoleutbildningar som JHS/JMK i Stockholm, JMG i Göteborg, JH Sundvall. Någon berättar om en teoretisk linje för journalister på Socialhögskolan redan 1946. Och någon refererar till en journalistkurs på

Stockholms högskola så tidigt som 1950. En har studerat på Södertörns högskola, JMM – eftersom denna utbildning startade under andra halvan av 90-talet är det fråga om en journalist med endast några få år i yrket.

För att ge ett exempel på hur rekryteringen kunde se ut kan jag berätta om en man som kom till tv ganska tidigt på 60-talet. Han fick småningom höra en version av hur det gick till när han fick anställning där:

Vid en ganska blöt fest – alla fester var såna vid denna tid – hemma i Gamla stan hos redaktör Lars Ulvenstam på programtidningen Röster i radio-TV, avslöjade Mats Rehnberg hur det gått till när jag anställdes:

– Du var inte släkt med nån som redan jobbade här. Du var inte kommunist eller sosse utan kom från en tryggt borgerlig, nästan mörkblå tidning. Så kom du utifrån landet och var prästson. Och hade sysslat lite med film. Det räckte när man la ihop det för att vi skulle ta dig. (14)

Den gången var det som framgår fråga om en anställningsprocess. Folk hade sökt jobbet. Många gånger i denna samling tycks annars blivande journalister nästan ha halkat in i jobbet, eller i andra fall ha tjatat sig in på redaktionen med eller utan erfarenheter. Folkhögskolorna och folkrörelser av olika slag tycks ha bildat grunden för mängder av nyttiga kontakter senare i yrkeslivet, precis som för de som deltagit i universitetens kårliv och studenttidningar och de kontakter som skapats där. Kontaktnätens betydelse betonas av många skribenter. Om den franske sociologen Pierre Bourdieu hade kunnat forska på svenskt material när det begav sig tror jag att A-pressens plantskolor hade kunnat utgöra ett givande forskningsfält.

En väldigt påtaglig väg in i yrket ger annars en man från norr exempel på. Han hade inga kontakter alls, men han hade en cykel: så han cyklade 33 mil till tidningskvarteren i Stockholm år 1939 för att bli journalist... och blev det småningom, även om han fick börja som budpojke! (19)

Har de några romaner i byrålådan, de som skrivit sina minnen?

Ibland sägs det ju att journalister egentligen vill skriva skönlitteratur, eller åtminstone bästsäljande deckare; av detta märks sannerligen inga entydiga spår i just denna minnessamling. En person skriver, suckande kan man tänka: Egentligen vill jag skriva en roman om de stora livsfrågorna, men den blir nog aldrig av (42).

Några har skickat med egna böcker eller tipsat om andras, som handlar om journalistik på olika sätt. Jag har kollat upp samtliga skribenter i samlingen mot librisbasen på nätet och funnit några som har skrivit böcker som handlar om tidningshistoria, digital teknik, konsument- och knarkpolitik (sju personer, fem män och två kvinnor). Därutöver döljer sig åtskilliga andra författare bland minnesskribenterna, åtminstone är många registrerade med diverse utgivna böcker i librisbasen, det rör sig om ett 60-tal.

Vi kan alla namnge några journalister som blivit storsäljande författare, deckarförfattarna exempelvis. Några har rentav blivit världsberömda, åtminstone för den delen av sin skriarverksamhet kan tilläggas. Några har skrivit romaner, debattartiklar och debattböcker parallellt eller efter att de egentligen har lämnat sin gärning som journalist på någon tidning. Det är kanske vanligare att börja som någon form av journalist och därefter gå över i litterär verksamhet. Men den typen av gränsöverskridande skribenter förekommer inte bland dessa skribenter av journalistminnen – de har i alla fall inte berättat om det.

Hur kunde det gå till på redaktionerna?

Vad tycker skribenterna är värt att berätta om från sin yrkesutövning? Lönerna skulle kräva en egen mäsas. Och den skulle i så fall kunna sammanfattas som att löneläget och villkoren i yrket inte alls har varit bra. Så skriver någon att "Övertidsförbudet innebar i praktiken att alla skulle jobba övertid. Men utan ersättning" (8). Och det är, väl att märka, fråga om en man född så sent som 1958. En kvinna skriver att: "många tror att yrket är lite 'fint'. Men hur det egentligen är med den saken lär man sig ju snabbt" (38). Detta med yrkets status diskuteras inte ofta i denna samling, men när en journalist råkar möta en lärare på

stan, många år efter avslutad skolgång, får hon höra att: ”Herre Gud tös, har du inte blivit något annat än tidningsskrivare!” (115, Fredgardh)

Tillbaka till redaktionernas sätt att arbeta; här finns skildringar av redaktionellt ägda transportmedel: 1933 fanns exempelvis på en tidning i Småland en tjänstecykel ”avsedd för brådskande uttryckningar från redaktionen” (132, Green). Några risiga bilar som tjänstefordon förekommer under senare decennier. Men reportrar tycks länge ha cyklat mellan uppdragen och det i alla väder. Om vi får tro dessa berättelser.

Om det i dag, inne på det andra decenniet av 2000-talet, kan talas om att journalister måste kunna självköra radio och tv, eller behärska alla journalistiska format vid webdeskar – så kan vi nog betrakta det som utspelade sig på redaktioner i mitten av förra seklet som att dåtida journalister måste vara väl så mångkunniga de också. De skulle kunna skriva, fotografera, sälja annonser, skaffa prenumerationer, laga trasiga printrar och ibland rentav distribuera tidningar på orten.

Inskolningen i yrket kunde vara nog så brutal: så berättar en man om hur han helt oerfaren tvingades kasta sig in i redigeringens ädla konst: – En journalist ska kunna allt, sa chefredaktören och försvann – samma kväll som den erfarne nattredaktören plötsligt blivit sjuk...

Där satt jag ensam med en telefonmottagerska (som gick hem halv tolv), en korrekturläsare och – i en glashytt i ett hörn av redaktionslokalen – en teleprinter som tickade fram nyheter, som ibland var oläsbara, eftersom det inte gick att importera reservdelar eller skaffa ny apparat under krigstidens avspärning. (132, Rock)

Men han lärde sig jobbet småningom, även om vi kan föreställa oss känslan av dramatik och upphetsning en sån aften. Eller när, vad han kallar, ”kulmen på denna period” i ett långt journalistliv inträffade en natt i april 1947:

Teleprintern började hacka igång och meddelade att danske kungen dött, polisen ringde mitt i hanteringen av materialet om döde kungen och berättade att de jagade en man som försökt mörda en taxichaufför på orten och strax därpå ringde den andra telefonen och där berättades att en bondgård stod i ljusan låga... vad gör en ensam redaktör då: jo skickar iväg korrekturläsaren som en timme senare ringde in en tryckbar text. Han ringde in texten från huset där det brann, telefonen fanns ju kvar och fungerade...

Detta om en journalists gesällprov som nattredaktör – och suckande kan jag samtidigt konstatera att natten då allt kulminerade tydligen hetsade upp skribenten ännu många decennier senare, för den natten får tre olika datum i april 1947 på de två sidorna text i samlingen. Enligt danska wikipedia dog kung Christian 10 mycket riktigt i april, den 20 april 1947 och ingen annan dag.

Volontärtiderna vore också vara värda ett eget kapitel – flera skribenter ser den tiden som sin egentliga journalistutbildning, även om det som betonas oftast handlar om att ekonomin var svår och inskolningen inte precis utvecklad. Här ska jag bara ge ett exempel: kvinnorna på redaktionerna skulle vara snyggt och propert klädda – vilket kostar pengar, och pengar var något volontärerna inte hade mycket tillgång till. När kylan kom en vinter höll åtminstone en skribent på att frysa sig fördärvad. Kappan hon bar just den vintern var en

blå gummerad regnrock. Ingen vinterkappa, till det fanns inga pengar. /.../ Så det var för mig bara att bita i det sura äpplet och gå in till redaktionschefen och säga som det var: Det är hemskt kallt ute, och jag skulle behöva pengar till ett par yllebyxor! S.k. tablå. Sådant hade han nog inte hört förr. Men han dök ned i sin skrivbordslåda, fick fram ett utanordningskvitto och skrev ut ett belopp på 20 kr. Han kallade det ”utlägg i tjänsten”. Jaja, jag skulle ju ha dem i tjänsten. Det var hemskt kallt och jag köpte två par. Och lånade ut det ena till en annan frysande kvinnlig volontär. (132, af Trolle)

Journalister i fängelse, eller på cell kunde även det vara värt att studera närmare. En TT-skribent som skulle bevaka gamle kungens begravning kunde på grund av folkträngseln inte ”nödigt cirkulera” i den takt som polisen ville, och han anhölls för ”trots mot polisman” (tror han att det kan ha varit). Insydd i en cell i häktet på polisstationen Nikolai fick han sitta i flera timmar innan han kunde ringa TT och förklara att hans begravningsrapportering inte kunde bli annat än noll. Ingen brydde sig tydligen om att han måst sitta där inspärrad:

fast jag protesterade så högljutt jag kunde när polisanmälan mot mig revs i bitar och slängdes! En officiell handling blev alltså lika vårdslöst behandlad som jag själv blivit av maktens representanter. (132, Steij)

Och det får mig att fundera över hur journalister blivit bemötta genom åren – hur många journalister har suttit på cell i vår historia? Även om det bara rör sig om timmar?

Att hovet stundtals behandlat journalister som något katten släpat in, har vi möjligen förstått i andra presshistoriska sammanhang. Bland annat skriver Pia Hård om hur hovreportrar på V-Gurras tid inte hade det så lätt:

Slottets portar var stängda för oss, vi fick inte en gång komma in i farstun. I kalla mörka vinterkvällar fick vi och fotograferna stå i valvet och se fint folk kliva i och ur bilar. Vi kallade det valvstup-stående (en svår rörelse i vår gamla skolgymnastik). Ringde man slottet svarade alltid samme elake hovmarskalk att det hade vi inte med att göra.

Ibland behövde dock hovet oss och sände ett meddelande. På 40-talet kom ett dylikt: – De som är berättigade att presenteras vid hovet kan anmäla sig si och så.

Vem var berättigad? Hovmarskalken: – Det har ni inte med att göra, de berättigade vet det ändå. (132, af Segerstad)

Den inställningen tycks också andra i samhället ha delat, Pia Hård berättar om en ”helt obetydlig onödig sak”, en Lionkrets som skulle bevakas, och det gjorde hon, men hon återger en replikväxling som utspelat sig när hon avslutat uppdraget:

När jag skulle gå fick jag besked:

– Vi begär att notisen skall stå på en anständig sida.

– Vi har inte oanständiga sidor, såvitt jag vet.

– Jag menar Marginalen.

– Jag ska framföra till Marginalredaktören att hans sida är oanständig.

Varpå jag avtågade. (132, af Segerstad)

En av Pia Hårds minnesbitar har blivit en klassiker, detta minnesfragment förekommer på flera ställen kunde vi konstatera när vi höll på med boken *Tidningskvinnor*. I samlingen på TAM-arkiv finns en variant i en av hennes passbitar:

På 30-40-talen var det inte alltid lätt att vara kvinna. Ett samtal kopplades till mig:

– Va, jag bad att få tala med en redaktör.

– Jag är en redaktör [svarade Pia, men den manlige rösten framhärdade].

– Nej, en *riktig* redaktör! En man så klart! (132, af Segerstad)

Yrkesminnen är det onekligen fråga om i de flesta berättelserna i samlingen: olyckshändelser och glädjeämnen i yrket, för att inte säga anekdoter och skrönor. Ofta är det ren och skär underhållning att läsa minnena.

Jag har däremot inte funnit många reflektioner om t.ex. konsten att skriva. Men de finns där på sina ställen, insprängda bland korta minnesglimtar. Om konsten att alls kunna lämna in sina texter finns det däremot spår av i flera texter. Jag ger ett prov på modeskribenternas förvånansvärt hårda vardag, om vi ska tro Pia Hård. Här är det fråga om modevisningarna, eller ”modets teater” som hon kallar det. Detta utspelar sig i Paris strax efter kriget:

Jobbigt var det. I högsätet satt drottningarna från Vogue och Harpers, vi andra satt uppspetade längst bak på små spinkiga guldstolar, som uthyrningsfirmor försett modehusen med. Rätt svårt att sitta så med ett champagneglas i ena handen, block och penna i den andra.

Rapport skulle lämnas varje kväll, så det gällde att hinna skriva. Santalet från Stockholm kom på en bestämd tid. Telefonen i mitt lilla hotellrum hängde högt uppe på väggen ovanför min säng, så jag byggde ett berg av kuddar och besteg berget med manus i den ena handen, luren i den andra. (132, af Segerstad)

Men hon är inte ensam modeskribent med såna erfarenheter: en annan kvinna skriver om hur hon drabbad av busstrejk i Paris, tvangs springa ett gatlopp till hotellet för att kunna ringa in sin text. Telefonlinjerna var dessutom så eländiga att mottagaren på redaktionen i Skåne knappt kunde höra vad hon försökte läsa in (115, Fredgardh).

*

Den frågelista som skickades ut när det begav sig, innehöll ett antal uppmaningar eller förslag till vad en berättelse skulle kunna innehålla och helt kort kan de sammanfattas så här: Kort presentation av dig själv; Barn, ungdom, utbildning; Första anställningen och arbetsuppgifterna; Din väg från första arbetet till nuvarande; Dina arbetsuppgifter idag; Yrkesrollen; Framtiden; Hem och fritid. Åtta frågekomplex som skribenterna uppfattat väldigt olika, visar det sig när man läser igenom materialet. Flera har

skrivit som om det vore ett manus, på gamla tiders manusblad med dubbelt radavstånd, korrekturtecken och sluttecken. Många har förhållit sig mildt uttryckt fritt till önskemålen, andra har varit väldigt kortfattade i sina formuleringar och ytterligare andra verkar inte alls ha brytt sig om vad som föreslogs. De har kanske skrivit av hjärtats lust.

Alla journalister är inte så bra på att skriva långt, de saknar helt enkelt träning på det. Däremot kan de vara bra på att göra många jobb per dag. Eller kanske ska jag säga att det är en sak att skriva en lång text för en tidning, en sån text kräver inte väldigt många sidor, rader – eller tecken som man ju säger nu för tiden. När texten börjar bli uppåt 64 tätt skrivna sidor lång, som någon i den här samlingen (3), ja då ställs det andra krav på en skribent än om det handlar om en artikel till morgondagens tidning. Som exempel kan nämnas en kommentar i ett PS till en berättelse: hans sju sidor långa tätt skrivna text är den längsta artikel han skrivit under sina 40 år i yrket! (69) Jag kan också föreställa mig att någon skyggat för att alls berätta om sig själv och att berätta utförligt som svar på de olika ämnena i skrivuppmeningen.

*

Det är skillnad på att intervjua och skriva som journalist, jämfört med att i stället berätta om sig själv. En yrkesutövare med vana att fråga ut andra tycks hämmas en aning när texten ska behandla minnen från det egna yrkeslivet, trots den glädje i yrket som många vittnar om. Linda Steiner, en amerikansk forskare, berättade exempelvis på en konferens i Cardiff att hon förvånats när hon studerat kvinnliga journalisters självbiografier. Hon förvånades av att en del memoarer hon studerade knappt nämner privatlivet: en mer eller mindre äkta hälft kan förekomma i någon bisats, skrev hon i en bok senare (1998).

Även i de svenska bidrag jag läst finns de som liksom pliktskyldigast nämner fru eller barn, familjen kan dyka upp i en liten kommentar om att en reporter fick ”blommor till hustrun när man lyckats fixa en dominerande nyhet” (49). Eller: ”Dessutom jobbade jag sex nätter av sju möjliga i veckan och familjen kunde ha föga av umgänge”, skriver en annan (28). Ett sista exempel, en man, som berättar att ”min son grät när min tjänste-telefon drogs in” (115, Tidman) när han sagt upp sig från ett jobb för att börja ett annat. Det går nästan alltid att läsa ut om det finns en familj eller ej, även om den ofta bara skymtar förbi.

Det Linda Steiner sa vid sin föreläsning och har skrivit om senare (1998 och 2009), som fångade mitt intresse var exempelvis att föreställ-

ningar om objektivitet och professionalism har resulterat i att många tycks tro att deras egna personliga erfarenheter inte skulle spela någon roll i utövningen av yrket. Som om journalisten kunde nollställa sig själv, eller kunde gömma sig bakom en osynlighetsskärm av något slag. Vilket blir än märkligare när vi betänker att här i Norden har vi dels en historia med partipress och nu för tiden möter vi ju skribenter inte bara med bildbyline som det fnissades åt när jag började i yrket. Nu kan skribenten rentav posera i helbild och ha rejäla namnteckningar i tryck. Tiden med mer eller mindre osynliga skribenter dolda bakom signaturer är länge sedan förbi.

Journalister och politiken

En tidig kvinnlig journalist, född 1911, och som började som journalist på 30-talet, skriver att:

Det var ju på den tiden man kunde vara journalist och samtidigt ha politiska uppdrag. Det ansågs på intet vis stötande. De stora drakarna gav goda exempel på denna symbios. Min politiska uppfattning stämde väl överens med tidningens högerinriktning. (36)

En annan kommenterar apropå sin bevakning av ett stort årligt politiskt möte att:

Det tog en vecka i juni och enda gången jag under de här åren var hemma på min sons födelsedag, den 16 juni, var det år då jag födde honom. (115, Fredgard)

Men en tredje kvinna – det är faktiskt bara några kvinnor som kommenterat en möjlig komplikation med egna politiska uppdrag och journalistik – konstaterar att hon lämnade politiken för journalistiken (63).

En och annan man kommenterar ändå att det är väl inte alls bra att blanda politik och journalistik utanför ledarsidorna – men då gäller det andra skribenters engagemang. Med tanke på hur många skribenter i detta material som har en a-pressbakgrund vågar jag nog påstå att politiken finns närvarande i form av folkrörelsearbeten och osynliga kontaktnät hos en hel del skribenter.

Spriten och pengarna

Någon enstaka skribent har berättat om hur han blivit alkoholist i perioder, annars förekommer spriten mest som en lustifikation i berättelserna. Motboken och ransoneringen på sin tid, kunde innebära att en fattig volontär fick äta sig mätt på den mat som serverades den intervjuade på bjudmiddag. På krogen krävdes nämligen en tallrik mat till det glas med alkoholhaltig dryck som var vad den intervjuade egentligen ville ha. Jag har redan nämnt ett tämligen blött kalas i Gamla stan – men spriten på jobbet dyker upp på många ställen i denna samling. En händelse som lär ha blivit berömd är ”Slaget vid Skolkloster”, som utspelade sig på 60-talet och påstås ha blivit den sista konferensen med groggbord på det etermedieföretaget (14).

Växelryttaren är en person som torde tillhöra en försvunnen redaktionell art. Som nybörjare på en redaktion varnades en man för att ”inte skriva på” när den eller den kom med ett papper. Mannen i fråga förstod inte vad det var fråga om förrän han presenterades för en skuldsedel (2). På en annan ort i Sverige fanns dessutom en dåtida företagsam person, Budet Hilding, en man som anlätades för omsättning av växlar och för att hämta ut på Systemet. Han sägs ha kunnat numren på folks motböcker. Detta utan att vara anställd på redaktionen (115, Tullgren).

Ett ständigt arbetande

Många skribenter kommenterar och klagar på att det var så mycket övertid och ständig tjänstgöring – ändå är det minst lika många som verkar ha satt i system att jobba åt alla upptänkliga håll utanför den egna redaktionen. Det där var något vi såg redan när vi höll på med forskningen inför boken *Tidningskvinnor*. Vi frågade oss varför de var sådana arbetsnarkomaner, de kvinnliga journalister vi studerade: de verkade arbeta nästan alltid, översatte romaner och följetonger när de inte var på redaktionen. Låg lön för journalisterna, också i denna samling, var förstås ett skäl till de många extra uppdrag de åtog sig, och kvinnorna hade lägst löner.

En paradox märks när skribenterna erinrar sig att de nog ska kommentera situationen på redaktionen för kvinnor och män. De män som alls berör den frågan skriver oftast att: från början fanns det ju inte många kvinnor på redaktionerna och när de kom visade de sig ju vara lika goda

journalister som männen. Och, skriver dessa män, det har varit så trevligt med kvinnor på jobbet, inga problem alls. De behandlades lika. Så långt några mäns kommentarer. Samtidigt skriver kvinnorna om kvinnolöner, dvs låga, och varianter av slippriheter som de utsattes för på jobbet (49) och att trakasserier förekom ständigt på vissa redaktioner – de kan kommentera att det gällde att undvika att hamna med fel person i printerrummet. Eller kommentera att redaktionen ansåg att detta att bevaka olika kvinnofrågor var ”kvinnotjafs”. Inte en enda person skriver däremot om de protester mot kvinnolöner som ägde rum på DN, *Dokumentet* på Aftonbladet eller Hönsamaros i Göteborg.

Om insamlingen av materialet

Det material som studerats här är resultatet av ett samarbete mellan Journalistförbundet, TAM-arkiv och Arbetets museum i Norrköping och gick till så att en uppmaning att berätta om journalistyrket skickades ut till samtliga medlemmar i Journalistförbundet våren 2001. Skribenterna formulerade sina berättelser med stöd av några formuleringar om möjliga områden att skriva om och texterna skickades till TAM-arkiv i Stockholm där samlingen förvaras och en kopia finns på Arbetets museum. Samlingen är på sitt sätt ett komplement till den omfattande presshistoriska publicering som har genomförts i anslutning till *Den Svenska Pressens Historia*, huvudverket publicerat i fem band fram till 2003, med ytterligare 20 titlar utgivna i skriftserien Sylwan under perioden 1998-2010. Den utgivningen beskriver såväl journalistik som journalister och bygger på presshistorisk forskning. I Journalistförbundets samling är det fråga om ett antal enskilda minnesberättelser.

Insamlingen genomfördes som nämnts i anslutning till förbundets hundraårsjubileum och materialet omfattar 136 förtecknade poster som är arkiverade i ett antal kapslar. Det är fråga om berättelser av uppåt 180 journalister på omkring 1 500 sidor text, det beror lite på hur man räknar. Samlingen omfattar utöver en majoritet enskilda berättelser, två publicerade skrifter från Skåne (då Sydsveriges journalistseniorer) med totalt 26 berättelser, medan journalisternas seniorförening i Stockholm har skickat in drygt 20 berättelser i en samlad bunt. Och där är det verkligen fråga historiskt material, några av de skribenterna fanns inte längre i livet när den samlingen skickades in. Här finns berättelser från hela landet, liksom berättelser av journalister med varierande antal år i yrket och livet. De

äldsta skribenterna var över 80 år och den yngsta i 20-årsåldern. Dessutom finns, slutligen, berättelser av journalister i alla typer av medier, kvinnor och män, fram till de modernaste medierna vid sekelskiftet. Insamlingen gjordes ju 2001.

Det finns fler publicerade journalistminnen

Utöver de berättelser som förvaras på TAM-arkiv finns andra minnesamlingar publicerade, både tidigare och senare. Här nämner jag några exempel som jag menar kunde komplettera eller belysa texterna i TAM-samlingen. Dåvarande Stockholms journalistförenings pensionärsklubb publicerade 1976 *Vi som var med!... 23 journalistveteraner berättar*. Där anges i förordet att här ville journalisterna rädda berättelser till eftervärlden om vad som utspelade sig på några av de många tidningar som lagts ned i Stockholm under decennierna i mitten av 1900-talet. Sydsveriges journalistseniorer, numera Skånes, har fortsatt sin utgivning efter insamlingen år 2001 och publicerat böckerna *Tidningssliv* (2004) och *Murvlar minns* (2009).

Publicistklubbens östra krets publicerade år 2000 *Ord för ord i 125 år*, en minnesteckning över den klubbens arbete och några visioner om framtida medier. Även om det inte är fråga om enskilda journalistberättelser, så finns ändå ett antal korta skrivna porträtt av 17 journalister i boken – från Ridderstad och Kjellberg via Jerring och Langer till Ole Söderström. Värmlandsjournalisterna publicerade redan 1979 *Pennan* – en bok som är en minnesteckning över den värmländska föreningens arbete: bland annat innehåller den en intressant beskrivning av journalisters arbetsvillkor tidigt på 1900-talet, och därtill en samling artiklar av olika namngivna värmländska journalister.

Tidningar har i samband med jubileer publicerat egna minnesböcker. Exempelvis *Dagens Nyheters* tre böcker, där särskilt boken 1922–1946 *Ur Dagens Nyheters Historia, del III* (1954) ger ytterligare belysning till en del av de berättelser i TAM-arkiv som skildrar tilldragelser på 30- och 40-tal.

Sören Larssons böcker *Klara röster* 1–3 (1 – *På PG Petersons tid*, 2 – *Expressens första tid* och 3 – *Drakarnas kamp*) bygger på samtal med journalister som var verksamma i Klara och som utgjorde grunden för en serie program som sändes på tv 1977. Det är således inte fråga om berättelser

telser nedskrivna av journalisterna själva, men de ska nog ändå räknas till minnessamlingar av intresse för den som studerar journalistminnen.

Tidigare forskning på området

Studiet av journalister i sin yrkesutövning av intresse för presshistoriker (och journalister) har i Sverige delvis genomförts med etnografiska metoder – så har Stig-Arne Nohrstedt och Mats Ekström publicerat *Journalistikens etiska problem* (1996) där redaktionsstudier ingår och Monica Löfgren Nilsson disputerade 1999 med avhandlingen *På Bladet, Kuriren och Allehanda* som bygger på deltagande observationer på tre tidningsredaktioner. Forskning om journalistyrket har genomförts med flera metoder, t.ex. om yrkesrollen av Gunnar Nygren och om yrkets professionalisering av Birgit Petersson, se referenslista nedan.

Till detta kan läggas Johan Jarlbrinks *Det våras för journalisten* som utifrån exempelvis film och populärkulturella representationer studerar föreställningar om journalister i pressen 1870–1930. Jarlbrinks perspektiv är historiskt med studier av en mängd typer av material och kan sammanfattande beskrivas som att han studerar hur vissa myter om journalistyrket har förstärkts genom t.ex. filmer om journalistlivet. Slutligen vill jag nämna en biografi: Kristina Lundgrens år 2010 utkomna bok om Else Kleen *Alltför mycket kvinna*. Inte minst efterordet ”Subjektet i den journalistiska texten” i Lundgrens bok är värdefullt som inspiration när det gäller konsten att skriva biografiska berättelser.

Referenslista

- Den Svenska Pressens Historia*, band 1–5, huvudred Per Rydén och Karl Erik Gustafsson
- Ekström, Mats & Stig-Arne Nohrstedt (1996) *Journalistikens etiska problem*, Stockholm: Rabén Prisma
- Jarlbrink, Johan (2009) *Det våras för journalisten, symboler och handlingsmönster för den svenska pressens medarbetare från 1870-tal till 1930-tal*, Sthlm: Kungliga biblioteket
- Lundgren, Kristina (2010) *Alltför mycket kvinna, en biografi om Else Kleen och den nya kvinnan som samhällsförbättrande journalist*, Sthlm: Carlssons
- Löfgren Nilsson, Monica (1999) *På Bladet, Kuriren och Allehanda*, diss, Göteborg: Univ. JMG

- Nygren, Gunnar (2008) *Yrke på glid*, Stockholm: Inst för mediastudier
- Petersson, Birgit (2006) *Från journalist till murvel. Journalistyrkets professionalisering från 1900 till 1960-talet*. Sylwan: 16, Den svenska pressens historia, Nordicom Sverige, Göteborg
- Steiner, Linda (1998) "Newsroom accounts of power at work", i *News, Gender and Power*, ed Cynthia Carter, Gill Branston, Stuart Allan, London: Routledge
- Steiner, Linda (2009) "Gender in the newsroom", i *The handbook of Journalism Studies*, ed Karin Wahl-Jørgensen, Tomas Hanitsch, New York: Routledge

Birgitta Ney är docent, presshistoriker och redaktör för *Presshistorisk årsbok* sedan sommaren 2012 och har senast publicerat kapitlet "Kvinnobulletinen och kvinnokampens befriande skratt" i *Nya Röster, Svenska kvinnotidskrifter under 150 år* (2014). Tack till Ridderstads stiftelse för historisk pressforskning för bidrag till genomförandet av projektet om journalistminnen.

Epost: birgittaney@gmail.com

Bilaga: Texter i samlingen på TAM-arkiv

Nummer och namn i TAM-förteckningen

1. Harr, Henrik	37. Holmberg, Göran
2. Carlsson, John Sune	38. Harrysson, Eva-Britt
3. Sehlin, Börje	39. Elofsson, Nils
4. Antonsson, Verner	40. Eriksson, Gösta
5. Nahlbom, Stig	41. Kroon, Margareta
6. Carlberg, Carl-Eric	42. Jälén, Niklas
7. Andersson, Lars-Erik	43. Halldén, Birger
8. Näsström, Janne	44. Påvall, Kerstin Ragab
9. Wiechel, Karin	45. Appelqvist, Gösta
10. Vinberg, Björn	46. Hildén, Gunvor
11. Rudberg, Ingvar	47. Lang, Arne
12. Aly, Hannelore	48. Henricson, Lasse
13. Almgren, Elof	49. Möller, Rode
14. Roselius, Magnus	50. Gezelius, Solveig
15. Magnergård, Omar	51. Sundström, Harry
16. Johanson, Ingvar	52. Johansson, Lennart
17. Andersson, Simon	53. Eriksson, Stig
18. Löfgren, Svante	54. Vesterholm, Marie
19. Nilsson, Arne E	55. Hårdstedt, Ingvar
20. Rosén, Susanna	56. Fjellström, Per
21. Viktorsson, Nils	57. Samuelsson, Helge
22. Sollbe, Barbro	58. Wennsten, Torsten
23. Ericsson, Björn	59. Tingdal, Birgitta
24. Sjöström, Eskil	60. Deander, Rune
25. Anonym	61. Hammarlöf, Robert
26. Wärmning, Marianne	62. Johansson, Astrid
27. Mattsson, Lasse	63. Hansen, Birgit
28. Petersson, Siwert	64. Jönsson, Göran
29. Hjelm, Olle	65. Eriksson, Lotta
30. Backlund, Kajsa Thorp	66. Palmers, Anne
31. Hernström, Gunhild	67. Grimlund, Inger
32. Augustsson, Stig	68. Axelsson-Dacke, Åke
33. Rosén, Britt	69. Svensson, Leif
34. Ekbrandt, Inge	70. Johansson, Veronika
35. Larsson, Stig R	71. Ärlemalm, Inger
36. Arfwidsson, Karin	72. Ekström, Roland

73. Hammar, Åke
74. Wanfors, Erik
75. Nordlöf, Gösta
76. Stjernkvist, Jan
77. Midholt, Birger
78. Fromell, Ingrid
79. Olsson, Bengt A G
80. Bergstrand, Lennart
81. Lenander, Maja-Lisa
82. Hartwig, Inga
83. Larsson, Lasse
84. Bodell, Kerstin
85. Söderberg, Rolf
86. Haglund, Gustaf
87. Barkelius, P-G
88. Montan, Åsa
89. Atlestam, Gunnel
90. Strandell, Leif-Rune
91. Eklundh, Bernt
92. Wärm, Torgny
93. Hoffer, Margareta
94. Lennartsson, Irene
95. Steij, Olle (även 132)
96. Lundström, Thure, (98)
97. Granmar, Marie, (96)
98. Svensson, Jenny, (97)
99. Brattberg, Hans
100. Lindstedt, Maria
101. von Hofsten, Elisabeth
102. Granåsen, Gudrun
103. Giertta, Larsolof
104. Erlandsson, Lars Gunnar
105. Cassel, Åsa
106. Abrahamsson, Bengt
107. Lindberg, Aina
108. Nilsson, Märit
109. Sehlin, Kjell
110. Andersson, Fredrik
111. Lorentzi, Hild
112. Schimanski, Folke
113. Forsberg, Åke
114. Ejeborg, Sven-Erik
115. *Sydsveriges Journalist-
minnen*
Alkhagen, Stig
Berlin, Sven-Olof
Borglund, Tore
Emanuelson, Vera
Eriksson, Erik
Fredgardh, Sonja
Henriksson, Ernst
Jeppson, Birgit
Johnson, Ludvig
Jonson, Lars
Kittel, Rolf
Lindskoug, Lennart
Mannerhult, Margot
Meldal, Elsa
Nilsson, Nils-Gustaf
Nordberg, Nils "Nocke"
Sehlin, Börje
Stark, Ingemar
Stenfeldt, Carl-Gustaf Cars
Svenander, Lennart
Svensson, Bengt "Bess"
Tebring, Carl-Arvid
Tidman, Yngve,
Tollin, Sven
Tullgren, Bertil
Wikell, Gösta
116. Lyshag, Ingemar
117. Lutke, Britta
118. Collin, Lennart
119. Larsson, Elov
120. Fischer, Inga-Lena
(pappans text)
121. Wikman, Anders
122. Collin Ekelund, P-O

123. Magnell, Gitta
124. Ryman, Sture
125. Bergman, Anniki
126. Markving, Gustaf
127. Malmstedt, Lotta
128. Bengtsson, Monica
129. Almsenius, Lisbeth
130. Nirfalk, Kjell
131. Carlson, Gösta
132. *Stockholms journalist-
seniorer*
Andersson, Lore
Ekegård, Lennart
Ekroth, Erna
Green, Hans
Gustafsson, Bengt
Hård af Segerstad, Pia
Hårdstedt, Ingvar
Langer, Pekka
Löfgren, Svante
Lötwall, Lars Olof
Malmström, Åke
Melldahl, Lars-Erik
Olhagen, Brita
Rock, Robert
Seger, Ruben – ”dikt av
kollega”
Särlefalk, Kjell Yngwe
Tidholm, Kajs
Tingsvall, Gunnar
af Trolle, Helle
Västberg, Gunnar
Åkerman, Bengt – ”dikt
av kollega”
133. Hedlund, Annelie
134. Matz, Edvard
135. Jonsson, Allan
136. Rosén, Bo

Svensk Presshistorisk Förening 2014

Förvaltningsberättelsen finns tillgänglig på föreningens hemsida, www.presshistoria.se. Här publiceras upplysningar om styrelsens och redaktionsgruppens sammansättning, stipendier och andra viktigare inslag i verksamheten under året som gått.

Styrelsen

Ordförande:	Lars-Åke Engblom
Vice ordförande:	Elisabeth Sandlund-Gäfvert
Ordinarie ledamöter:	Elin Gardeström, skattmästare Kristina Lundgren, sekreterare Mia Bjelkholm Johan Hirschfeldt Pär-Arne Jigenius Birgitta Ney Åke Pettersson
Suppleanter:	Anders Franck Eva Jais-Nielsen Niklas Lindstedt
Revisorer:	Lars-Olof Stéen Robert Jonsson
Revisorssuppleanter:	Jens Karlsson Staffan Sundin
Valberedning:	Tobias Lindberg Ami Lönnroth Lena Wennberg, sammankallande

Årsmöte

Föreningens årsmöte ägde rum i Radiohuset, Studio 5, Stockholm, den 14 maj 2014. Efter årsmötesförhandlingarna följde ett panelsamtal på temat "Att skriva mediememoarer" med Christina Jutterström, Sam Nilsson och Arne Ruth, samt Åke Pettersson som samtalsledare.

Styrelse, medlemsstatistik

Styrelsen har haft fem protokollförda sammanträden. Föreningen hade vid årsskiftet 294 enskilda medlemmar och 36 juridiska personer, huvudsakligen medieföretag.

Verksamhet

Årets mediehistoriska stipendier om 25 000 kronor vardera tilldelades Anette Johansson för en studie över *Hemmets Journal* och utvecklingen från starten 1921 till dagens digitala magasinsvärld, samt Kjell Åkerlund för en studie om "Erik Åkerlund – en bortglömd pressgigant".

Föreningen har liksom tidigare år bekostat prenumerationen på pressklipp till Pressarkivets samling av biografiska klipp om personer inom press och övriga medier. Då materialet numera är digitalt tillgängligt och inte längre efterfrågas via Pressarkivet, har prenumerationen avslutats vid årsskiftet 2014/15, vilket då samtidigt innebär en minskad årlig utgift om 60 000 kronor.

Föreningens ordförande Lars-Åke Engblom har tillsammans med Maria Nordström vid Riksarkivet framställt en broschyr om mediehistoriska arkiv, dvs vilka arkivinstitutioner som tar emot personliga arkiv och tidningsföretagens arkiv, hur man går tillväga och vilka förutsättningar som gäller, etc. Broschyren delades ut vid Bokmässan och har även skickats ut till alla medlemmar. Den finns också på SPF:s hemsida.

Föreningen är från och med i år medlem av samarbetsorganisationen DELS, De Litterära Sällskapen. Sedan tidigare är föreningen också medlem i den ideella föreningen De Svenska Historiedagarna.

Föreningens hemsida har fortlöpande uppdaterats med information om föreningens verksamhet, mediehistorisk litteratur och aktuella mediehistoriska händelser.

Arrangemang

Föreningens ordförande Lars-Åke Engblom deltog i Mediedagarna i Göteborg den 6–7 mars.

I samband med årsmötet anordnades ett panelsamtal på temat ”Att skriva mediememoarer” med Christina Jutterström, Sam Nilsson och Arne Ruth, samt Åke Pettersson som samtalsledare.

Vid årets Bokmässan i Göteborg den 25–28 september deltog föreningen med en egen monter inom DELSs utställningsområde, och med tre föredrag vid DELS egen scen (Birgitta Ney om Vera von Kræmer, Kristina Lundgren om Else Kleen och Lars-Åke Engblom om A C Lindblad). Åke Petterssons intervjuer med föredragshållarna lades ut på föreningens hemsida under mässdagarna. Med tillkomsten av nya medlemmar och försäljning av böcker och annat material får deltagandet betraktas som en lyckad aktivitet för att sprida kännedom om föreningen.

Den 5 november anordnades en programkväll på Kungliga biblioteket med visning av KBs arkiv inkl. SMDB (Svensk MediaDataBas) och mikrofilmsalens nya digitala tidningsarkiv, samt föredrag av Birgit Petersson om hennes nya bok, *Brodjaga – luffare och journalist. En biografi över Alma Braathen*. Därtill besågs KBs egen utställning om ”När kriget kom till Sverige. Föreställningar om första världskriget 1914–1918”, med en hel del mediematerial.

Gidlunds förlag bidrog med avslutande förfriskningar.

Årsbok

Presshistorisk Årsbok 2014 utkom i mitten av april som den trettioförsta i ordningen. Den innehöll åtta artiklar och omfattade totalt 120 sidor.

Redaktionsgruppen har bestått av docent Birgitta Ney (redaktör), professor Lars-Åke Engblom, docent Kristina Lundgren, FD Gunilla Lundström, docent Birgit Petersson och professor Per Rydén.

Medlemsförteckning

Abrahamsson, Bengt, Göteborg
Abrahamsson, Kenneth,
Hägersten
Ahlberg, Anders, Älta
Ajaxson, Anders, Karlstad
Almgren, Susanne, Jönköping
Andersson, Börje, Göteborg
Andersson, Jan G, Kalmar
Andersson, Rune, Strängnäs
Andersson, Sven-Erik, Lund
Andersson Odén, Tomas,
Göteborg
Andersson, Ulf, Västra Frölunda
Andersson, Ulf B, Dalarö
Andersson, Ulrika, Mölndal
Andrés, Gunnar, Stocksund
Anell, Lars, Stockholm
Anfält, Axel, Göteborg
Arnberg, Klara, Hägersten
Asp, Kent, Göteborg
Atlestam, Gunnel , Göteborg
Awebro, Kenneth, Stockholm
Axelsson, C G, Falsterbo
Barke, Gunnar, Ordensbacka
Barkman, Clas, Enskededalen
Bengtson, Jörgen, Stockholm
Bengtsson, Lars-Erik, Ljungskile
Bergling, Mikael, Enskede
Bergstrand, Jan-Erik, Farsta
Bergström, Hans, Arvika
Bergström, Håkan, Falkenberg
Bernhard, Irene, Uddevalla
Berns, Lennart, Stockholm
Bjelkholm, Mia, Stockholm
Björkman, Börje, Växjö
Björnsson, Anders, Kista
Blomé, Gunilla, Vallentuna
Bokgren, Bo, Göteborg
Bolin, Göran, Stockholm
Bonnier, Suzanne, Stockholm
Bonnier, Pontus, Stockholm
Bosved, Michael, Nacka
Brodin, Louise, Göteborg
Bruce, Edith, Finspång
Bruce, Leif , Finspång
Byrman, Gunilla, Södra Sandby
Byström, Tora, Överhörns
Börjesson, Britt, Göteborg
Carnbro, Kjell, Sundvall
Carlsson, Anette, Göteborg
Carlsson, Ulla, Göteborg
Carlstoft Bramell, Anna-Karin,
Lomma
Cavallie, James, Stockholm
Centerwall, Stefan, Göteborg
Cronqvist, Marie, Lund
Dahlén, Peter, Oslo, Norge
Dahlöf, Gunnar, Hässelby
Dahlman, Erik, Lund
Dahlström, Sven-Erik, Säffle
Darrell, Birgitta, Råå
Dellgren, K-E, Stockholm
De Vylder, Klas, Saltsjöbaden
Edlund, S. Gunnar, Täby
Edström, Maria, Göteborg
Ekdahl, Mats, Helsingborg
Eklund, Per, Borlänge
Ekman, Stefan, Göteborg
Ekström, Göran, Hovås
Elgemyr, Göran, Stockholm
Elgemyr Krook, Sofia, Stockholm

Eliasson, Per-Elof, Västra
 Frölunda
 Elsässer, Sophie, Lund
 Ellefson, Merja, Umeå
 Emanuelsson, Sten, Mölnlycke
 Engblom, Lars-Åke, Huskvarna
 Englund, Liselotte, By Kyrkby
 Ericsson, Bo, Hägersten
 Eriksson, Bertil, Södertälje
 Eriksson, Bodil, Falun
 Eriksson, Lars H, Älta
 Erlandsson, Lars Gunnar,
 Stockholm
 Falk, Jonathan, Göteborg
 Falkvik, Ingmar, Stockholm
 Fernberg, Magnus, Sävedalen
 Fichtelius, Erik, Enskede
 Finer, David, Stockholm
 Fondell, Håkan, Dalby
 Forsgren, Nils, Lidingö
 Forsman, Michael, Stockholm
 Franck, Anders, Göteborg
 Fredriksson, Kjell, Karlstad
 Funck, Claes, Saltsjöbaden
 Garcia Larsson, Carolina,
 Hägersten
 Gardeström, Elin, Hägersten
 Gerd, Jan, Trollhättan
 Gerentz, Martin, Stockholm
 Gidlöf, Leif, Stockholm
 Gillberg, Jan, Gränna
 Glans, Sigurd, Stockholm
 Gottfridsson, Roger, Vellinge
 Grenfeldt, Bror, Haninge
 Grönstedt, Olle, Vällingby
 Gullberg, Stephan, Spånga
 Gustafsson, Bengt, Vellinge
 Gustafsson, Karl Erik, Ugglarp
 Gustavsson, Tobbe, Hässelby
 Gäre, Susanne, Hallaryd
 Göthe, C-G, Växjö
 Hadenius, Patrik, Lidingö
 Hallenberg, Jerker, Linköping
 Hallerby, Nils, Stockholm
 Hammarlund, Karl-Gunnar,
 Haverdal
 Hamrin, Christina, Jönköping
 Hansen, Lars-Erik, Bromma
 Hansson, Göran, Norrköping
 Hansson, Johan, Hörnefors
 Hansson, Kent, Malmö
 Hansson, Oloph, Stockholm
 Hatje, Ann-Katrin, Solna
 Hedberg, Gunnel, Malmö
 Heddelin, Bertil, Stockholm
 Hedén, Martin, Västerås
 Hedén, Per-Åke, Linköping
 Hedvall, Barbro, Torekov
 Hellsten, Unn, Stockholm
 Henriksson, Anita, Spånga
 Henriksson, Claes, Spånga
 Hirschfeldt, Johan, Stocksund
 Hjelte, Gudrun, Stockholm
 Holmberg, Claes-Göran, Lund
 Hultén, Gunilla, Uppsala
 Hultén, Lars J, Vallsta
 Hultén, Olof, Kalmar
 Husén, Sven Torsten, Stockholm
 Håkansson, Lennart, Luleå
 Häggqvist, Patrik, Öjebyn
 Hök, Jöran, Bandhagen
 Hörsell, Ann, Stockholm
 Ilshammar, Lars, Stockholm
 Ingvarson, Eva, Höör
 Jais-Nielsen, Eva, Stockholm
 Jansson, Åke, Solna
 Jarlbrink, Johan, Lund
 Jigenius, Pär-Arne, Göteborg

Johansson, Anders, Eskilstuna
 Johansson, Anette, Huskvarna
 Johansson, Bengt , Mölndal
 Johansson, Gustaf, Täby
 Johansson, Mats, Stockholm
 Johansson, Sigvard, Hammarö
 Johansson, Östen, Stockholm
 Jonsgården, Kenneth, Hudiksvall
 Jonsson, Sverker, Göteborg
 Junback, Carl Gunnar, Stockholm
 Järtelius, Arne , Malmö
 Jönsson, Christer , Göteborg
 Kalin, Yngve, HYSSNA
 Karlsson, Johnny, Olofström
 Karlsson, Ove, Hägersten
 Kjellström, Bo, Ängelholm
 Kleberg, Madeleine, Stockholm
 Klein, Ernst, Danderyd
 König, Arne, Malmö
 Lagerquist, Börje, Göteborg
 Lambert-Olsson, Håkan, Lidingö
 Larsson, Håkan, Krokomb
 Larsson, Sören, Sollentuna
 Larsson, Tomas, Stockholm
 Leivik Knowles, Britt-Marie,
 Jönköping
 Lenken, Peter, Alingsås
 Leth, Göran, Stockholm
 Lidberg, Einar, Filipstad
 Lidén, Sture, Uppsala
 Lindberg, Tobias , Stockholm
 Lindblad, Maria, Staffanstorps
 Lindblom Hulthén, Agneta,
 Tvååker
 Lindén, Mats, Stockholm
 Linder, Nina, Bromma
 Lindgren, Bengt, Jönköping
 Lindhoff, Håkan, Hägersten
 Lindstedt, Niklas, Stockholm
 Lindskog, Mac Lennart,
 Lindström-McClure, Kerstin,
 Stockholm
 Lindström, Per, Lund
 Lindström, Sverker, Stockholm
 Lindvall, A-C, Linköping
 Linnman, Ulf , Jönköping
 Lund, Tore, Göteborg
 Lundell, Patrik, Lund
 Lundgren, Kristina, Nacka
 Lundkvist, Ingmar, Malmö
 Lundström, Gunilla, Lomma
 Löfgren, Svante, Stockholm
 Löfquist, Thomas, Lund
 Lönnroth, Ami, Södertälje
 Lövkvist, Christer , Virserum
 Magnergård, Omar, Lidingö
 Malmqvist, Jan-Erik, Lund
 Mannerfred, Åke, Borås
 Mared, Jarl, Jönköping
 Mattisson, Lennart, Örebro
 Mattsson, Per Eric, Södertälje
 Mattus, Maria, Jönköping
 Mejdevi, Hans, Västerås
 Melander, Elinor, Bromma
 Melander, Per , Solna
 Melbourn, Anders, Bromma
 Molin, Karl, Stockholm
 Montell, Leif, Alingsås
 Mårtensson, Bo, Saltsjö-Boo
 Mårtensson, Torbjörn, Göteborg
 Naumann, Ann-Sophie, Jönköping
 Ney, Birgitta, Stockholm
 Nilsson, Torbjörn, Stockholm
 Nordenson, Magdalena,
 Stockholm
 Nordmark, Dag, Karlstad
 Nordström, Bo, Lindome
 Norrman, Leif, Annerstad

Nycander, Svante, Sigtuna
 Nygren, Gunnar, Mariefred
 Nyström, Lars, Linköping
 Näslund, Nils Sture, Malmö
 Olander, Håkan, Stockholm
 Ohlén, Alf, Adelsö
 Olausson, Ulrika, Jönköping
 Olson, Rolf, Stockholm
 Olsson, Jimmy, Staffanstorps
 Olsson, Tobias , Hjärup
 Oscarsson, Ingemar, Lund
 Otterberg, Stina, Göteborg
 Pagil, Arne, Göteborg
 Palm, Eva-Lotta, Jönköping
 Palmqvist, Roger, Göteborg
 Pers, Anders H, Hallstahammar
 Persson, Lars, Göteborg
 Persson, Lennart, Simrishamn
 Petersson, Birgit, Umeå
 Petersson, Bertil, Umeå
 Pettersson, Åke, Lund
 Präntare, Bo, Stockholm
 Rabenius, Lars, Stockholm
 Rahm, Henrik, Lund
 Reimerson, Charlotte, Stockholm
 Reinholdsson, Anders, Sätilla
 Rinkeborn, Hans, Västerås
 Romefors, Örjan, Stockholm
 Ronne, Marta, UPPSLA
 Rosin, Mats, Umeå
 Rosqvist, Lennart, Angered
 Rumar, Lars, Stockholm
 Rur, Bengt, Väddö
 Ruth, Arne , Stockholm
 Rydén, Per, Lund
 Rydh, Marianne, Solna
 Rystedt, Tore, Malmö
 Sahlin, Josefina, Jönköping
 Samuelsson Leffler, Agneta,
 Göteborg
 Samuelsson, Jan, Härnösand
 Sandahl, Dag, Moheda
 Sandberg, Peter, Göteborg
 Sandblad, Håkan, Göteborg
 Sandén, Weimar, Älvsjö
 Sandlin, Lars, Nacka
 Sandlund-Gäfvert, Elisabeth,
 Bromma
 Sjöman, Börje, Stockholm
 Skoglund, Lars-Olof, Stockholm
 Sköld, Gullan, Stockholm
 Sollbe, Barbro, Gävle
 Stamma, Johnny, Skanör
 Stenius, John , Uppsala
 Stenmark, Bernt, Sandviken
 Stohlander-Axelsson, Eva, Genarp
 Stormvall, Joachim, Alunda
 Storn, Thomas, Lund
 Strandell, Leif-Rune, Stockholm
 Strömquist, Stefan, Uppsala
 Stål, Margareta, Jörlanda
 Sundin, Staffan, Jönköping
 Sundin, Ebba, Jönköping
 Svanberg, Åke , Strömstad
 Swedberg, Eric, Dingle
 Svedin, Lennart, Malmö
 Svensson, Anders, Jönköping
 Svensson, Carl-Johan, Jönköping
 Svensson, Sonja, Stockholm
 Synnemar, Karl-Erik, Sundborn
 Söderbergh, Catharina, Järfälla
 Söderlund, Marcus, Brandbergen
 Söderström, Per, Sollentuna
 Thorsson, Jan, Skivarp
 Thorsell, Staffan, Stockholm
 Thullberg, Per, Stockholm
 Thunström, Anders, Lötterp

Tjerneld, Andreas, Stockholm
Torbacke, Jarl, Tyresö
Torekull, Bertil, Brantevik
Tornbjer, Charlotte, Lund
Tägil, Klas, Skarpnäck
Ullenhag, Jörgen, Uppsala
Wadbring, Ingela, Alingsås
Wedel, Kristian, Göteborg
Weibull, Lennart, Göteborg
Welander, Lars-Olof, Hässelby
Wennberg, Lena, Stockholm
Wennström, Karin, Jönköping
Wettergren, Anders, Göteborg
Wetterskog, Madielene,
Jönköping
Widholm, Torsten, Stockholm
Wiklund, Claes, Gnesta
Viklund, Stig-Henrik, Skellefteå

Viktorson, Bengt, Örebro
Von Krogh, Torbjörn, Stockholm
von Sydow, Elisabeth, Lidingö
Wrange, Ann-Marie, Stockholm
Wreden, Åke, Eksjö
Wärmlöf, Olle, Västerås
Wästberg, Olle, Stockholm
Zander, Ulf, Lund
Zetterberg, Kent, Stockholm
Zetterberg, Leif, Stockholm
Zilliacus, Henrika, Helsingfors,
Finland
Åhgren, Karin, Stockholm
Åhlen, C-G, Stockholm
Åkerlund, Kjell, Saltsjö-Boo
Örnéus, Jan, Stockholm
Östnäs, Anders, Lund

Företag och organisationer

Aftonbladet AB, Tidningen,
Stockholm
Arvika Nyheter AB, Arvika
Dagens Nyheter AB, Stockholm
MittMedia AB, Gävle
Eskilstuna-Kuriren AB, Eskilstuna
Expressen Kvällstidningen AB,
Stockholm
Tidningsbolaget GDAB AB,
Gävle
Gota Media, Kalmar
Gotlands Media AB, Visby
Stampen Local Media AB,
Göteborg
Herenco AB, Jönköping
Karlstad Tidningen Drift AB,
Karlstad

Nerikes Allehanda, Örebro
Norrbottens Kuriren AB, Luleå
Nya Lidköpings-Tidningen AB,
Lidköping
Nya Wermlands-tidningens AB,
Karlstad
Piteå-Tidning AB, Piteå
Pressens Pensionskassa Försäkr,
Stockholm
Publicistklubben, Stockholm
Skånska Dagbladet AB, Malmö
Smålandsposten AB, Växjö
Sthlms Journalistseniorer,
Stockholm
Sv Tidningsutgivareföreningen,
Stockholm

Svenska Dagbladets AB & Co Hb, Stockholm
Svenska Journalistförbundet, Stockholm
Sveriges Radio, Stockholm
Sydsvenska Dagbladet AB, Malmö
Skånes Journalistseniorer, Lund
Sydöstra Sveriges Dagblad AB, Karlskrona
Tidnings AB Nya Dagen, Stockholm

TT Nyhetsbyrån AB, Stockholm
Ulricehamns Tidnings AB, Ulricehamn
Uppsala Nya Tidning, Uppsala
Vestmanlands Läns Tidnings AB, Västerås
Västerbottens-Kurirens AB, Umeå
Östgöta Correspondenten AB, Linköping
Östra Småland AB, Kalmar

